

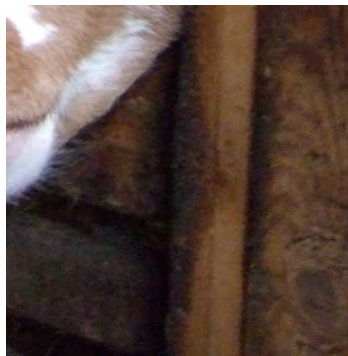
KALF

MAIS

BOER

HOE ERVAREN
KINDEREN
DE
BOERDERIJSCHOOL

COLOFON

Titel	Kalf, maïs, boer Hoe ervaren kinderen de boerderijschool?
Auteur	Anne Remmerswaal Registratienummer: 830625 686 020 E-mail: Anne.Remmerswaal@wur.nl
Begeleiding	Arjen Wals, Education and Competence Studies, Wageningen Universiteit Kees Both, onderwijs- en natuurpedagoog, verbonden met het netwerk Springzaad van Stichting Oase, tevens werkzaam als freelance auteur, ontwikkelaar en adviseur Evelyne Schreurs, Stichting Boerderijschool Juli, 2008

VOORWOORD

Voor u ligt het verslag van een onderzoek naar de ervaringen van leerlingen op de boerderijschool, waarbij het perspectief van de kinderen centraal staat. Dit onderzoek heb ik uitgevoerd in het kader van een afstudeervak aan Wageningen Universiteit. Het onderzoek maakt deel uit van het 'vervolgproject boerderijschool 2007-2008', waarvan Evelyne Schreurs de projectleider is.

Met plezier kijk ik terug op het onderzoek. Ik wil graag de mensen bedanken die bij hebben gedragen aan het goede verloop van het onderzoek.

Mijn begeleiders hebben steeds met enthousiasme meegewerkt aan het onderzoek. De samenwerking met Evelyne Schreurs was erg fijn. Ik heb bewondering voor haar gedrevenheid en ik heb ook veel van haar geleerd, vooral met betrekking tot het interviewen van kinderen. Kees Both liet een wereld voor me opengaan op het gebied van natuur en kinderen. Ik kwam steeds weer heel enthousiast thuis van de gesprekken met hem. Arjen Wals gaf me de ruimte om mijn eigen ideeën vorm te geven. Daarnaast had hij altijd een waardevolle aanvulling hierop. Met Rebekah Tauritz had ik gedurende het hele onderzoek een verfrissende uitwisseling van gedachten.

Het was iedere keer weer heerlijk om een ochtend of middag op de boerderij te zijn. Ik wil de boeren en begeleiders van de boerderij, in het bijzonder van 't Hulshof, bedanken voor deze mogelijkheid om mee te kijken en werken. Het was inspirerend om te zien hoe zij de boerderijschool vormgeven en hoe ze met de leerlingen omgaan.

De docenten van De Zwaan vonden het goed dat ik het onderzoek uitvoerde onder de leerlingen van hun klassen. Hun medewerking en hulp was erg fijn. Ze gaven de gelegenheid om met de leerlingen groeps gesprekken en individuele interviews te houden. Ook mocht ik na een ochtend op de boerderij 's middags meekijken in de klas. Dit was waardevol voor me omdat het een andere kijk op

de leerlingen gaf.

Ten slotte wil ik alle leerlingen bedanken die ik heb ontmoet tijdens het onderzoek. Ik heb ervan genoten om ze te zien werken op de boerderij en met ze samen te werken. Het was heel bijzonder om hun persoonlijke ervaringen te horen en erover te lezen in hun logboekjes.

Ik hoop dat ik het enthousiasme wat ik zelf beleefd heb aan het onderzoek over kan dragen aan de lezer!

INHOUDSOPGAVE

Leeswijzer	8		
DEEL I		DEEL III	
Context	12	Discussie van inhoud	78
Boerderijschool	14	Discussie van methoden	86
Doelstelling	18	Conclusies	94
Visie op onderzoek	20		
Methoden	22	DEEL IV	
DEEL II		Referenties	100
Resultaten	34	Bijlage 1	104
Contact	36	Bijlage 2	106
Iets neerzetten	44	Bijlage 3	108
Uitdaging	46	Bijlage 4	110
Vrijheid	50	Noten	112
Alleen zijn	54		
Loslaten	56		
Veiligheid	58		
Fijne plek	62		
Eigenaarschap	64		
Groei	66		
Nieuwe ervaringen	68		
Verbanden	72		

LEESWIJZER

Deel I is de introductie op het onderzoek. Dit deel begint met een schets van de ontwikkelingen die de context vormen waarin het project 'de boerderijschool' is ontstaan. Vervolgens wordt een beschrijving gegeven van de boerderijschool. Hierop volgt de doelstelling van het onderzoek waaruit de onderzoeksvraag naar voren is gekomen. In het volgende hoofdstuk wordt een beschrijving gegeven van de visie op onderzoek die ten gronde ligt aan de opzet van het onderzoek. Deze leidt naar een beschrijving van de gebruikte methoden in het laatste hoofdstuk van deel I.

In deel II staan de resultaten van het onderzoek centraal.

Deel III begint met een inhoudelijke discussie van de resultaten. Hierna volgt een discussie van de methoden. Dit deel wordt afgesloten met de conclusies.

Referenties, bijlagen en noten zijn te vinden in deel IV.

DEEL

I

CONTEXT

Het project 'de boerderijschool' vindt zijn oorsprong te midden van verschillende maatschappelijke ontwikkelingen. Deze worden hier kort beschreven.

Contact met de natuur

'Alle kinderen in Nederland dienen de mogelijkheid te krijgen intensieve spelen en leerervaringen op te doen in de natuur.' In 2006 gingen acht organisaties vanuit deze visie samen de uitdaging aan om kinderen voor hun twaalfde jaar een topervaring in de natuur te bieden¹.

Er is groeiende aandacht voor de rol die contact met natuur kan spelen in de ontwikkeling van kinderen (Fjørtoft, 2004; Kahn & Kellert, 2002). Kees Both constateert dat kinderen vervreemd raken van natuur. In zijn notitie 'Ruimte voor de jeugd en voor de natuur' stelt hij dat gevarieerd, terugkomend en blijvend contact met natuur een positieve invloed heeft op de emotionele, intellectuele en sociale ontwikkeling van kinderen. Ook hun waardeontwikkeling en verbeeldingskracht wordt hier sterk door gestimuleerd (Both, 2004).

De toenemende aandacht voor de relatie tussen contact met de natuur en gezondheid hangt hier ook mee samen (Gezondheidsraad, 2004; Morris, 2003). Richard Louv spreekt in zijn boek 'Last child in the woods' over een 'nature-deficit disorder'. Hij bepleit in zijn boek hoe belangrijk het is om kinderen weer in contact te brengen met natuur (Louv, 2005).

Waardevolle ervaringen met de natuur als kind tenslotte kunnen een positieve invloed hebben op milieuvriendelijk en duurzaam gedrag op latere leeftijd (Wells & Lekies, 2006). Uit onderzoek van Louise Chawla (2007) blijkt dat actieve zorg voor natuur en milieu bij volwassenen samenhangt met positieve ervaringen met natuur in de kindertijd.

Leren in de buitenlucht en buiten de school

Ook klinken er geluiden dat leren meer in de buitenlucht en buiten de school moet plaatsvinden. In Engeland heerst groeiende bezorgdheid over de afname van mogelijkheden om buiten de school te leren (Rickinson et al., 2004). Risico's en kosten – zowel echt als imaginair – spelen hierbij een rol (Dillon et al., 2005). In Noorwegen heeft de visie dat onderwijs in de buitenlucht voor kinderen van grote waarde is in 1997 geleid tot een hervorming van het onderwijs. Kinderen vanaf zeven jaar oud brengen sindsdien minstens een dag per week buiten de school door (Verheij, 2003).

Terug naar de herkomst van voedsel

Er is bezorgdheid over het beperkte inzicht dat kinderen en jongeren hebben rond de thema's voedsel, landbouw en duurzaamheid (Dillon et al., 2005). Door de globalisering komen kinderen steeds verder af te staan van de herkomst van voedsel. Het is belangrijk om landbouw en voedselproductie dichterbij kinderen te brengen en tastbaar te maken. Kinderen gaan voedsel meer waarderen wanneer ze zelf betrokken zijn bij het telen en bereiden ervan (Jolly et al., 2004; Schreurs, 2007c).

BOERDERIJSCHOOL

Het ontstaan van de boerderijschool

De boerderijschool is in 2006 ontstaan op initiatief van een leerkracht en een aantal ouders van vrije school De Zwaan in Zutphen. Zij hebben de pilot Boerderijschool Achterhoek opgezet waarbij gedurende een jaar de boerderij één dag per week centraal staat in de vierde klas (kinderen van 9 en 10 jaar) van deze school. 's Ochtends vertrekken de leerlingen op de fiets naar de boerderij 't Hulshof waar ze meehelpen met de werkzaamheden op het bedrijf. 's Middags verwerken ze op school hun ervaringen van die ochtend. Zowel de leerlingen als de boeren, de ouders en de school zijn enthousiast over deze pilot boerderijschool en het initiatief krijgt de Zutphense Toekomstprijs 2006².

Het enthousiasme over de boerderijschool creëert draagvlak voor uitbreiding van het project. Een tweejarig vervolgproject wordt opgezet voor de periode 2007-2008. De intentie is om tot een 'onderwijsconcept boerderijschool' te komen. Hiervoor is meer ervaring nodig, op verschillende school- en boerderijtypes (Schreurs, 2007c). Begin 2007 sluiten nog 3 boerderijen en 2 scholen, met in totaal 3 klassen, aan bij het project. In 2008 doen in totaal 7 klassen van 4 scholen mee op 5 boerderijen. Voor de periode 2009 t/m 2011 is een project in voorbereiding voor 20 scholen en boerderijen. Deze zullen gedurende 2 jaar worden begeleid bij het opstarten en bij het verankeren van de boerderijschool in het leerplan van de school. Ook zal er nader onderzoek worden gedaan naar het leren op de boerderij.

Het concept boerderijschool

Karakteristiek voor de boerderijschool is dat de kinderen gedurende een langere periode regelmatig naar de boerderij gaan. Hierdoor kunnen zij vertrouwd raken met deze omgeving. Daarnaast werken ze met een enthousiaste boer of boerin die de kinderen wil laten ervaren wat het werk op een boerderij inhoudt. Door

deze combinatie van een vertrouwde omgeving en inspirerende begeleiding hoopt men het ontstaan van waardevolle ervaringen te stimuleren.

De leerlingen helpen op de boerderij bij de verschillende werkzaamheden die voorkomen op het bedrijf. Werken in de praktijk en concrete leerervaringen opdoen vormen het uitgangspunt van de boerderijschool. In de klas wordt op deze ervaringen voortgebouwd en gereflecteerd. De lesstof kan vanuit verschillende vakgebieden en kerndoelen worden aangesloten op de praktijk.

Naast het bieden van een omgeving waarin waardevolle ervaringen kunnen plaatsvinden is een tweede belangrijk aandachtspunt om de kinderen te stimuleren zich bewust te worden van hun ervaringen. De achterliggende gedachte is dat kinderen hierdoor op een andere manier naar de boerderij gaan kijken; dat ze gaan zien wat ze op de boerderij doen en wat deze ervaringen met henzelf doen. Dit proces wil men stimuleren door met de leerlingen in gesprek te gaan en ze te laten reflecteren op hun ervaringen op de boerderij (Schreurs, 2007c).

In het project 'boerderijschool' gaan een school en een boerderij een samenwerking aan. Op elke plek krijgt de boerderijschool zo zijn eigen vorm door de unieke combinatie van school en bedrijf. Een overzicht van een aantal algemene kenmerken van de boerderijschool wordt hieronder gegeven. Deze kenmerken hangen samen met aannames die in de visie, uitgangspunten en doelen van de boerderijschool (Schreurs 2007a; 2007c) naar voren komen.

Algemene kenmerken van de boerderijschool

- De leerlingen gaan gedurende een jaar elke week op een vaste ochtend of middag naar de boerderijschool, in totaal zo'n 25 dagdelen per jaar.
- De boer en/of boerin begeleidt de werkzaamheden en het leerproces op

de boerderij.

- De boerderij die bezocht wordt is een productiebedrijf.
- Kinderen werken mee met de veel voorkomende werkzaamheden op het bedrijf.
- De boerderijschool volgt het kalenderjaar en de seizoenen. Het project begint in februari/maart en wordt afgerond in november/december.
- Er is aandacht voor reflectie op de ervaringen door de kinderen.
- Het project richt zich op kinderen van groep 5/6/7 (klas 4/5 op een vrije school). Deze kinderen zijn tussen de negen en elf jaar oud.

Aannames in het concept boerderijschool

- Door gedurende langere tijd terug te komen raken de leerlingen vertrouwd met de plek en worden nieuwsgierig naar de ontwikkelingen op het bedrijf. Zo groeit een gevoel van eigenaarschap over de plek.
- De boer/boerin is de vakman/vakvrouw die de kinderen laat zien wat het werk en het leven op een boerderij inhoudt en bij de leerlingen enthousiasme wekt voor de boerderij.
- Bij het werken in de praktijk doen de leerlingen concrete leerervaringen op. Ze worden hierbij aangesproken op andere vaardigheden dan op school.
- Leerlingen kunnen op de boerderij verschillende talenten ontdekken, gebruiken en ontwikkelen.
- Leerlingen kunnen op de boerderij waardevolle ervaringen opdoen waardoor ze zich persoonlijk breder kunnen ontwikkelen en groeien.
- De ervaringen op de boerderij stimuleren de sociale ontwikkeling onder de leerlingen. In de groep wordt het bestaande patroon doorbroken en de klas ontwikkelt zich als groep.
- Leren vindt plaats door het opdoen van betekenisvolle ervaringen en persoonlijke reflectie hierop.
- Het gaat om leren in het echte leven, als onderdeel van school.

Vervolgproject boerderijschool 2007-2008

Het concept boerderijschool is in de praktijk ontstaan en is nog volop in ontwikkeling. Leren door ervaren staat hierbij centraal. Door te reflecteren op de uitvoering van het project en vervolgens de aanpak bij te stellen wordt het onderwijsconcept boerderijschool vanuit de praktijk steeds verder ontwikkeld (Schreurs, 2007c).

Om het onderwijsconcept boerderijschool te kunnen onderbouwen is er naast de behoefte aan verbreding van de ervaringen naar meerdere scholen en boerderijen ook behoefte aan verdieping. In het kader van het vervolgproject boerderijschool 2007 – 2008 wordt er op verschillende manieren onderzoek gedaan. Het systematisch verzamelen van feedback van de scholen geeft inzicht in hun ervaringen met het project en levert suggesties op ter verbetering van de inhoud en werkwijze van de boerderijschool. Tevens wordt er onderzoek gedaan onder basisschoolleerlingen die regelmatig naar de boerderij gaan. Het doel hiervan is om inzicht te krijgen in wat kinderen op de boerderijschool leren. Ook worden er instrumenten ontwikkeld om kinderen actief bij hun eigen ontwikkeling op de boerderij te betrekken. Met de uitkomsten van deze verschillende onderzoeken zal het concept boerderijschool verder verbeterd worden.

Dit onderzoek is uitgevoerd in het kader van het vervolgproject boerderijschool 2007-2008 en sluit hier qua doelstelling en aanpak bij aan.

DOELSTELLING

De boerderij wordt gezien als een rijke en krachtige leef- en leeromgeving voor kinderen (Jolly et al., 2004; Schreurs, 2007a). Wat maakt de boerderij tot een krachtige leef- en leeromgeving voor kinderen?

De aannames gepresenteerd in het vorige hoofdstuk geven hierop een antwoord vanuit het perspectief van de initiatiefnemers van de boerderijschool. Het is interessant om hier het perspectief van de kinderen zelf naast te zetten.

De kinderen die een jaar naar de boerderijschool zijn geweest tonen veel enthousiasme en betrokkenheid bij de boerderij. Wat houden deze positieve ervaringen in voor de leerlingen? Hoe beleven de kinderen de boerderijschool? Welke ervaringen zijn belangrijk voor ze? In welk opzicht zijn de ervaringen op de boerderij waardevol voor de leerlingen?

Deze nieuwsgierigheid naar het perspectief van kinderen heeft geleid tot de volgende onderzoeksvraag:

Welke waarde hebben de ervaringen die leerlingen opdoen tijdens de boerderijschool volgens henzelf?

‘Waarde’ wordt in dit onderzoek gehanteerd als ‘persoonlijke waarde’, zoals beschreven door Art Alblas (1999): datgene wat iemand belangrijk vindt.

Met het woord ‘waarde’ wordt in dit onderzoek niet bedoeld op cultureel bepaalde waarden zoals in ‘waarden en normen’.³

Praktische bruikbaarheid

De bevindingen van een onderzoek naar de waarde die ervaringen op de boerderijschool volgens de leerlingen zelf hebben, kunnen nuttig zijn voor

verschillende belanghebbenden.

- De resultaten kunnen meegenomen worden in de verdere vormgeving van de boerderijschool en het ontwikkelen van een onderwijsconcept boerderijschool. Er kan bijvoorbeeld gekeken worden in hoeverre aannames die ten grondslag liggen aan het concept boerderijschool terugkomen in de waarden die kinderen benoemen.
- Boeren en andere begeleiders op de boerderijschool – zoals ouders of docenten – kunnen inzicht krijgen in de waarde die bepaalde ervaringen voor kinderen kunnen hebben. Een andere kijk op de ervaringen op de boerderij kan reflectie op de eigen rol als begeleider stimuleren.
- In een team van boeren en docent kan in samenwerking een plan gemaakt worden welke vorm ze de boerderijschool op deze plek willen geven. De resultaten kunnen hier ter inspiratie dienen en ter aanvulling op hun eigen perspectief op de boerderijschool.
- Scholen die meedoen aan de boerderijschool kunnen de resultaten gebruiken om de boerderijschool en de ervaringen die leerlingen hier opdoen een plaats te geven binnen de visie van de school.
- Voor scholen die overwegen deel te nemen aan het project boerderijschool – of moeten beslissen of ze hun deelname voortzetten – spelen overwegingen over wat kinderen ervan leren een rol bij de beslissing of ze hiervoor ruimte willen maken in het programma.

Theoretische relevantie

Kees Both constateert dat binnen de pedagogiek en ontwikkelingspsychologie in Nederland nauwelijks aandacht is voor de persoonlijkheidsvormende kracht die natuur kan hebben voor de ontwikkeling van kinderen (Both, 2004). Ook in de VS neemt Kellert (2002) een schaarste waar aan systematisch onderzoek naar de betekenis die contact met de natuur voor kinderen kan hebben

voor de ontwikkeling van hun persoonlijkheid. Onderzoeken naar de rol die boerderijeducatie kan spelen in de ontwikkeling van kinderen lijkt nog schaarser. Er zijn onderzoeken op raakvlakken zoals onderzoeken naar de impact van 'outdoor learning' (Dillon et al., 2005; Rickinson et al., 2004), onderzoeken naar de impact van veldwerk (Peacock, 2006) en de eerder genoemde onderzoeken naar de invloed van contact met natuur.

Dit onderzoek kan een aanvulling geven op het beschreven onderzoek met inzichten over het perspectief van kinderen en de waarde die zij zelf aan ervaringen toekennen.

VISIE OP ONDERZOEK

In dit hoofdstuk wordt de visie op onderzoek uiteengezet die ten grondslag ligt aan de opzet van het onderzoek. Een belangrijke keuze is de status die wordt toegekend aan het perspectief van de kinderen. Er is gestreefd dit een onderzoek te maken over, met en vóór de kinderen.

Het perspectief van het kind centraal

In dit onderzoek staat het perspectief van de leerlingen centraal. Het gaat om hun ervaringen, meningen, gevoelens en verhalen, en de persoonlijke waarde hierin. Kwalitatief onderzoek is hier geschikt voor. Kwalitatief onderzoek streeft naar een holistische beschouwing van een fenomeen, in zijn context. Het perspectief van de onderzochte vormt het uitgangspunt van het onderzoek; het gaat om de betekenis die mensen toekennen (Punch, 2005). Dit sluit nauw aan bij de onderzoeksvraag en de doelen van dit onderzoek.

Omdat in de doel- en vraagstelling van het onderzoek het beleavingsaspect van kinderen centraal staat is binnen het kwalitatieve onderzoek gekozen voor een fenomenologische benadering. Hierbij probeert een onderzoeker vanuit het perspectief van de onderzoekspersonen naar het onderwerp van studie te kijken (Margadant, 1990). Zo heb ik vanuit het perspectief van kinderen naar hun ervaringen op de boerderij en de waarde hierin gekeken.

De fenomenologie gaat ervan uit dat alle ervaring betekenis heeft voor en door mensen. De subjectiviteit van de ervaring moeten we daarom serieus nemen (Beekman & Mulderij, 1977). In navolging van de ideeën van Beekman is het mijn doel om zo nauwkeurig mogelijk te beschrijven hoe kinderen zelf de werkelijkheid beleven en ervaren (Eggermont, 1999). Ik probeer de leefwereld te beschrijven in gewone taal maar met bewustheid en nauwkeurigheid zodat intersubjectiviteit mogelijk wordt.

In een fenomenologische onderzoekopzet worden geen hypothesen getoetst (Margadant, 1990). Zo wordt in dit onderzoek niet vanuit een theoretisch model

naar het onderwerp van studie gekeken, maar wordt er gestreefd naar een zo 'open' mogelijke houding ten opzichte van het onderzoeksveld. Het doel is om echt te beginnen bij het kind. Ik heb daarom ook bewust gekozen om niet met docenten, boeren en ouders over de kinderen te praten, om niet beïnvloed te worden door hun kijk op de kinderen, hun belevingen en de waarde die deze volgens hen voor de kinderen hebben.

Een pedagogisch doel

Met dit onderzoek hoop ik ook aan een pedagogisch doel bij te dragen. Bij de keuze voor onderzoeksmethoden is gekeken of deze bijdragen aan het leerproces van de kinderen. Dit sluit aan op het emancipatorisch opvoedingsideaal (Margadant, 1999) waarbij de ontwikkeling van begrippen, gevoelens, waarden en gedrag centraal staat. Deze motivatie speelde vooral mee bij de keuze voor groeps gesprekken en individuele gesprekken. Met deze gesprekken hoopte ik bewustwording van ideeën en reflecteren op de ervaringen te stimuleren. De onderzoekopzet sluit op deze manier ook aan bij het onderwijsconcept van de boerderijschool, waarin gezocht wordt naar een manier om te reflecteren op de ervaringen op de boerderij en zo aanknopingspunten te ontdekken om het proces op de boerderij doelgericht te begeleiden (Schreurs, 2007a).

De houding van de onderzoeker

Deze visie op onderzoek heeft mijn houding als onderzoeker mede bepaald. In de opzet van het onderzoek heb ik hierbij stilgestaan en een aantal aandachtspunten geformuleerd. Ik wilde werken vanuit oprechte belangstelling voor wat de kinderen willen delen. Ik heb geprobeerd steeds een open houding te hebben: alles wat de kinderen uiten mag er zijn. Dit is vooral van belang geweest tijdens de individuele interviews, waarbij je een vertrouwelijke sfeer wilt creëren waar kinderen zich vrij voelen persoonlijke gevoelens en ervaringen te delen.

Daarnaast vond ik het belangrijk om een flexibele houding aan te nemen ten opzichte van het onderzoek: zoveel mogelijk in te spelen op wat er gebeurt 'in 't veld' en zo nodig de aanpak hieraan aan te passen. Dit proces van 'progressive focusing' (Parlett & Hamilton, 1977) sluit aan bij de intentie om met een open houding het onderzoeksveld te betreden en interpretaties en hypothesen uit te stellen. Al doende kom je tot ontdekkingen en ontstaat er een rode draad. Aan de hand hiervan is steeds opnieuw de focus van het onderzoek bepaald. Zo is bijvoorbeeld de onderzoeksvraag van te voren niet helemaal vastgesteld maar geformuleerd als een serie van vragen. Tijdens het veldwerk en de analyse kwam één hoofdvraag naar voren die het meest aansloot bij de ervaringen in de praktijk.

Vanwege deze behoefte aan een flexibele houding met betrekking tot de onderzoeksopzet heb ik tijdens het onderzoek een onderzoeksdagboek bijgehouden. Hierin kon ik mijn ervaringen beschrijven en erop reflecteren. De reflectie ging gedeeltelijk over het verloop van het onderzoek, om hier kritisch naar te kijken en te zien hoe ik het optimaal kon organiseren. Ook heb ik gereflecteerd op mijn eigen leerproces en mijn houding binnen het onderzoek.

METHODEN

Er is gekozen om dit onderzoek vorm te geven als een casestudy waarin één combinatie van een school en een boerderij centraal staat. Deze combinatie is een voorbeeld van hoe een boerderijschool eruit kan zien in de praktijk. Een casestudy biedt de mogelijkheid om diepgaand naar de combinatie van een school en een boerderij te kijken. Dit was een interessante optie, zowel met het oog op de onderzoeksvraag, als gezien de beschikbare tijd. Een casestudy biedt een rijke en nauwkeurige beschrijving van een fenomeen (Myers, 2000). In het verslag worden woorden van de leerlingen en illustraties gebruikt om de lezer meer inzicht te geven in de ervaringen te van de leerlingen. Een aantal andere scholen en boerderijen is bezocht ter vergelijking. De motivatie achter de selectie van de case wordt in de volgende paragraaf verder uiteengezet.

Er is een variatie aan onderzoeksvormen en bronnen gebruikt om een zo rijk en volledig mogelijk beeld te krijgen van de betekenis die kinderen toekennen aan hun ervaringen op de boerderij. Door verschillende methoden te gebruiken is triangulatie van onderzoeksmethoden mogelijk. Hierdoor kan een beter beeld van de situatie worden verkregen (Baarda et al., 1995). De kinderen kunnen zich door het gebruik van verschillende methoden ook op verschillende manieren uiten: verbaal (tijdens gesprekken), schriftelijk (in logboekjes) en in hun gedrag (tijdens observatie). In de paragraaf 'Keuze van methoden' (pagina 24) wordt verder ingegaan op de gebruikte methoden. In de daarop volgende paragrafen worden de verschillende methoden apart toegelicht.

Selectie van een case

Er is in dit onderzoek gekozen voor een instrumentele casestudy. Hierin wordt een bepaalde case onderzocht om inzicht te geven in een vraagstuk (Punch, 2004). In dit geval staat in de casestudy een voorbeeld van een boerderijschool centraal. Bij het selecteren van deze case ging het om het kiezen van een combinatie van een school en een bedrijf. Tabel 1 geeft een overzicht van de verschillende combinaties die er aan het begin van het onderzoek waren. Hierbij is aangegeven sinds welk jaar er met de boerderijschool gewerkt wordt.

Tabel 1: Combinaties van bedrijven en scholen

bedrijf	activiteiten	school	schooltype	sinds
Hoeve 't Hulshof Almen	melkvee, varkens, kippen, zorg	De Zwaan Zutphen	vrije school	2006
Tuinderij Rafelder Etten	biologisch tuinbouwbedrijf	De Kleine Prins Doetinchem	vrije school	2007
Maatschap Wagenvoort-Lichtenberg Locatie Hackfort, Vorden	biologisch melkveebedrijf, paardenpension	Het Hoge Vorden	christelijke school	2007
Maatschap Wunderink Vorden	melkveebedrijf	Het Hoge Vorden	christelijke school	2007
Maatschap Wagenvoort-Lichtenberg Locatie Kieftskamp, Vorden	biologisch melkveebedrijf	Piersonschool Hengelo Gld	christelijke jenaplan school	2008

In dit onderzoek staan leerlingen van De Zwaan in Zutphen centraal. Deze leerlingen bezoeken de boerderijschool hoeve 't Hulshof in Almen. Deze keuze was een afweging tussen de verwachte voor- en nadelen bij de keuze voor de school en de keuze voor de boerderij.

De Zwaan is een vrije school en zal naar verwachting geen representatieve afspiegeling van leerlingen in de klas geven wanneer dit vergeleken wordt met de gemiddelde samenstelling van groep 6 of 7 op basisscholen in Nederland. Voordeel van de keuze voor De Zwaan is dat deze school belang hecht aan een

initiatief als de boerderijschool en hiervoor gedurende een jaar ruimte wil maken in het programma van de vierde en vijfde klas.

Hoeve 't Hulshof is een gemengd bedrijf. Dit biedt de mogelijkheid om met de kinderen zowel op hun ervaringen in het werken met gewassen als in de omgang met dieren in te gaan. Dit biedt een belangrijk voordeel vergeleken met een tuinbouwbedrijf. Daarnaast biedt het bedrijf werk- en woonplekken voor mensen met een zorgvraag.

De doorslaggevende reden om voor deze combinatie van school en bedrijf te kiezen is dat de betrokkenen in deze samenwerking het langst bezig is met de boerderijschool. Er is daardoor al meer ervaring opgedaan met deze vorm van boerderijeducatie. Door reflectie op deze ervaringen uit de praktijk en het vervolgens bijstellen van de opzet heeft de boerderijschool zich hier al verder ontwikkeld dan op de andere scholen en bedrijven.

De theoretische populatie van de vraagstelling omvat alle leerlingen die mee hebben gedaan of meedoen aan de boerderijschool. De operationele populatie wordt door de selectie van de case gevormd door de leerlingen van De Zwaan, die tijdens het onderzoek bezig waren met de boerderijschool op 't Hulshof.

Begin 2007 begon de tweede lichting leerlingen van De Zwaan aan de boerderijschool. Deze leerlingen hebben in december hun tijd op de boerderij afgerond. In februari 2008 begon een nieuwe klas van De Zwaan op de boerderij: de derde lichting.

Het onderzoek heeft zich hiermee op twee verschillende groepen gericht:

- Leerlingen die hun jaar boerderijschool (bijna) achter de rug hadden.
- Leerlingen van de nieuwe klas vlak voor ze begonnen en tijdens de eerste twee maanden van hun periode op de boerderij.

Dit bood de mogelijkheid om leerlingen te zien in verschillende fasen van hun jaar boerderijschool.

Naast de focus op deze klassen, school en bedrijf heb ik me breder georiënteerd om ook een beeld te krijgen van de andere klassen en bedrijven. Op verschillende locaties heb ik indrukken opgedaan van andere scholen en boerderijen om zo de resultaten van de leerlingen die naar 't Hulshof gaan in een bredere context te kunnen plaatsen.

Keuze van methoden

De volgorde waarin het onderzoek is uitgevoerd werd deels bepaald door de mogelijkheden die de praktijk bood tot het uitvoeren van bepaalde vormen van dataverzameling in de periode waarin dit onderzoek gedaan werd. Er is steeds zoveel mogelijk ingesprongen op de kansen die zich voordeden.

Met de leerlingen die hun jaar op de boerderij bijna achter de rug hadden ben ik de laatste twee keer 's ochtends meegegaan naar de boerderij en 's middags naar de klas. In januari 2008 zijn met alle leerlingen van deze klas individuele eindgesprekken gehouden. Bij deze klas konden ook de logboekjes bekeken worden waarin de leerlingen gedurende het jaar hun ervaringen op de boerderij hadden verwerkt.

Met de klas die in 2008 begon met de boerderijschool zijn voorafgaande aan het eerste bezoek groeps gesprekken gehouden met alle leerlingen van de klas. Vervolgens ben ik de eerste zeven keer met de leerlingen meegegaan naar de boerderij en heb hier met één groepje meegewerkt om deelnemende ervaring op te doen (zie pagina 27). Na afloop van deze periode heb ik met de leerlingen van het groepje individuele interviews gehouden.

Om een breder beeld te krijgen heb ik ook op andere plekken gekeken naar de boerderijschool. Helemaal in het begin van het onderzoek heb ik de afsluitingsavond van de school Het Hoge bezocht waar een film werd vertoond van de leerlingen op de boerderij. Op de Kieftskamp van maatschap

Wagenvoort-Lichtenberg heb ik vijf maal een groepje leerlingen begeleid. Verder heb ik één middag meegekeken op locatie Hackfort van de maatschap Wagenvoort-Lichtenberg. In de volgende paragrafen wordt op elke gebruikte methode verder ingegaan.

Individuele interviews

Er zijn op twee momenten in het onderzoek individuele interviews gehouden met leerlingen van De Zwaan. In januari 2008 zijn eindgesprekken gehouden met alle 26 leerlingen van de klas die in 2007 de boerderijschool heeft bezocht. Hiervan is de helft van de gesprekken door Evelyne Schreurs gehouden en de andere helft door mij. In april 2008 heb ik individuele gesprekken gehouden met zeven leerlingen in de beginfase van hun jaar op de boerderij. Dit waren de leerlingen van het groepje waar ik op de boerderij in meewerkte. De individuele gesprekken duurden ongeveer 30 minuten.

Tijdens de interviews ging het om het terughalen van de ervaringen op de boerderij. Er is hierbij gebruik gemaakt van gevoelens als ontlokkers. De gevoelens zijn gebruikt als ingang om tot de persoonlijke waarde van de ervaringen op de boerderij te komen.

Achtergrond

Het werken met gevoelens als ontlokkers is gebaseerd op de zelfkonfrontatiemethode van Hermans (Hermans & Hermans-Jansen, 1995) en de hierop gebaseerde zelfkonfrontatiemethode voor kinderen (Louwe & Nauta, 2006). In deze methode staat het opsporen van de betekenis door de kinderen zelf centraal.

In de zelfkonfrontatiemethode wordt onderscheid gemaakt tussen vier groepen van gevoelens: gevoelens met betrekking tot zelfhandhaving en zelfexpansie ('Z gevoelens'), gevoelens met betrekking tot verbondenheid en eenheid met

iets of iemand anders ('A gevoelens'), positieve gevoelens ('P gevoelens') en negatieve gevoelens ('N gevoelens'). In bijlage 3 wordt een overzicht gegeven van de gevoelens die Doorn en Van Louwe (2006) bruikbaar achten bij de zelfkonfrontatiemethode voor kinderen. De kaartjes met gevoelens die tijdens de interviews zijn gebruikt zijn hierop gebaseerd⁴.

Werkwijze

Tijdens de interviews is een gesprek over ervaringen gevoerd aan de hand van gevoelens. Er is hierbij gebruik gemaakt van een set gevoelens op kaartjes. Deze kaartjes waren ingedeeld in vier groepen met elk een eigen kleur. Deze vier groepen stemmen overeen met de vier groepen van gevoelens onderscheiden door Hermans (Hermans & Hermans-Jansen, 1996). De kaartjes werden in vier rijen op kleur voor de leerling neergelegd. Volgorde van de rijen en volgorde binnen de rijen was hierbij willekeurig. De kaartjes lagen bijvoorbeeld voor de leerling zoals hiernaast is afgebeeld.

Aan het begin van het interview vertelde ik de leerling dat ik erg benieuwd was naar zijn of haar ervaringen op de boerderijschool en daar graag over wilde praten. Ik legde uit dat ik bij het gesprek kaartjes met gevoelens wilde gebruiken en dat ik hierbij vragen zou stellen om hem of haar zo goed mogelijk te begrijpen. De kaartjes legde ik voor de leerling neer op tafel. Meestal hielp de leerling me hierbij. Ik nodigde de leerling uit een rij te kiezen om mee te beginnen. Samen lazen we alle kaartjes uit de gekozen rij dan even door. Ik vroeg de leerling om van de rij de twee gevoelens uit te kiezen die voor hem het best bij de boerderijschool passen. Vervolgens vroeg ik per kaartje aan de leerling om uit te leggen waarom hij dit gevoel had gekozen. Zo begon het gesprek.

Met doorvragen probeerde ik zoveel mogelijk te weten te komen over de ervaringen van de leerlingen. Ik probeerde dit op een zo open mogelijke manier te doen, zo weinig mogelijk sturend. Vaak herhaalde ik het antwoord van de leerling. Door op een open manier een uitdrukking of zin te herhalen nodig

vol energie	behulpzaam	verdrietig	trots
tevreden	lief	angstig	stoer
op mijn gemak	zorgzaam	teleurgesteld	zeker van mijzelf
veilig	vriendschap	alleen	krachtig van binnen
rustig (van binnen)	verbonden met	dat ik mij zorgen maak	sterk (in mijn schoenen)
fijn	iemand aardig vinden	boos	dapper
genieten	samen één	kwaad	zelfverzekerd
blij	dat er een band is		flink
gelukkig	dat ik erbij hoor		dat ik het zelf aankan
vrij			
vol vertrouwen			

je de leerlingen uit om verder te vertellen, zonder dat je ze in een bepaalde richting hoeft te sturen. Andere vragen die ik vaak stelde waren: Kun je daar iets meer over vertellen? Kun je dat uitleggen? Zo kwamen naar aanleiding van één gevoel via associatie allerlei ervaringen aan bod. Wanneer ik het gevoel kreeg dat de leerling uitgepraat was vroeg ik of het genoeg was geweest over het gevoel. Wanneer dit het geval was gingen we door naar het volgende gevoel. Als een leerling het moeilijk vond een gevoel te kiezen vroeg ik vaak eerst waarom het moeilijk was en of er een gevoel was dat hij wel heel soms had gehad. Wanneer echt geen enkel gevoel paste bij zijn ervaringen op de boerderij vroeg ik hem twee gevoelens uit te kiezen die hij kende van andere situaties, bijvoorbeeld van thuis of van school.

Op deze manier gingen we alle gevoelens af. Vervolgens legde ik voor de leerling zes kaarten neer met de getallen 0, 1, 2, 3, 4 en 5 erop. Ik vroeg de leerling om elk gekozen gevoel een cijfer te geven voor de mate waarin het gevoel voor hem aan de orde was op de boerderij: een 0 als het gevoel nooit aan de orde was, een 1 als het soms aan de orde was, een 5 als het gevoel er altijd was, een 3 voor soms wel en soms niet, de 2 en 4 hier tussenin. Op deze manier legde de leerling al zijn geselecteerde gevoelens op één van de cijfers. Hierna vroeg ik de leerling hetzelfde nog eens te doen maar dan voor de mate waarin de gevoelens in het algemeen aan de orde waren op school. Vervolgens vroeg ik de leerling vaak nog uit te leggen waar de verschillen vandaan kwamen in de cijfers die de leerling aan eenzelfde gevoel toekende voor school en voor de boerderij.

Aan het eind van het gesprek vroeg ik de leerling of er nog iets was waar we het nog niet over gehad hadden en dat hij graag wilde vertellen. Iets wat hij heel leuk vond of juist helemaal niet, iets wat heel bijzonder was. Ongeveer de helft van de leerlingen vertelde dan nog wat.

Alle gesprekken zijn opgenomen met een audiorecorder. Hiervoor is vooraf toestemming gevraagd aan de ouders. Aan de leerlingen werd van te voren verteld dat het gesprek opgenomen zou worden om goed te kunnen onthouden

wat ze zeggen en dit niet steeds op te hoeven schrijven. Daarnaast zijn er tijdens de interviews korte aantekeningen gemaakt. Deze aantekeningen dienden tijdens het gesprek ter ondersteuning om terug te kunnen komen op bepaalde uitspraken. Ook werden de cijfers die de leerling koos bij zijn gevoelens schriftelijk vastgelegd, zodat het verschil tussen school en boerderij meteen te zien was en hierop kon worden ingegaan.

Observatie

Er is op verschillende momenten en op verschillende manieren geobserveerd. De insteek van de observaties was verschillend. In het begin van het onderzoek waren observaties vooral ter oriëntatie en beeldvorming, later ter aanvulling op de gegevens uit de interviews en om de resultaten te kunnen vergelijken met de situatie op andere boerderijen. De observaties zijn gecombineerd met participatie. Er zijn verschillende groepen leerlingen geobserveerd. Deze groepen bevonden zich in verschillende fasen van hun jaar boerderijschool.

Er is in twee klassen van De Zwaan geobserveerd. De eerste klas bevond zich in de eindfase van hun jaar boerderijschool. Hier heb ik meegekeken tijdens de laatste twee dagen boerderijschool, zowel 's ochtends op de boerderij als 's middags in de klas. Op de eerste middag werd in de klas een discussie gehouden over allerlei stellingen die te maken hadden met de boerderijschool. Op de laatste dag leidden de leerlingen hun ouders rond op de boerderij en werd het jaar afgesloten. 's Middags kwamen de boeren mee naar de klas en leidden zij een gesprek met de leerlingen. De observaties waren tijdens deze twee dagen ongestructureerd en bestonden uit indrukken opdoen, aandachtig rondkijken en goed luisteren. Op deze manier begon ik me een algemeen beeld te vormen van de boerderij, de leerlingen, de begeleiders, de school, de klas en de gang van zaken.

Daarnaast heeft er deelnemende ervaring en observatie plaatsgevonden bij een klas in de beginfase van hun jaar boerderijschool. Gedurende zeven

opeenvolgende bezoeken ben ik met deze groep 's ochtends op de fiets vertrokken vanaf school naar de boerderij. Op het bedrijf heb ik steeds met hetzelfde groepje leerlingen meegewerkt. Door bij één groepje te blijven hoopte ik de leerlingen beter te leren kennen en de ontwikkeling van individuele leerlingen in de loop der weken te kunnen waarnemen; en zo meer detail in de observaties te krijgen. Daarnaast kwamen door het volgen van één groepje de verschillende werkwijzen en verschillende begeleiders vanzelf en afwisselend aan bod.

Er is gekozen om met de kinderen mee te werken om zo de boerderijschool ook zelf te ervaren en om de boerderijschool samen met de leerlingen te ervaren. De nadruk lag hierdoor tijdens deze ochtenden op de boerderij op 'deelnemende ervaring'. Hierbij doet de onderzoeker met de kinderen mee aan de activiteiten om zoveel mogelijk belevingen van de kinderen te delen. De onderzoeker probeert zo gewoon mogelijk met de kinderen om te gaan, waarbij theoretische veronderstellingen op dat moment zoveel mogelijk losgelaten worden (Margadant, 1990).

In mijn observaties tijdens het meewerken heb ik de eerste keren zoveel mogelijk indrukken opgenomen, zonder mijn aandacht bewust te focussen. Na afloop van de ochtend maakte ik aantekeningen van alles wat ik me kon herinneren. Bij volgende observaties heb ik met behulp van deze aantekeningen en de onderzoeksvraag elke keer een focus gekozen. Bijvoorbeeld door bepaalde vragen als richtlijn te nemen voor de observaties, of naar twee bepaalde leerlingen te kijken.

Voorbeelden van aandachtspunten en vragen die gebruikt zijn tijdens observatie:

- Hoe reageren de leerlingen op het werk?
 - Wat zeggen ze?
- Hoe zit het groepje in elkaar?
 - Wie staan lopen samen?
 - Wie praten samen?
 - Wie werken samen?

- Welk gedrag vertonen individuele leerlingen?
 - Wie neemt initiatief?
 - Wie staat of loopt vooraan/achteraan?
 - Hoe gaan ze om met begeleiders?
- Wat vertellen ze aan leerlingen van andere groepjes over wat ze gedaan hebben?
- Wat doen de leerlingen in de pauze?

Na afloop van het bezoek maakte ik aantekeningen, zowel van de observaties als van hoe het verlopen was. Ik evalueerde wat er goed was gegaan en wat minder goed was verlopen. Deze ervaringen nam ik tijdens de voorbereiding van de volgende keer mee in het kiezen van een focus. Op deze manier heb ik geprobeerd de observaties steeds beter af te stemmen op de doelstelling en richter te kunnen uitvoeren.

Tweemaal heb ik 's middag in de klas geobserveerd tijdens de verwerking van hun ervaringen op de boerderij, waarbij de leerlingen in logboekjes schreven en tekenden. Hierbij richtte ik mijn aandacht vooral op dezelfde zeven leerlingen die ik 's ochtends volgde. Het doel van deze observaties was om te zien hoe de kinderen in de klas zijn en dit te kunnen vergelijken met hun gedrag op de boerderij. De observaties waren hier afstandelijk, vanaf een plek achterin de klas, en zonder inmenging om de gang van zaken zo min mogelijk te beïnvloeden.

Naast deze observaties op de boerderij en de school die centraal staan in dit onderzoek kreeg ik de gelegenheid een groepje leerlingen van de Piersonschool te begeleiden op het bedrijf Wagenvoort/Lichtenberg. Ik vond het interessant om ook indrukken op te doen op een andere plaats en met andere mensen en zo een vergelijking te kunnen maken tussen de twee boerderij scholen.

Verschillende soorten participatie tijdens observaties kunnen gedefinieerd worden aan de hand van de mate van betrokkenheid van de onderzoeker, zowel met de mensen als in de activiteiten die geobserveerd worden (Spradley, 1980; Bryman, 2004). Mijn rol heeft in dit onderzoek gewisseld tussen passieve

en actieve observatie. Op sommige momenten was ik voornamelijk een toeschouwer (passieve participatie), op andere momenten deed ik volledig mee met de werkzaamheden van de leerlingen (actieve participatie). Vaak was het een combinatie van deze twee.

Tijdens observaties kan de rol van onderzoeker open of verborgen zijn. Hierbij spelen de zichtbaarheid van je rol als onderzoeker en de bekendheid van het onderzoek in het veld mee (Baarda et al., 1995). In dit onderzoek waren boeren, begeleiders en leerkrachten bekend met mijn rol. De leerlingen waren hier waarschijnlijk minder van op de hoogte. Ze wisten vooral dat ik geïnteresseerd was in de boerderij school, maar ik weet niet in hoeverre zij beseften zelf centraal te staan in het onderzoek.

Tijdens het meewerken op de boerderij heb ik ook bewust gekozen om geen aantekeningen te maken, maar dit allemaal achteraf te doen. Het nadeel hiervan is dat je alles moet onthouden. Ik vond het echter een voordeel om niet mijn aandacht te vestigen op mijn rol als onderzoeker door tijdens het meewerken aantekeningen te maken. Ik verwachtte hiermee de aandacht van leerlingen te trekken en ze ervan bewust te maken dat ik dingen over ze opschreef waardoor ze zich misschien anders zouden gaan gedragen. Voor mij woog het voordeel om deze reden zwaarder dan het nadeel. Ik hoopte dat ze op deze manier tijdens het werken mij zouden beschouwen als één van de ouders die regelmatig meehielpen en mijn rol als onderzoeker een beetje zouden vergeten. Mijn belangrijkste doel bij de observaties was het zelf ervaren van de boerderij school en het samen met de leerlingen ervaren van de boerderij school. Het nadeel van het onthouden heb ik gedeeltelijk proberen te ondervangen door tijdens het werk af en toe foto's te maken. Aan het eind van de ochtend maakte ik eerst aantekeningen uit mijn hoofd. Vervolgens bekeek ik de foto's van die ochtend waardoor extra aanvullingen en details naar boven kwamen en mijn geheugen gestimuleerd werd. De foto's zijn op deze manier als onderdeel van mijn veldnotities gebruikt (Bryman, 2004).

Gesprekjes vooraf

In februari 2008 begon een nieuwe klas van De Zwaan met de boerderijschool. Voorafgaande aan hun eerste bezoek aan de boerderij heb ik met deze leerlingen groepsinterviews gehouden. Het doel hiervan was een idee te krijgen van het beeld dat de kinderen van de boerderij hebben en dit later te kunnen vergelijken met hun ervaringen op de boerderijschool. Daarnaast was het een eerste kennismaking met de leerlingen met wie ik de volgende maanden mee zou gaan naar de boerderij.

De gesprekjes duurden ongeveer een kwartier en werden gehouden per tafelgroepje uit de klas. Er is gekozen om de gesprekken met groepjes kinderen te houden in plaats van met individuele leerlingen, om zo de reacties van kinderen op elkaar mee te kunnen nemen. Hoe reageren kinderen op de beelden en associaties die anderen hebben bij een boerderij?

Het gesprekje begon met een rondje langs de leerlingen waarbij ik ze vroeg of ze al iets over de boerderijschool gehoord hadden, bijvoorbeeld van een oudere broer of zus. Vervolgens vroeg ik ze of ze er zin in hadden. Waarin wel en waarin niet? Ook vroeg ik naar hun verwachtingen. Wat ga je leren? Wat zou je graag willen leren? Hoe zal het eruit zien? Wat denken je dat jullie gaan doen op de boerderij? Hierna legde ik een stuk of tien foto's op tafel, genomen op dezelfde boerderij in voorgaande jaren. Ik vroeg de leerlingen de foto te kiezen die ze het meest aansprak. Vervolgens vroeg ik ze één voor één te vertellen waarom ze juist die foto hadden uitgekozen.

Logboekjes

De leerlingen van De Zwaan houden tijdens hun jaar boerderijschool een logboekje bij. 's Middags in de klas schrijven en tekenen ze hierin over hun ervaringen van die ochtend op de boerderij. Er was de mogelijkheid de logboekjes te bestuderen van de leerlingen die hun jaar op de boerderijschool

hadden afgesloten. Dit waren de leerlingen die ik ook had gesproken tijdens de individuele eindgesprekken.

Analyse

Tijdens het verzamelen van gegevens bleek dat de individuele interviews het meeste inzicht geven in de waarde die de ervaringen op de boerderij voor de leerlingen hebben volgens henzelf. Door in te stappen op gevoelsniveau waren de beschrijvingen van de ervaringen vaak rijk aan informatie. In de analyse van deze gegevens is van een concreet niveau (beschreven in termen als 'koeien', 'tractor', 'onkruid wieden') bewogen naar een dieper en meer abstract niveau (beschreven met termen als 'iets neerzetten' en 'loslaten'). Er is gezocht naar wat er 'onder' de ervaringen zit, naar de betekenis van de ervaring en de persoonlijke waarde hierin.

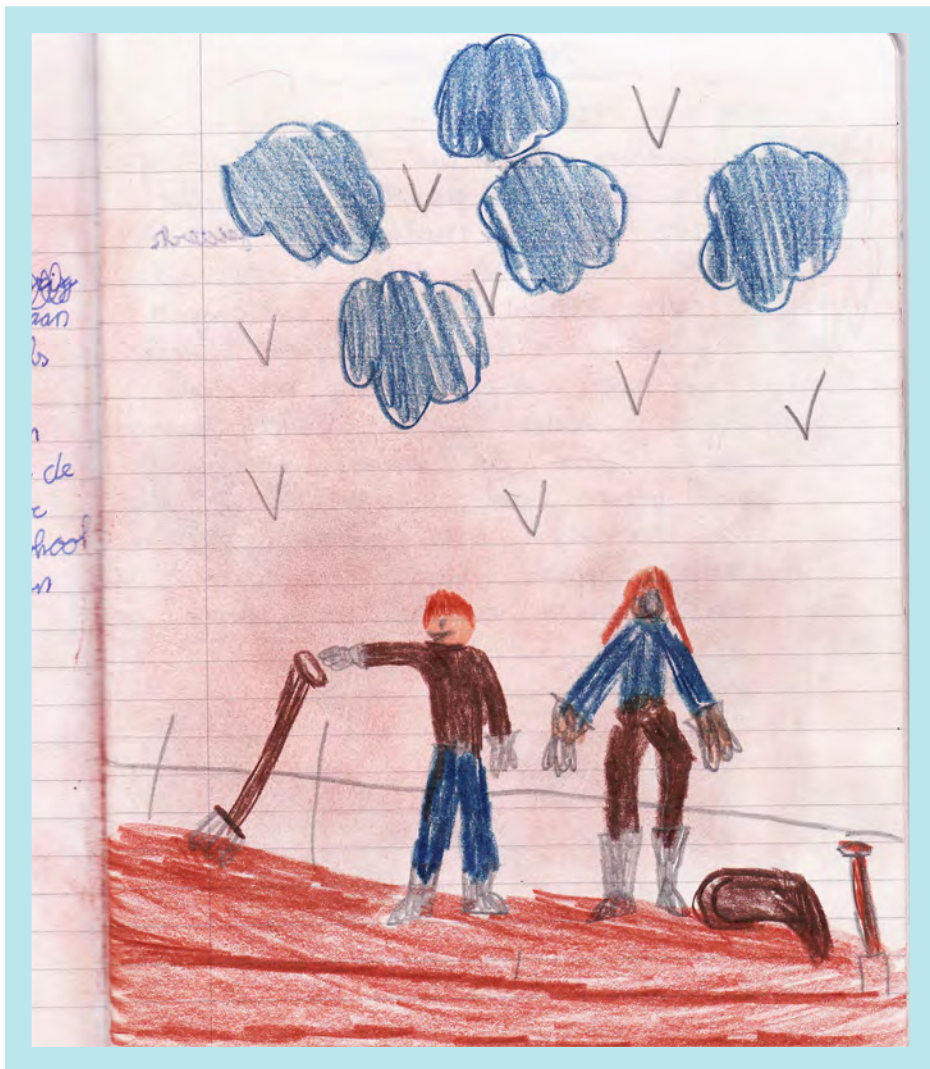
De individuele interviews zijn volledig uitgeschreven. Per leerling heb ik deze tekst doorgelezen en er een samenvatting van gemaakt. Met behulp hiervan heb ik vervolgens een profiel van de leerling opgesteld. Het profiel geeft een overzicht van de persoonlijke ervaringen die de leerling beschrijft en de gevoelens die ermee verbonden zijn. Eventuele verbanden die hierbij opvielen zijn hierin meegenomen. Zo ontstaat een schets die kenmerkend is voor de individuele leerling. Deze profielen zijn tijdens het analyseren en beschrijven van de resultaten steeds gebruikt om naar grote lijnen te kijken.

De volgende stap was het vergelijken van de profielen. Hierbij zocht ik in de verhalen van de leerlingen naar de elementen die voor hen bij de boerderijschool horen, zoals de dieren, werkzaamheden, omgeving of begeleiders. Zo vergeleek ik bijvoorbeeld welke ervaringen de leerlingen hadden gehad in de omgang met de dieren, en welke patronen hierin naar voren kwamen. Ervaringen en gevoelens werden op deze manier gerangschikt rond de elementen van de boerderijschool.

Vanuit deze rangschikking rond de elementen ging de analyse naar een dieper niveau. Wat maakt de ervaringen belangrijk of betekenisvol voor de leerlingen? Waar ontstaat de waarde? Dit waren richtinggevende vragen om tot een nieuwe ordening rond waarden te komen. Door steeds vanuit een andere hoek te kijken, terug te lezen en opnieuw te clusteren werden langzamerhand patronen zichtbaar waaruit 'passende' categorieën van waarden naar voren kwamen. Deze waarden zijn vervolgens beschreven en geïllustreerd met voorbeelden die de kern van de waarde goed weergeven.

De cijfers die leerlingen tijdens de individuele gesprekken gekozen hebben om de mate aan te geven waarin gevoelens voor hen aan de orde waren op de boerderij en op school zijn tijdens de analyse als achtergrond gebruikt. De cijfers bij de ervaringen op de boerderij zijn onderling vergeleken; zijn er gevoelens die de leerling duidelijk meer of minder heeft gehad? Daarnaast is per gevoel gekeken welk cijfer de leerling hieraan geeft voor de boerderij in vergelijking tot school. Dit is gebruikt als achtergrond bij het lezen van de verhalen en om scherper te kunnen kijken waar de waarde precies inzit.

De aantekeningen van observaties zijn na elk bezoek aan een boerderij uitgewerkt in verslagen. Na afloop van het analyseren van de individuele interviews zijn deze observatieverslagen opnieuw gelezen en vergeleken met de waarden die eerder naar voren waren gekomen. Zo konden deze verfijnd worden en enkele aanpassingen gedaan worden.

DEEL

II

RESULTATEN

In dit deel worden de resultaten van het onderzoek gepresenteerd. Bij de analyse van de resultaten zijn de individuele interviews als uitgangspunt genomen. Deze zijn aangevuld met resultaten uit de observaties en de groepsgesprekken die voorafgaande aan het eerste bezoek aan de boerderijschool hebben plaatsgevonden.

Tijdens de individuele gesprekken kozen leerlingen gevoelens die voor hen bij de boerderijschool passen en ze legden uit waarom dit zo is. Op deze manier vertelden de leerlingen aan de hand van gevoelens over hun ervaringen op de boerderij. Daarnaast kregen de leerlingen aan het eind van het gesprek de mogelijkheid om dingen te vertellen die nog niet aan bod gekomen waren en voor hun belangrijk of bijzonder zijn. In bijlage 4 wordt ter illustratie een samenvatting van een gesprek met een leerling gegeven.

De gesprekken zijn uitgeschreven en vervolgens is de inhoud geanalyseerd met de onderzoeksvraag in het achterhoofd:

Welke waarde hebben de ervaringen die leerlingen opdoen tijdens de boerderijschool volgens henzelf?

In de gesprekken zijn drie dimensies te onderscheiden:

- Elementen van de boerderijschool. Hoe ziet de boerderijschool eruit? Wat zijn de eigenschappen van de boerderijschool? Waardoor wordt de boerderijschool gekenmerkt? Het zijn de aspecten die je ook kan waarnemen als je als buitenstaander één ochtend meekijkt op de boerderijschool. Elementen zijn bijvoorbeeld de dieren, de begeleiders, het werken in groepjes, het terugkomen, de fietstocht en de omgeving.
- Gevoelens die de leerlingen koppelen aan hun ervaringen op de boerderijschool. Dit zijn grotendeels de gevoelens die hun aangeboden werden tijdens het interview. Daarnaast kwamen de leerlingen ook spontaan met gevoelens en beschreven ze gevoelens in de uitleg waarom bepaalde ervaringen belangrijk of leuk zijn. De gevoelens zijn persoonlijk en dus voor elke leerling anders. Het overzicht van de gevoelens waaruit de

kinderen hebben gekozen is terug te vinden op pagina 25.

- Waarde van de ervaringen op de boerderijschool. De leerlingen beschrijven hun ervaringen op de boerderij. Iedere leerling beleeft de 'gemeenschappelijke' elementen op zijn eigen manier. Welke waarde kent de leerling toe aan zijn ervaringen op de boerderijschool? Wat is het dat de ervaring waardevol maakt? De waarde die een ervaring voor een leerling heeft en waarom, is voor ieder kind uniek.

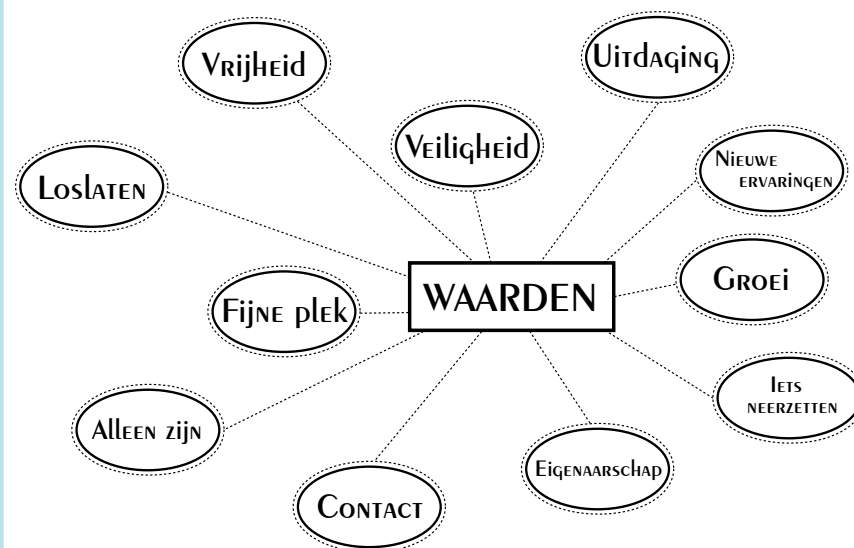
Bij het samenvoegen van deze persoonlijk ervaringen, zijn patronen naar boven gekomen van waarden die voor de leerlingen relevant zijn. Deze waarden kunnen in verschillende elementen van de boerderijschool gevonden worden. Figuur 1 geeft een overzicht van de waarden die uit de gesprekken naar voren zijn gekomen.

In de komende hoofdstukken worden waardevolle ervaringen van kinderen beschreven en wordt uitgelegd wat deze ervaringen bijzonder of belangrijk voor ze maakt. De waarden staan hierbij centraal. In de uitleg komen elementen en gevoelens waarmee ze samenhangen aan bod. Ook wordt er ingegaan op de ervaringen die leerlingen associëren met 'negatieve gevoelens'. Het deel wordt afgesloten met een beschrijving van de verbanden tussen elementen en waarden en van de verbanden tussen de waarden onderling.

In dit onderzoek gaat het om de waarde die leerlingen zélf toekennen aan hun ervaringen. In de beschrijvingen wordt daarom zoveel mogelijk gebruik gemaakt van de woorden die de leerlingen zelf ook gebruiken om de lezer te helpen zich in te leven in de kinderen en door hun ogen naar de boerderijschool te kijken. Daarnaast wordt de lezer hiermee uitgenodigd de onderzoeksresultaten zelf te beoordelen. De tekst wordt geïllustreerd met citaten uit de individuele gesprekken en impressies afkomstig uit observaties. Er is gekozen voor citaten die de kern van de ervaring goed weergeven. Citaten van de interviewer zijn aangeduid met een 'I'.

Om een nog rijker beeld van de ervaringen te geven zijn tekeningen en teksten uit de logboekjes van de leerlingen van De Zwaan toegevoegd. De verhalen geven een indruk hoe een dag op de boerderij eruit kan zien door de ogen van de leerlingen. Om de leesbaarheid te vergroten is de spelling verbeterd en zijn er hoofdletters, punten en komma's toegevoegd. Verder zijn de teksten hetzelfde gelaten. De leerlingen hebben tijdens de verwerking ook eenmaal de opdracht gekregen een beschrijving te geven van de klussen die ze op de boerderij doen en de reden waarom ze deze klussen doen. Hiervan wordt een overzicht gegeven op pagina 67. De foto's in het verslag zijn gemaakt op de boerderij 't Hulshof en laten de leerlingen zien die hebben meegedaan aan dit onderzoek⁵. De namen van leerlingen, boeren, begeleiders en mensen op de boerderij zijn overal veranderd.

Figuur 1: Waarde van ervaringen op de boerderij

CONTACT

In de gesprekken vertellen de leerlingen hoe ze het contact met dieren, met elkaar en met de begeleiders ervaren hebben. Wat was bijzonder in dit contact? Hoe veranderde dit door het jaar heen? In de volgende paragrafen wordt verder ingegaan op het contact met de dieren, het contact tussen de leerlingen en het contact met de begeleiders.

Contact met de dieren

Impressie

Als het pause is gaat Sara meteen naar de kalveren. Ze klimt bij haar eigen kalfje in het hok en laat het op haar vingers zuigen. Ze aait het kalfje en praat er zachtjes tegen, met een grote glimlach op haar gezicht. Als de pauze afgelopen is en de kinderen van het groepje zich verzameld hebben moet Sara zoals altijd nog opgehaald worden uit de stal.

De leerlingen zijn erg enthousiast over het werken met en verzorgen van de dieren. Ze voeren de dieren, lopen met de kalfjes, borstelen de paarden, mesten de varkenshokken uit en brengen de koeien naar de wei. Meerdere leerlingen vertellen dat ze heel veel van dieren houden.

De dieren nodigen uit tot het geven van zorg en liefde. De kinderen willen graag dingen voor ze doen en ervoor zorgen dat ze het fijn hebben. Het willen verzorgen kan een motivatie zijn. Zo zegt Naomi tweemaal dat ze het uitmesten van hokken en stallen leuk vindt, omdat je de dieren ermee helpt.

Marijn 'Ik vind koeien wel schattig, daarom wil ik graag veel met hen omgaan.'

Veel leerlingen vertellen dat ze een band hebben gekregen met de dieren. Ze ervaren het contact op verschillende manieren en momenten. Ze voelen zich verbonden als ze met de dieren bezig zijn of als ze gewoon bij ze zijn. Ze vinden de kalfjes lief en schattig. Je kan ze 'lekker knuffelen' en op je hand

laten sabbelen. Sommige leerlingen vinden het heel fijn om alleen te zijn met de dieren. Oscar voelt zich vooral verbonden met speelse dieren, de biggetjes en de kalfjes. Voor Larissa is het ook belangrijk dat de dieren zich bij haar fijn voelen.

Het ervaren van contact lijkt het sterkst te zijn bij de kalveren, daarna bij de koeien en varkens, en het minst bij de kippen. De jonge kalfjes zitten alleen in een hok waar de leerlingen bij kunnen gaan zitten om het kalf te aaien en melk te geven. Het gevoel van contact is vooral heel sterk bij het 'eigen kalfje', dat ze steeds opzoeken om het te aaien en ertegen te praten. De leerlingen kunnen heel sterk gehecht raken aan hun eigen kalfje. Zo was Mark in tranen toen hij Daisy niet meer kon vinden en dacht dat ze geslacht was. Het bleek dat Daisy in een ander hok stond. Mark vertelde achteraf dat hij geen kalfsvlees meer gegeten zou hebben als Daisy geslacht was. Met varkensvlees heeft hij geen problemen. De varkens zijn blijkbaar veel meer anoniem voor hem gebleven. Door de band die de leerlingen hebben opgebouwd met het kalfje vinden ze het ook jammer om weg te gaan aan het eind van het jaar, en het kalfje niet meer te zien.

Sommige leerlingen zijn erg begaan met het welzijn van de dieren. Ze leven zich in de dieren in: wat ze denken, wat ze fijn vinden en wat ze niet fijn vinden. Aan het gedrag van de dieren lezen ze af hoe ze zich voelen. Ook vertellen ze hoe ze willen dat de dieren zich voelen.

Oscar 'De dieren vinden het natuurlijk niet leuk om te sterven, en om pijn te krijgen.'

'De koeien die weten nooit wat er gaat gebeuren.'

Oscar 'Soms kon ik ook wel aan de dieren zien dat ze het niet zo leuk vinden want dan zie je een beetje hun ogen heel groot worden enzo. Maar soms zijn ze ook heel gelukkig en springen ze helemaal in het rond, vooral bij de koeien, ja, de kalfjes vooral ook. (...) Dat kun je zien als ze dus dan alleen maar naar achter lopen. Dan wil je ze aaien en dan gaan ze helemaal trillen enzo. Dan zie je hun ogen heel groot worden en dan helemaal tranerig.'

Uit hoe ze willen dat de dieren zich voelen en hun observaties van de dieren leiden de leerlingen af hoe ze met ze om moeten gaan. Zo leest Oscar de signalen die de dieren hem geven af. Hij interpreteert hun gedrag en stemt zijn eigen handelingen daarop af.

Oscar 'Nou kijk, de paarden, daar ging ik dus toen op en toen gingen ze helemaal niet tegenstribbelen, ze bleven gewoon goed staan met je en als je zo iets deed dat ze gingen lopen dan reageren ze daarop, en dan gaan ze ook gewoon rustig lopen. En als ze het niet leuk vinden dan moet je gewoon stoppen. (...) Als ze het niet leuk vinden dan gaan ze een beetje trillen en dan gaan ze helemaal schudden met de achterkant enzo. Dus als het niet lukt dan moet ik dat gewoon accepteren.'

De zorg die de leerlingen voelen voor het welzijn van de dieren heeft ook invloed op hun eigen gevoelens. Ze maken zich zorgen om de dieren, bijvoorbeeld dat ze niet genoeg eten krijgen, dat ze pijn lijden en of ze het wel overleven als ze ziek zijn. Oscar heeft ook medelijden met de dieren.

Oscar 'Als ik dan de dieren zo in de stal zie staan dan heb ik wel een beetje medelijden met ze want de dieren vinden het natuurlijk niet fijn om in een stal te staan, ze vinden het leuk om helemaal vrij te zijn maar als ze vrij zijn is het weer gevaarlijk voor de mensen, die kunnen dan weer snel aangevallen worden.'

Bij sommige leerlingen lijkt het contact voornamelijk in één richting te gaan; ze zijn vooral gericht op het verzorgen. Voor anderen is de wederzijdsheid heel belangrijk. Niet alleen wat je het dier geeft, maar ook wat je van het dier terugkrijgt en hoe het op je reageert. Kind en dier krijgen contact in de interactie en worden zo meer gelijkwaardig.

- Larissa 'Als ik alleen bij de kalfjes ben, of alleen bij de dieren en als de dieren zich bij mij prettig voelen dan voel ik eigenlijk mij verbonden met ze. (...) Vaak zie je het aan de ogen, bij sommige dieren ook aan de oren en hun uitstraling, als ze de hele tijd schichtig om zich heen zitten te kijken waar ze kunnen vluchten dan voelen ze zich echt niet prettig.'
- I 'Is het ook belangrijk dat je alleen bent om je verbonden te voelen?'
- Larissa 'Soms. Hangt ervan af. Van het dier af, maar ook van de mensen af.'
- I 'Hoe hangt het van de mensen af?'
- Larissa 'Als mensen heel druk worden, en op het moment dat het kalfje vlucht daarvoor, of het dier; dan is die verbondenheid niet per sé minder, maar wel de duidelijkheid. Het hangt ook nog af van het dier enzo. Als het dier zeg maar met één oor daar heel schichtig naar kijkt, maar met zijn andere oor nog wel op mij let, dan voel ik me voor een deel juist nog sterker verbonden, omdat hij mij dan ook toch nog in de gaten houdt, ook al is er gevaar.'
- Floor 'Dat vond ik ook altijd wel leuk, de dieren, dan leek het wel of ze je konden verstaan, dat was wel grappig. (...) Dan ging ie helemaal met z'n kop zo tegen je aan zo, dat was heel erg leuk.'

Het dier wordt een vriend en 'iemand' waar je trots op kan zijn. Oscar is trots op de dieren als ze goede dingen hebben gedaan. Zo is hij trots op het kalfje dat zijn hand heeft gelikt, trots op het varken dat goed meewerkte toen zijn

stal uitgemest werd en trots op de paarden dat ze goed meewerken als je op ze gaat rijden.

Contact tussen de leerlingen

- Zoë 'En de klas is er ook een beetje aardiger van geworden, want we hebben veel met elkaar gewerkt. En dat was eerst minder, we waren meer in groepjes en nu is het meer dat we samen zijn en aardig tegen elkaar doen. (...) Want sommige kinderen zijn ook net nieuw in de klas en zo leer je elkaar wel beter kennen en dingen die je wel leuk vindt en niet leuk vindt. Dat vind ik ook wel heel bijzonder, dat dat zomaar gebeurt. Als je gewoon met de klas wat leuk gaat doen, dat je zo naar elkaar toe kan groeien.'

De kinderen vertellen dat de onderlinge verhoudingen binnen de groep zijn veranderd op de boerderij. Jongens en meisjes gaan meer met elkaar om en ook groepjes die op school niet veel samenededen, doen dit nu wel. Daarnaast leren ook individuele leerlingen beter met elkaar opschieten.

De leerlingen omschrijven waardoor het contact verandert. Op de boerderijschool zit je in een groepje dus je 'moet' samenwerken. Je leert elkaar op een andere manier kennen op de boerderij. Je maakt samen leuke, spannende en bijzondere dingen mee. Er zijn situaties waarin je op elkaar moet vertrouwen. Als werk moeilijk of zwaar is is het fijn elkaar te helpen. Elkaar helpen schept een band. Binnen de groepjes is het soms ook functioneel om het contact goed te houden. In het samenwerken voelen de leerlingen zich verbonden.

De veranderingen die zich op de boerderij voordoen tussen de leerlingen werken ook door op school. De leerlingen vertellen dat jongens en meisjes nu ook daar meer met elkaar omgaan. Verschillende individuele leerlingen kunnen ook in de klas beter met elkaar opschieten.

In een groepje

De leerlingen werken op de boerderij in groepjes van ongeveer zes leerlingen. Ze merken op dat je in de groepjes meer doet met kinderen waar je eerst niet veel mee omging. In het samenwerken ontdek je dat het leuk is om dat met diegene te doen.

- Floor 'Dan doe je veel meer met de andere kinderen uit je klas, op school was het dan van "uuhw, jongens" enzo, maar op de boerderij dan moet je er gewoon mee samenwerken en dan is het altijd wel leuk.'
- I 'En wat maakt dat het op de boerderij wel leuk is?'
- Floor 'Je doet het gewoon samen. Je moet het doen en het is gewoon heel erg leuk. (...) Bijvoorbeeld als ik met een ander meisje uit de klas waar ik normaal nooit mee speel, dan is het opeens wel heel erg leuk om daarmee samen te werken. Dan zie je die ook van de andere kant enzo, dat is wel heel leuk.'
- Zoë 'Eigenlijk dacht ik van "ahh Dorien, wat moet ik nou met haar?" Ze is altijd een beetje snel boos en dat ben ik dus niet. En dan was het niet echt een goede vergelijking met ons. En toen we op de boerderij samen aan het werk waren gingen we steeds aardiger tegen elkaar doen en dat was wel leuker voor mij en voor haar ook.'
- Daniël 'Ik zat daar al anderhalf jaar al op school, maar ik had problemen met vrienden maken en toen heb ik daar nieuwe vrienden geworden. Ik kon daar makkelijk vrienden maken. Je werkte in groepjes en praatte dan met de mensen van je groepje en uiteindelijk vind je diegene aardig.'

Anoush vertelt dat ze ook veel heeft samengewerkt met kinderen uit de klas waar ze eerst niet zoveel mee deed. Omdat je met drie jongens en drie meisjes

'Op de boerderij gingen we met de trekker naar een weiland om de takken van het weiland te halen, want anders kon het gras niet gemaaid worden. In de pauze gingen we de koeien de wei in laten want die hadden de hele winter in de stal gestaan, het was grappig om naar ze te kijken want als ze uit de stal kwamen gingen ze springen en bokken omdat ze zolang niet meer in het licht waren geweest en omdat ze weer lekker in de wei konden lopen. Na de pauze gingen we de kalfjes uitlaten die begonnen ook te bokken (net als de koeien maar dan minder erg). Daarna gingen we watergevecht houden. En toen gingen we naar school.' (Joris)

in een groepje zit ga je ook meer met jongens samenwerken.

- I 'En hoe is het dan als je het moet doen?'
- Anoush 'Eerst denk je van "oh nee hè", en dan daarna "nou het moet", dus dan moet je maar je best doen.'
- I 'Dan denk je van te voren "oh nee" maar dan moet het toch, hoe voelt het dan?'
- Anoush 'Niet zo vervelend.'
- I 'Niet zo vervelend als je dacht van tevoren?'
- Anoush 'Ja want meestal heb je dan wel gewoon van "ja het moet maar" en dan doe ik het ook maar en dan ga je het uiteindelijk ook wel niet zo heel erg meer vinden.'

Larissa legt uit waarom het gevoel 'vriendschap' voor haar bij de boerderij past.

- Larissa 'Omdat er door de boerderij vaak vriendschappen ontstaan, dan leer je mensen heel anders kennen dan ze in de klas zijn. Die ook héél vervelend, of ja vervelend... die nooit zo fijn zijn in de klas, zijn op de boerderij vaak heel aardig.'

Beroep op samenwerken

De aard van de werkzaamheden en activiteiten op de boerderij doet vaak een beroep op samenwerken. Er zijn veel situaties waarin het handig is om elkaar te helpen. Dit versterkt het contact tussen leerlingen.

- Mark 'We werkten heel veel samen, maakten allemaal samen vuurtjes en als het niet lukte dan deed iemand anders het, en we helpten elkaar heel veel.'

- Daniël 'We moesten het wel samen doen, want als één koe naar je toe komt moet je "hooo" zeggen, maar als je dat in je eentje doet dan gaat de koe niet weg, dat moet je met z'n allen tegelijk doen.'

Vaak is het ook functioneel om goed samen te werken, bijvoorbeeld wanneer je een klus af wilt krijgen.

- Joep 'Als je het bijvoorbeeld niet eens bent en dat er anders niet veel tijd meer is, dan moeten we eigenlijk wel samenwerken anders kan het niet. Of als je iemand die je niet leuk vindt in je groepje hebt, maar dan moet je toch verder.'

Joep denkt dat hij op school vaker ruzie heeft dan op de boerderij. Hij denkt dat het komt doordat je op de boerderij moet doorwerken en het dan weer goed maakt, terwijl je op school boos op elkaar blijft.

Er komen op de boerderijsschool ook situaties voor die in de ogen van de leerlingen gevaarlijk zijn. In deze situaties moet je op elkaar kunnen vertrouwen. Zoë vertelt over zulke situaties.

- Zoë 'We gingen ook een vuurtje maken en je moet ook niemand hebben die iets raars doet, want je kunt je dan ook erg verbranden. Het is heel gezellig, maar je moet ook goed opletten. (...) Als je bijvoorbeeld appels ging poffen, dat degene die erbij waren wisten dat jij de appel erin ging leggen en het niet helemaal vol legden met andere appels. Heb je wel vertrouwen in de ander dat ze goed naar je luisteren. (...) En we gingen ook een schuurtje carboleumen en ik ging met een ander meisje op een hoge ladder staan en die stond een beetje wankel en andere kinderen hielden die vast. En dan heb je wel vertrouwen dat ze het goed vasthouden. En ook bij een trap die een beetje kapot was, dan heb je vertrouwen in de ander.'

Gedeelde ervaring

Samen maak je de dingen die op de boerderij gebeuren mee. Je ervaart dezelfde situatie. Met elkaar deel je wilskracht of emoties. Je hebt vaak een gezamenlijke doelstelling. Samen wil je een taak afkrijgen. Als groep ga je hiervoor. Als je met z'n allen hard doorwerkt, dan lukt het. Samen zie je het resultaat. Samen ben je hier trots op en voel je voldoening.

Pim 'Als je samen met iemand werkt ben je er echt verbonden mee, of als je samen iets doet of als je samen... bijvoorbeeld samen in de modder valt, kan je er samen later om lachen, dat soort dingen.'

I 'Je maakt dingen met elkaar mee eigenlijk?'

Pim 'Ja en daar kan je dan later heel goed eigenlijk op terugkijken. Want ik heb met heel veel kinderen uit de klas wel iets waarvan ik denk "dat heb ik samen op de boerderij gedaan" en dat vergeet ik niet zo snel.'

Zoë 'En dat we samen een soort boerderij zijn geworden met zijn allen.'

Daniël 'We gingen allemaal naar de boerderij, dus we wisten allemaal een beetje wat er omging en daarom deden we allemaal gezellig mee. Iedereen vond de boerderij leuk. Iedereen doet even serieus mee. Af en toe wel een grap, maar dat hoort er wel bij.'

Bij de boerderijschool stap je als klas in een avontuur. Het delen van de nieuwe, spannende, bijzondere en leuke dingen die op de boerderij gebeuren versterkt het contact binnen de groep.

Anoush vertelt heel uitgebreid hoe ze samen met Zoë een uilenkast heeft gemaakt. Door dat met z'n tweeën te doen is het contact met Zoë gegroeid.

Anoush legt uit waarom ze ‘samen één’ uitkiest.

Anoush ‘Nou wel samen één, want in het groepje dus, dan moet je ook samenwerken, en Zoë en ik hebben ook een uilenkast gemaakt, en dat je ook gewoon alles samendoet, want het is gewoon wel best moeilijk werk om een uilenkast helemaal te timmeren enzo en op te hangen. Dus dan ben je ook wel een beetje samen één, gewoon als je heel veel met het groepje samendoet, gewoon samenwerken.’

Daniël vertelt hoe hij zelf ook gegroeid is op de boerderij doordat het contact met zijn klasgenoten zich ontwikkelde.

Daniël ‘Eerst was ik nog al een watje maar toen deden we de boerderij en toen werd ik ook wat sterker en fijner en toen kon ik ook voor mezelf op komen. (...) Doordat ik me wat sterker voelde was ik niet zo snel bang en als iemand iets vervelends deed dan zei ik er gewoon wat van ook al was die heel erg sterk.’

I ‘Kun je vertellen hoe dit door de boerderij komt?’

Daniël ‘Ik ben eigenlijk harder geworden. Die jongens die dat deden, die waren echt sterker en dan was ik er bang voor dat ze dan iets bij mij zouden doen.’

I ‘Dat ze je pijn zouden doen?’

Daniël ‘Ja, en dan gingen we naar de boerderij en dat was fijn en daar werd ik ook heel hard van.’

Pim ‘Ik vond ze gewoon allemaal heel aardig en open, dat ze gewoon allemaal dat met de boerderij ook willen doen, want in het begin is het best wel moeilijk om ons in te leiden want dan moeten ze in hun werktijd eigenlijk ons dingen laten zien enzo – later werken we heel goed mee – dat ze dat willen.’

De leerlingen tonen ook dankbaarheid, omdat de begeleiders voor hen de boerderijsschool organiseren. Hein is trots dat hij op de boerderij mag werken. De kinderen willen ook graag hun best doen voor de begeleiders en ze helpen met het werk op de boerderij, zodat ze daar minder lang mee bezig zijn. Naomi vertelt dat ze goed naar de boer luistert, zodat hij niet boos hoeft te worden. Sommige leerlingen denken echt mee met de boeren.

Impressie

Wanneer de boeren tijdens het klassengesprek de leerlingen vragen of ze nog tips voor hun hebben, noemen veel leerlingen vaker met de kalfjes lopen. Merith reageert hierop met de vraag: ‘Hebben jullie daar allemaal wel tijd voor?’

Hoe leerlingen het contact met de begeleiders ervaren hangt sterk samen met hun gevoel van veiligheid op de boerderij. De leerlingen hebben vertrouwen in de begeleiders. Zij bieden hen op verschillende manieren een gevoel van veiligheid. Dit wordt uitgebreider beschreven in het hoofdstuk ‘Veiligheid’ (pagina 58).

Contact met de begeleiders

De waardering die de leerlingen voor de begeleiders hebben klinkt door in de gesprekken. Ze vinden ze heel aardig.

IETS NEERZETTEN

Impressie

Boer Teun werkt met zijn groepje aan een nieuwe buitenkeuken. Wilgenstammen zijn in een halve cirkel in de grond gezet en worden door een touw aan de toppen tot een halve koepel gebogen. Hieronder maken de kinderen een vloertje van houtsnippers. Ze versnipperen takken met een versnipperaar. Ze zien er stoer uit met oorkleppen en een helm met bescherming voor hun ogen. De snippers worden in kruiwagens geschept en naar de nieuwe keuken gereden, waar ze op de grond gestort worden. Hierop zullen bankjes en een tafel komen. Juist buiten de overkoepeling komt een vuurplaats. Vorige keer hebben de kinderen al een oven gemaakt. De tuintjes van de volgende klas zullen in een halve cirkel om deze keuken komen te liggen. Drie meisjes schuren een grote schijf van een boom glad tot een mooie tafel. Ze stellen Teun voor om ook stoeltjes te gaan verzinnen en zoeken; dat vindt hij prima. Als de andere leerlingen aan het eind van de ochtend naar de veldkeuken komen en het resultaat zien zijn ze verbaasd: “Dat dit eerst die oude keuken was!”

Verskillende leerlingen vertellen dat ze het erg leuk vinden dat ze zelf iets hebben gemaakt. Het zien van het mooie resultaat – vaak nog mooier dan verwacht – van hun inspanning geeft ze voldoening en een trots gevoel. Ook vinden ze het fijn om iets blijvends van henzelf bij te dragen aan de boerderij, iets dat er nog staat als ze er zelf niet meer komen. Vaak hebben ze hard gewerkt, omdat ze het met z’n allen graag af wilden krijgen. Bij de leerlingen die het jaar boerderijschool afgerond hebben komt de veldkeuken die ze gemaakt hebben vaak ter sprake. Dit was een project waar enkele groepjes gedurende een paar weken aan gewerkt hebben.

Floor ‘Het is ook wel leuk als je het heb gedaan, dan denk je “ja dat hebben wij gewoon gedaan”, en dat staat er dan van ons en dat is ook wel leuk. (...) Dat het er misschien nog heel lang staat. Dat het dan wel leuk is dat het er staat; dat wij dat dan hebben gedaan ofzo. Dat is wel leuk.’

Silvan legt uit waarom hij trots heeft gekozen.

Silvan ‘Nou bijvoorbeeld dan moesten we wat maken, en als we daarmee klaar waren dan was ik heel trots, want we hebben het dan zelf gedaan. We moesten zelf ook bijvoorbeeld bomen omhakken en uiteindelijk kwam er iets heel moois dan en daar was ik dan trots op.’

I ‘En denk je dan aan iets bijzonders?’

Silvan ‘Ja een nieuw keukentje hebben we gemaakt.’

I ‘Die grote boog?’

Silvan ‘Ja, die grote boog, en er was eigenlijk al een oventje, maar toen hebben we nog een vloer erin gemaakt van houtzaagsel. Dat moest je dan eerst ook zelf maken. Maar we hadden wel een machine en dan moest je daar takken indoen en daardoor kreeg je zaagsel, dus alles moest je wel zelf doen. We hadden eigenlijk alleen bijlen, oorkleppen en een machine, daar was ik uiteindelijk wel trots op.’

De kinderen vinden het bijzonder dat ze het echt zelf hebben gemaakt. Ze werken hard om het project af te krijgen. Dit versterkt het groepsgevoel: de wil om het project te voltooien voelen ze met z’n allen. Sommige leerlingen kunnen zich zorgen maken of het wel afkomt. Zo vertelt Silvan dat hij zich teleurgesteld voelde toen ze te weinig tijd hadden om het project echt helemaal zelf af te maken.

Silvan ‘Toen moesten we bomen omhakken maar kwamen we niet helemaal klaar om voor die tijd toen nog alles af te maken. Want uiteindelijk moest toen [boer] Teun, moest ook nog die bomen omhakken. Dus uiteindelijk hadden we niet alles helemaal zelf gedaan.’

Het gevoel iets neergezet te hebben kan ook bij een kleinere klus ontstaan, wanneer er zichtbaar iets veranderd is door de werkzaamheden.

Impressie

De begeleiders introduceren de wiedmachine: een kwartier hard werken en dan klaar. Alle leerlingen van het groepje gaan naast elkaar aan de rand van het tuintje klaar zitten. Eén leerling harkt een baan in de lengte en de 'wiedmachine' maakt het geharkte stuk onkruidvrij. De leerling die harkt wisselt steeds en na zeven banen is het tuintje klaar. Sven staat later naar het tuintje te kijken. Vol verwondering observeert hij het verschil tussen hun eigen zojuist gewiede tuintje en andere stukken die nog niet gedaan zijn. Trots wijst hij op het effect van hun werk.

UITDAGING

Wanneer leerlingen gevoelens als 'dapper', 'flink', 'dat ik het zelf aankan' en 'zelfverzekerd' kiezen horen deze vaak bij een ervaring die op een bepaalde manier uitdagend voor ze was. De leerlingen vinden in verschillende dingen uitdaging.

De kinderen worden uitgedaagd door zwaar werk, de fietstocht van zo'n 6 kilometer, het uitmesten van de stallen of de omgang met dieren die ze in eerste instantie eng vinden. Het meedoen aan de werkzaamheden geeft hen de kans hun angst, vermoeidheid of afkeer te overwinnen. Zo kunnen ze deze gevoelens omzetten in positieve gevoelens. Vaak zeggen de leerlingen dat ze dit voor elkaar hebben gekregen 'door het gewoon te doen'.

Bij het vergelijken van gevoelens op de boerderij en op school, zeggen verschillende leerlingen dat je op school niet dapper hoeft te zijn. Zo zegt Floor over school: 'ik hoef eigenlijk nooit dapper te zijn hier'.

Uitdaging in omgang met de dieren

Daniël	'Eerst vond ik tractor rijden heel eng en later toen ik het ging doen vond ik het niet meer zo eng. En de koeien uitlaten, dan zijn ze heel blij en dan gaan ze springen en dan heb je kans dat ze je raken.'
I	'En dan moet je dus goed uitkijken?'
Daniël	'Ja, maar dat ging eigenlijk wel goed en dat was ook wel leuk na die tijd.'

De omgang met de dieren kan soms ook erg spannend zijn. Verschillende leerlingen vonden de varkens eerst 'eng', omdat ze kunnen bijten. Daardoor was het ook spannend om ze uit het hok te jagen wanneer dat uitgemest moest worden. Anoush vertelt dat ze helemaal niet wist of ze dat wel wilde doen, maar ze ging het 'toch maar gewoon proberen'. En doordat ze 'gewoon' met ze

ging werken vindt ze de varkens nu helemaal niet meer eng.

Ook het naar de wei brengen van de koeien vonden veel leerlingen erg 'spannend'. De koeien zijn heel groot en heel sterk voor ze, waardoor het vaak wel eng was als de koeien naar buiten kwamen en daarbij soms recht op je af kwamen. Ze zijn heel blij, springen en er is een kans dat ze je raken.

Silvan	'Toen moest ik me groot maken en je moest – nou niet enger eruitzien – maar dan moest je doen dat jij dan sterker was dan die koe. Dan moest je wel flink zijn om dat te doen. Dat vond ik zelf wel eng. (...) Eerst vond ik het echt héél eng maar later was ik eigenlijk wel aan ze gewend.'
Oscar	'Dapper, dat ik goed de koeien vast kan houden. (..) Dus als ze wild worden dat ik ze weer kan kalmeren. En met koeien tam maken, want er was een keer één koe die ik helemaal tam heb kunnen maken terwijl die eerst helemaal hyper en wild was.'
Cecile	'Als je het echt doet valt het best wel mee.'

De leerlingen vertellen dat je je 'groot' moet maken als de koeien naar buiten gaan. Door dit te doen ontdekken dat ze het kunnen en zijn ze hier trots op. Ze vertellen dat je flink moet zijn en vertrouwen moet hebben in de situatie en de aanwijzingen van de boer, om het te doen. Zowel bij de koeien als bij de varkens vinden de meeste leerlingen het in eerste instantie erg spannend. Wanneer ze het toch 'gewoon doen' en merken dat het goed gaat, voelen ze zich dapper. Ze raken eraan gewend en beginnen het leuk te vinden. Ook zijn er gevallen waarin niet de goede ervaring centraal staat, maar eerder een verandering in overtuiging een trigger is tot een verandering van de gevoelens. Vaak is dit wanneer een begeleider uitlegt dat het niet nodig is om bang te zijn of vertelt hoe je je kan gedragen. Ook kan het komen door wat een medeleerling zegt.

- Silvan 'Soms moesten we ook in het hok van de varkens en dan moesten we bij de mannen en die konden dan bijten en toen was ik soms best wel bang.'
- I 'Veranderde dat, bleef dat?'
- Silvan 'Toen zei Hein ook tegen mij, een andere jongen uit mijn klas, die zei "je hoeft niet zo heel bang te zijn want ze doen haast niets". Toen werd ik wel zelfverzekerd.'

Silvan gelooft wat Hein zegt en neemt zijn overtuiging over, waardoor hij zich anders voelt in de situatie. Op vergelijkbare manier praten de leerlingen ook vaak tegen zichzelf.

- Mark 'Toen we een keer tractor gingen rijden toen dacht ik ook van "ik kan het", het was soms best wel eng want dan gingen sommige kinderen meerijden en dan ging de tractor zeg maar steigeren en dan vielen ze er bijna af.'
- I 'En je zegt dat je een gevoel had van "ik kan het", hoe kwam dat?'
- Mark 'Gewoon zeggen tegen jezelf "ik kan het" en dan niet meer bang zijn.'

Zwaar, moeilijk en vies

De leerlingen ervaren sommige werkzaamheden als zwaar, moeilijk of vies. Zulk werk kan een uitdaging zijn voor de leerlingen. Het vraagt om inzet, doorzetten en volhouden. De leerlingen krijgen een goed gevoel van een uitdaging wanneer ze ervaren dat het goed gaat, door het voelen van hun eigen doorzettingsvermogen en door het zien van resultaat.

'Op de boerderij gingen we in de koeienstal werken. Eerst gingen we de koeien eten geven, maar Pim, [boer] Teun en ik gingen de koeien in de wei doen. Freya en ik moesten ook met 2 grote stokken brandnetels wegslaan, en dat was een best pittig werkje!!! Toen gingen we een kalvenstal uitmesten en dat was ook al een zwaar werkje. Maar we moesten echt om de 5 minuten de kruiwagen legen, en dat was echt héél erg vervelend. (maar wel best leuk!) Toen gingen we het net geboren stiertje (tenminste 6 dagen oud) en dat was best lastig, want dat kalfje wou niet het stalletje in. Toen moesten wij hem gaan optillen! (echt zwaar!) Daarna gingen we de grote pink in de stal zetten (waar eerst dat kalfje stond) dat was eigenlijk best eng. Die pink moest een veulen krijgen. En daarna gingen we naar de tuintjes om weer af te sluiten !!!!!!!' (Anoush)

Marijn 'Als ik denk ik ben moe, dan denk ik "ik moet gewoon doorzetten" en dan voel ik ook de kracht van binnen en dan ga ik helemaal door. (...) Bijvoorbeeld ik ben aan het graven en dan moet ik heel erg diep en ik heb er geen zin meer in. Dan denk ik "ja ik moet gewoon doorzetten, dan ben ik eerder klaar" en dan ga ik gewoon door. (...) Als ik de koeien uit aan het mesten ben en het stinkt er eigenlijk wel, dan denk ik "doorzetten, doorgaan, dan ben je eerder klaar". (...) Als er iets is bijvoorbeeld met het bomen omhakken. Het was nogal een moeilijke boom en toen had ik blaren op mijn vingers. Toen dacht ik "ik moet flink zijn".'

Formuleringen als 'vies', 'eng', 'moeilijk', 'zwaar' en 'dingen die je niet gewend bent' bent kunnen voor ons een negatieve lading hebben. Voor de kinderen is dit niet altijd het geval. Soms is er van te voren een negatieve emotie die vervolgens tijdens het werken of achteraf wordt omgezet in een positief gevoel. Dit is vooral bij de fietstocht en bij vieze klussen, zoals het uitmesten van de varkensstal. Zwaar en moeilijk werk vinden sommige leerlingen niet leuk, maar is voor anderen juist uitdagend in de positieve zin en op een stimulerende manier. Zo vond Joris het leuk dat het lukte, juist omdat het werk zwaar was. Joep voelde zich 'krachtig van binnen' door het doen van zwaar werk. Het lijkt ook met de persoonlijkheid van een leerling samen te hangen hoe ze tegen zwaar, moeilijk of vies werk aankijken en hoe ze een uitdaging aangaan: op een meer pessimistische manier of juist met optimisme.

Voor Floor heeft het spannende juist aantrekkingskracht. Floor denkt hardop na welke gevoelens uit het 'negatieve' rijtje voor haar bij de boerderijschool passen. Vervolgens geeft ze een voorbeeld.

Floor 'Ja ik weet niet want angstig... het was soms wel heel erg spannend en dan wel een beetje eng maar niet dat ik echt dacht van "nou dat ga ik niet doen". Dat ik het wel deed, maar dacht ik dan van "whoo, het is wel heel spannend".'

Floor 'We gingen een keer met de trekker rijden en toen gingen we zo zand scheppen en toen ging ie helemaal omhoog met de voorkant en dat vond ik zó eng. Maar daarna vond ik het juist heel erg leuk van "ja nog hoger".'

Wanneer het een uitdaging is om iets op tijd af te krijgen pakken leerlingen dit vaak als een positieve uitdaging aan. Ze doen hard hun best om het werk klaar te krijgen en gaan er met zijn allen voor. Dit is ook te zien in de teleurstelling die leerlingen kunnen voelen als ze iets niet afgekregen hebben. Sommige leerlingen kunnen zich zorgen maken of iets wel afkomt, of teleurgesteld zijn als het niet lukt. Silvan kiest het gevoel 'dat ik mij zorgen maak' uit en vertelt waaraan hij denkt bij dit gevoel.

Silvan 'Dat er dan soms dingen niet afkwamen, zoals met het Michaelsfeest was het geloof ik – dat je over het vuur heen moest springen, nou moest niet, mocht springen – en dan kwam het ook dus net af.'

I 'Toen kwam het net wel af?'

Silvan 'Ja nét wel af. Dus toen maakte ik mij zorgen dat het niet afkwam. En dat was ook zo met het keukentje, maar gelukkig kwam het net af. Maar toen maakte ik mij ook zorgen.'

Op de boerderij moet je allerlei dingen doen die je nog nooit gedaan hebt en niet gewend bent. Dit is voor de kinderen vaak aantrekkelijk en kan daarnaast ook uitdagend zijn. Naomi vertelt dat ze dingen heeft gedaan waarvan ze niet gedacht had dat ze het kon. Doordat het goed ging weet ze nu dat ze het kan. Anoush vindt het dapper van andere kinderen als ze dingen doen die ze nog nooit gedaan hebben.

Uitdaging lijkt voornamelijk de gevoelens te stimuleren die betrekking hebben op jezelf: geloof in jezelf, het voelen van de eigen kracht en doorzettingsvermogen, zelfverzekerdheid ten aanzien van eigen kunnen.

Ook doet uitdaging een beroep op samenwerken en stimuleert zo het contact tussen leerlingen, bijvoorbeeld als je samen een zware of moeilijke klus klaart. Anoush vertelt hoe ze samen met Zoë een uilenkast heeft gemaakt. Door dit 'moeilijke werk' ging ze zich 'samen één' voelen met Zoë.

*'We gingen naar de boerderij.
Het was super leuk en we moesten even naar de boer luisteren en daarna
even naar de tuintjes dat was echt heel erg leuk. Ik nam een uitdaging aan.
Die uitdaging was dat je een stukje grond in 1 uur klaar had, en dat was ons
gelukt en na de pauze ging ik zand in de kuil scheppen en we hebben een dam
gemaakt en in die dam bleef ik vast zitten.'* (Dorien)

VRIJHEID

Hein 'Ik geniet ervan om te zien hoe andere kinderen zich fijn en vrij voelen op de boerderij, daar kan ik zelf ook van genieten.'

Er zijn verschillende leerlingen die bij het kiezen van de gevoelens 'vrij' er direct uitpakken. Ze voelen zich vrij omdat zowel de begeleiders als de fysieke omgeving van de boerderij ruimte bieden. De leerlingen hechten waarde aan verschillende vormen van ruimte en vrijheid: vrijheid om te doen wat je wilt, ruimte voor gevoelens en emoties, ruimte om alleen te zijn, ruimte voor inbreng en ruimte voor uitdwalen en rennen.

Larissa 'Vrij dat houdt voor mij heel veel in, zeg maar... fijn, tevreden, op mijn gemak, veilig, genieten, blij, gelukkig, en weet ik wat allemaal, wat je erbij kan verzinnen, rustig van binnen... (...) Ik geef er ook veel liefde aan vrijheid. In de gevangenis krijg je alles behalve je vrijheid, en die vrijheid is eigenlijk... voor mij is het iets wat heel belangrijk is.'

Ruimte en vrijheid hangen sterk samen. De ruimte die op de boerderij in het landschap ervaren wordt en die door de begeleiders geboden wordt, geeft de kinderen een gevoel van vrijheid. De begeleiders en het landschap versterken elkaar ook. Het landschap biedt ruimte, waar je gebruik van kan maken door de vrijheid die begeleiders geven.

Op de boerderij is fysieke ruimte, een gevoel van ruimte dat ontstaat in de beleving van elementen van het landschap. De leerlingen ervaren de omgeving als open en groot, vol natuur en buitenlucht. Hierdoor voelen ze zich vrij. Pim voelt zich vrij omdat je op de boerderij minder dicht op elkaar zit. Omdat het open en groot is heb je ruimte om te rennen en kun je een plek opzoeken waar je alleen kan zijn.

Hein 'Vrij, met de buitenlucht en omdat het zo groot is daar. Je kunt lekker uitdwalen en rennen. (...) Ik voel me vrij als we van de varkens naar de koeien of naar het oude stuk tuin gaan, dan kan ik even rennen of door de maïsveld rennen.'

De leerlingen die 'vrij' uitkiezen bij de boerderij, voelen zich op school vaak een stuk minder vrij. Zo voelt Anoush zich op school minder vrij omdat daar minder ruimte is en 'je moet veel meer'. Ook Larissa voelt zich een stuk vrijer op de boerderij.

Larissa 'De klas vind ik wel fijn, maar ik ging liever nog elke dag naar de boerderij. Ik ben liever buiten.'

I 'Wat is het verschil dan? Wat vind je er zo lekker aan?'

Larissa 'Ik weet het niet. De dieren om me heen, de vrijheid... en niet zo in een duf klaslokaal zitten, daar is het zo warm, zo muffig.'

Hein vertelt over school.

Hein 'Krachtig van binnen heb ik niet zo vaak. Ook omdat ik er niet altijd veel energie van krijg. Het is er zo klein en ik kan mijn energie niet eruit, omdat er ook altijd veel regels zijn. Thuis kan ik dan weer uitrazen en mijn energie kwijt.'

Op de boerderij zijn ook regels maar deze lijken de leerlingen niet op dezelfde manier te ervaren als de regels op school. Regels waarvan je de zin ervaart – ze zijn er voor de veiligheid van de leerlingen – zijn niet beperkend.

Een aantal van de manieren waarop de leerlingen zich vrij voelen worden in de volgende paragrafen uitgebreider beschreven.

Doen wat je wilt

- Floor 'Hierbij weet ik meteen welke ik kies.'
- I 'Ja weet je het meteen?'
- Floor 'Ja, vrij op de boerderij, dat is toch heel anders dan in de klas, je kan gewoon lekker naar de koeien gaan in de pauze en dan even naar het vuurtje gaan om je brood te roosteren, en dan moet je nog even naar de varkens en naar de kippen nog even. Dat is gewoon veel leuker want dan kan je gewoon een beetje doen waar je zin in hebt, in de pauze dan.'

De begeleiders geven vrijheid. De leerlingen hebben het gevoel dat ze overal heen kunnen en mogen doen waar ze zin in hebben. Dit is vooral tijdens de pauze.

Impressie

Het eerste kwartier van de pauze zijn de leerlingen in de kantine om te eten en te drinken. Judith is de eerste die haar jas aantrekt. Om 10.42 staat er een hele rij leerlingen klaar om naar buiten te gaan. Ze moeten nog wachten tot 10.45. Wanneer het bijna zover is gaan ze aftellen: "Tien, negen, acht, zeven, zes, vijf, vier, drie, twee, één, nul!" En ze stormen naar buiten.

De leerlingen mogen na het eten een kwartiertje doen wat ze zelf willen. Zo kunnen ze datgene doen waar ze behoefte aan hebben. Veel leerlingen gaan dan naar de kalfjes, anderen gaan springen op de trampoline. Anoush gaat vaak 'lekker' buitenspelen en kan zo dingen die haar dwarszitten loslaten. Andere leerlingen zoeken een plekje waar ze even alleen kunnen zijn. Voor sommigen is dit alleen zijn met hun kalf of alleen met een vriend. Hier wordt in de volgende paragraaf verder op ingegaan.

'De kennismaking met de boerderij!

Het was daar super groot. En heel modderig. Er waren mensen die geestelijk gehandicapt zijn en die werkten op de boerderij. Eerst gingen we een beetje wandelen en aan het eind van de wandeling konden we boerenkool, prei en spruitjes plukken. Toen gingen we naar de varkens. Er was een jong varkentje in een apart hokje onder een lamp. Heel klein en schattig. Daarna gingen we naar de koeien. Er waren ook kalfjes die aan je duim sabbelde. En achter de stal was een hele grote mesthoop, die heel lekker warm was. Er kwam allemaal damp van af. We gingen af en toe even eten en hij vertelde ook heel veel. Hij zei dat er ook koeien naar de slachterij gingen. Dat was wel zielig. Toen we weer naar school gingen waren we allemaal héél vies. Gelukkig hadden we regenlaarzen en oude kleren aan. En ik vond het héél leuk!' (Iris)

Vrijheid in het werk

Ook ervaren de leerlingen vrijheid tijdens het werk. De leerlingen stellen het ook op prijs dat ze soms keuze hebben in de werkzaamheden die ze gaan doen. Silvan vertelt dat de begeleiders je vrij laten in de invulling van het werk. Ze vertellen wel wat je moet doen, maar niet hoe je dat precies moet uitvoeren. Silvan vindt dat fijn. Andere leerlingen vertellen dat ze het leuk vinden dat niet alles netjes hoeft te gebeuren. Zo vond Mertith het 'carboleumen' het leukste werk op de boerderij.

Merith 'Als je een kamer verft moet het heel netjes. Maar bij carboleumen mag het kriskras.'

Vrijheid om grenzen te verkennen

De kinderen hebben het gevoel dat ze veel mogen. Ze krijgen de ruimte om grenzen hun te verkennen: om grenzen op te zoeken, er over heen te gaan, grenzen te verleggen. Dit hangt samen met uitdaging. Floor vindt het leuk aan boer Teun dat hij 'risico neemt' met de kinderen.

Floor 'Hij is altijd zo grappig enzo, en hij is gewoon heel aardig enzo, en leuk... Ja je mag altijd heel veel dingen, bijvoorbeeld als we hout gaan halen, dan mag je ook gewoon even op de hele grote houtstapel klimmen ofzo. Ja hij neemt wel gewoon veel risico met de kinderen en dat is wel heel erg spannend.'

'Kennismaking met de boerderij

Het was echt een feest!

Eerst gingen we in het knorhok (varkenshok). Daar waren 3 varkens en een biggetje van 35 cm lang: zo lief.

En toen gingen we naar de koeien, daar is zo'n lief kalfje, ze heet Heide en daarna gingen we naar de paarden en toen... mochten we in de modder lopen!

Daarna gingen we naar de groentetuin.

Buiten het feit dat het naar mest ruikt, was het er toppie.' (Pim)

ALLEEN ZIJN

Floor 'Ja en dan ben je gewoon lekker vrij en dan, ja dan ben je gewoon vrij en je moet niet dat doen of je bent niet de hele tijd met z'n allen bij elkaar. Je bent ook gewoon een keer alleen en dan ben je gewoon, dan heb je een gevoel van 'ja het is echt leuk' en dan ben je veel meer vrij dan als je in de klas zit.'

I 'En ook in vergelijking met de pauzes op school?'

Floor 'Ja, want dan moet je toch maar in dat bepaalde gedeelte zijn en daar zijn overal kinderen. (...) Want alle hoekjes enzo die zijn natuurlijk al allemaal ontdekt en als je daar dan even gaat zitten dan komt er altijd wel iemand bij je staan ofzo, en hier niet, dan kan je ook gewoon even ergens gaan zitten, dat is dan wel heel fijn.'

Leerlingen hebben bij de boerderijschool vaak een positieve associatie met het woord 'alleen'. Sommige leerlingen vinden het fijn om alleen te kunnen zijn en voelen zich dan vrij. 'Alleen' betekent voor de leerlingen niet altijd 'in je eentje'. Het kan ook 'alleen samen' betekenen, bijvoorbeeld met een vriend of met een kalf.

Pim 'Het is gewoon fijn om met vrienden te praten. Het is daar [op de boerderij] niet zo druk. Op het schoolplein doe ik dat ook wel met een vriend. Maar op het schoolplein, dat is toch anders, dan wil je eigenlijk alleen met diegene praten en het is het hele schoolplein, allemaal kinderen lopen er rond.'

Er is ruimte om alleen te zijn en er zijn momenten dat je vrij bent om alleen te zijn. Op de boerderij kan je je afzonderen, je kan een rustig plekje zoeken waar je alleen kan zijn.

Er zijn leerlingen die zich vrij voelen doordat je op de boerderij minder mensen om je heen hebt. Merith voelt zich alleen omdat je 'in een heel groot landschap' bent, bijvoorbeeld met alleen je groepje. Merith zegt dat 'vrij' en 'alleen' voor haar hetzelfde gevoel zijn.

Merith 'Als je niet bij elkaar staat en de lucht kunt zien.'

'Op de boerderij ben je met weinig mensen in een grote ruimte. En hier [op school] met z'n allen in een kleine ruimte. Dan voel ik me niet echt vrij.'

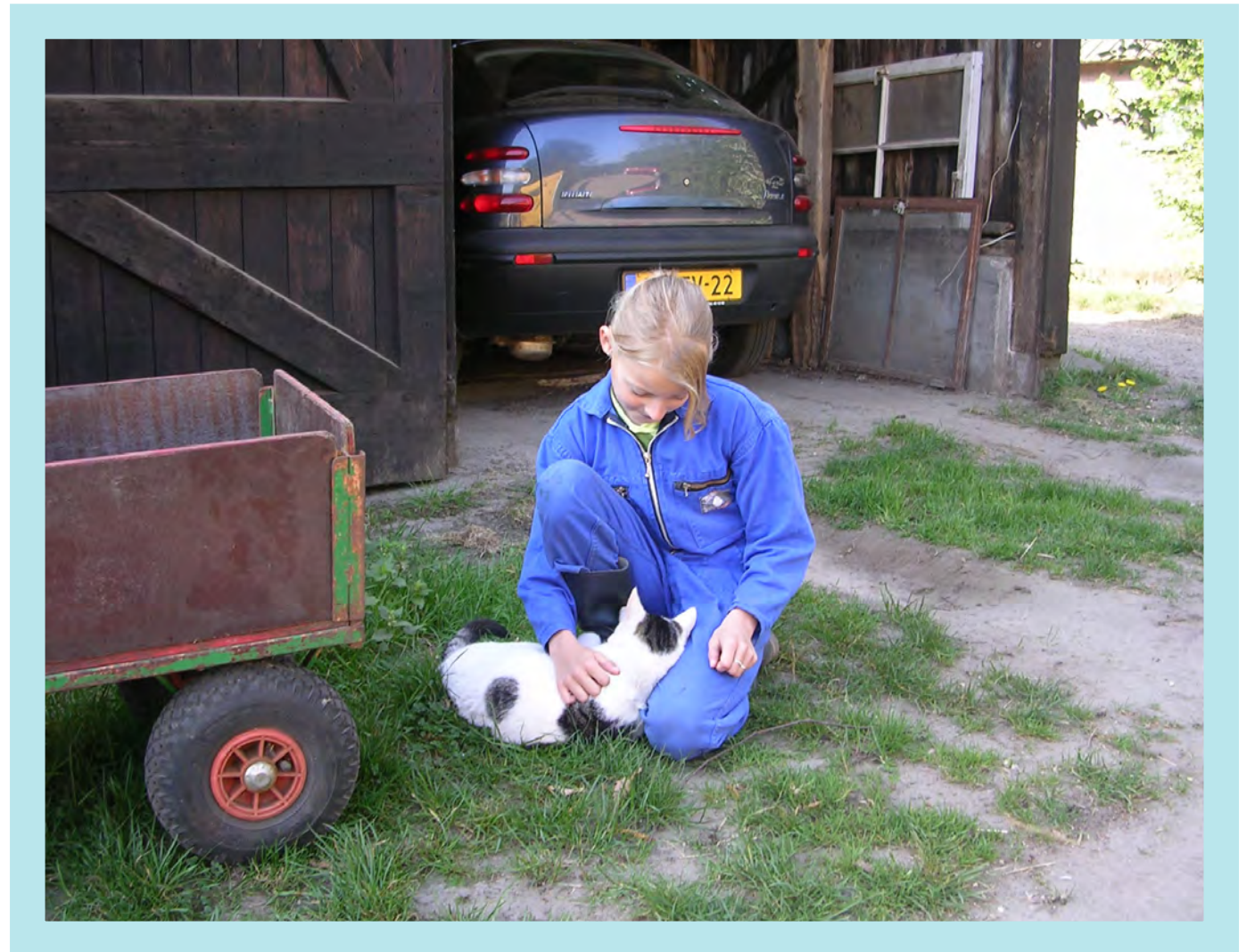
Ruimte voor gevoelens en emoties

De leerlingen ervaren het landschap als open en groot. Er is veel fysieke ruimte. Je kan een plek opzoeken waar je alleen kan zijn met je gevoelens.

Anoush 'Op de boerderij dan heb je meer het gevoel dat je wel even gewoon... ja dan is het zo open en dan is het gewoon zo groot, dat je dan denkt "hier kan ik wel even gewoon verdrietig zijn ofzo, of niet tevreden zijn ofzo". Want in de klas dan is er niet zoveel – nou niet kleine ruimte – maar niet meer grote ruimte. En dan is er gewoon één zo'n lokaal en dan voel je je toch meer gewoon samen. Als je dan gewoon verdrietig bent dat ze dan wel meer naar je toekomen, en als je dat niet fijn vindt dat het eigenlijk niet... dat dat gewoon op de boerderij beter kan.'

Marijn vertelt wanneer hij alleen wil zijn en waarom het hem in zo'n situatie helpt om zich even af te zonderen.

Marijn 'Soms wil ik ook wel alleen zijn, dan voel ik me niet lekker of dan ben ik boos en dan wil graag even alleen zijn. Dan ga ik ergens naar toe en dan ga ik even zitten. We waren een keer bij de trampoline en toen was ik een beetje boos en toen liep ik even weg en toen ben ik even op een plekje gaan zitten. (...) Ik denk er niet meer over na en dan ga ik terug en dan ben ik het kwijt.'

LOSLATEN

Anoush voelt zich op de boerderij vrij als ze aan het buitenspelen is.

Anoush 'Ja dat je dan gewoon met vrienden en gewoon lekker speelt en dat je dan niet, dan niet meer ergens echt over nadenkt, dat je de dingen gewoon leuk vindt. Bijvoorbeeld we hadden in de schuur allemaal van die grote ronde hooidingen en dan mocht je daar overheen rennen enzo, en hooigevechtjes doen en in het hooi springen enzo en dan voel je je ook niet van... als je dan iets dwarszit, als je er niet de hele tijd over gaat denken, dat je gewoon eventjes alles kan loslaten en gewoon even lekker kunt spelen.'

Een paar leerlingen beschrijven dat ze zich rustiger gaan voelen van binnen als ze dingen los kunnen laten. Ivo vindt het op de boerderij het fijnst om in de tuintjes te werken. Hij kan dan lastige dingen vergeten en tot rust komen. Dit geeft hem een gevoel van vrijheid.

Ivo 'In de tuintjes – behalve dan het onkruid wieden – maar dan kun je gewoon... ja, zelf een beetje tot rust laten komen. (...) Dan heb je niet echt... dan kun je de dingen, ja... bijvoorbeeld de dingen die wat lastiger zijn, bijvoorbeeld even weglaten, even aan andere dingen denken. (...) Je kunt je dingen gewoon vergeten en gewoon lekker aan het werk gaan. (...) Bijvoorbeeld als je al die dingen dan, bijvoorbeeld alles een beetje vergeet, dan ben je toch wel een beetje in je eigen wereldje en dan ben je een beetje alleen.'

Ivo voelt zich alleen in een eigen wereld wanneer hij in de tuintjes aan het werk is. Dit alleen zijn hangt niet samen met de aan- of afwezigheid van mensen, maar is een alleen zijn in gedachten. Juist de manier van werken in de tuintjes geeft Ivo de rust om in zichzelf te denken, bij andere werkzaamheden heeft hij dit veel minder.

Ivo 'Nou als je dan bijvoorbeeld hard aan het werk bent dan, dan kun je niet in jezelf denken enzo, dus dan ben je veel aan het praten enzo – met de boer of met andere kinderen – en dan werk je gewoon betrokken.'

Ook Larissa wordt rustig als ze in de tuin bezig is. Loes kan dingen loslaten door het buiten bezig zijn.

Loes 'Nou, ik ben buiten in de natuur altijd... word ik lekker rustig en... ja. Dan komt het daar [op de boerderij] ook zo, eigenlijk altijd al gehad. (...) Meestal zit ik met heel veel dingen in mijn hoofd en dan – als ik buiten ben – dan wordt het gewoon veel rustiger.(...) Omdat je dan gewoon buiten bezig bent en dan raak je het gewoon kwijt.'

VEILIGHEID

Uit de verhalen die leerlingen vertellen blijkt dat ze de boerderij in veel opzichten als een veilige omgeving beschouwen. Vooral de begeleiders bieden op verschillende manieren veiligheid aan de leerlingen. De indeling in groepjes draagt hier ook aan bij. Daarnaast voelen de kinderen zich veilig bij de dieren.

Het wekelijks terugkeren op de boerderij draagt bij aan een gevoel van veiligheid. Er is de tijd om alles te leren kennen: de gang van zaken, de mensen en de werkzaamheden. Je weet wat er van je verwacht wordt. Dit maakt dat leerlingen zich op hun gemak voelen. Terwijl het contact met dieren, begeleiders en medeleerlingen zich ontwikkelt, wordt zo ook een gevoel van veiligheid opgebouwd.

De begeleiders

Impressie

Mark wil graag een stukje gras in het tuintje. Hij mag in zijn eentje met de 'oude' boer mee. Hij komt terug met in zijn ene hand een tas met graszaad en in zijn andere hand een tas met een dode mol. Hij is zo blij met zijn mol. Heel tevreden zit hij een halfuur met de tas tussen zijn benen bij het vuur, terwijl de andere leerlingen van zijn groepje madeliefjes, paardenbloemen en brandnetels in beslag frituren. Als andere leerlingen zijn mol willen zien doet hij even zijn tas open om ze te laten kijken. Trots neemt hij de mol mee naar huis.

De leerlingen voelen zich op hun gemak bij de begeleiders en hebben vertrouwen in ze. De begeleiders bieden hen veiligheid in hun zorg en aandacht, in de duidelijkheid van hun instructies, in de regels en in de vrijheid die ze de leerling geven. Ook vertrouwen de leerlingen erop dat de begeleiders goed voor ze zorgen bij mogelijke ongelukjes.

De leerlingen hebben het gevoel dat ze gezien en gewaardeerd worden om zichzelf. Ze vinden dat de begeleiders oprecht zijn en ervaren hun vriendelijkheid als echt. De begeleiders geven de leerlingen het gevoel dat ze hen graag

begeleiden en dat ze erbij horen. Doordat de leerlingen vaker op de boerderij komen kan dit gevoel zich verder ontwikkelen.

Pim	'Niet zoals van "we krijgen er voor betaald dus we doen maar een beetje leuk voor die kinderen".'
Joep	'Uiteindelijk ook was het alsof we niet gewoon op bezoek waren ofzo, maar alsof we er gewoon bijhoorden ook. Het is anders dan als je er één keer komt en dan gewoon hun aardig vindt.'
I	'En wat verandert er dan?'
Joep	'Nou dan doen ze niet zo van "hij is een keer hier, dus je moet zo doen" bijvoorbeeld, maar gewoon normaal doen enzo, en doen alsof ik erbij hoor bijvoorbeeld.'

De begeleiders hebben aandacht voor de individuele leerlingen. Ze kijken hoe de leerling is en handelen daarnaar. De leerlingen hebben het gevoel dat ze echt gezien en gehoord worden. Er is ruimte om jezelf te zijn en dingen op je eigen manier te doen. Ze merken hun behoeften op en stemmen hierop af. Zo ziet Emily dat Mark helemaal vol is van 'zijn mol' en geeft ze hem de ruimte om hier mee bezig te zijn en de werkzaamheden van het groepje – het koken – ondertussen van een afstandje mee te maken. Anoush vindt het fijn dat je iets kan kiezen wat je aankan. De begeleiders bieden ook ruimte voor gevoelens, zoals bij Hein.

Hein	'En ik voel me op mijn gemak, dat als ik me boos voel, dat ik dan even op de bank mag gaan liggen of een rondje mag gaan lopen, dat mag dan van [boer] Teun.'

In de gesprekken worden verschillende voorbeelden genoemd van dat de begeleiders zorgvuldig met de leerlingen omgaan, zoals bij teleurstelling en angsten. Als er een 'probleem' is, zoeken ze een oplossing. Dit maakt dat de leerlingen op de begeleiders vertrouwen.

Pim 'Ik weet gewoon, ik vind het heel goed, die boerderij, en dat het toch wel goed komt. Ik ben eigenlijk redelijk bang voor vuur en hadden ze dan een vuur, ging Emily mij een beetje helpen dat het niet eng was. Meestal vertrouw ik dat soort dingen ook niet, ik vind het toch wel eng, maar daar had ik er gewoon een goed gevoel over.'

Zoë 'Op een keer gingen ze allemaal taken uitdelen en toen waren de taken op en mocht ik zelf wat verzinnen en dat vond ik niet zo leuk. Ik was teleurgesteld; ik wilde ook graag een taak. Toen vroeg ze of ik vlierbessensap wou maken. En toen was ik wel weer blij, want dat heb ik nog nooit gedaan, en mocht ik vruchten plukken. Teleurgesteld is eigenlijk eerst en daarna verzinnen ze iets dat het weer opgelost is. Dat is ook wel fijn.'

De begeleiders nemen de leerlingen serieus. Ze laten ze meedenken en staan open voor hun ideeën. Ze geven de leerlingen verantwoordelijkheid. Soms mogen leerlingen ook wat alleen doen (zonder begeleider). Zo werkte Sara samen met Bas in de stal, Zoë en Anoush maakten samen een uilenkast en Mark mocht in zijn eentje met de boer mee om graszaad te halen. Hiermee geven ze de leerlingen het gevoel dat ze hen vertrouwen. Aan het eind van het gesprek vraag ik Leon of er nog iets is dat hij heel graag wil vertellen.

Leon 'Ja ik vind het heel leuk dat je iets bedacht had en dat ze het dan ook echt gingen doen.'

Daniël 'Ik vond het ook fijn dat de mensen van de boerderij, die luisterden heel goed naar de kinderen. Bijvoorbeeld als je een heel goed idee had, dan luisterden ze daarna. Er was een nieuw kalfje geboren en toen had ik een naam bedacht en toen vonden ze die naam goed en toen hebben ze hem zo genoemd.'

Veel leerlingen vinden dat de begeleiders goed uitleggen. Als je goede instructies krijgt weet je wat er van je verwacht wordt. Dit is ook een vorm van veiligheid. Zoë vindt ook dat de begeleiders goed uitleggen, waardoor ze zich op haar gemak voelt. Omdat ze hier waarde aan hecht was ze er teleurgesteld toen haar een keer niet goed werd uitgelegd wat ze moest doen.

Zoë 'Bij sommige dingen bij het tuintje had ik een beetje het gevoel van "wat moet ik nou doen?" en daar was ik dus een beetje teleurgesteld over. Ze zijn ook erg druk en moeten een hele klas aan. Soms willen andere kinderen ook wat en dan weten ze niet wat ze moeten doen. En toen werd ik dus niet zo goed uitgelegd en snapte het niet en toen voelde ik me een beetje teleurgesteld. Maar dat moet je ook gewoon kunnen voelen je moet niet je hele leven zeuren en teleurgesteld blijven je moet het ook wel kunnen dat je dat hebt.'

Je moet ook goed naar de begeleiders luisteren en vertrouwen op wat ze zeggen.

Zoë 'Ja, bij de mestput bijvoorbeeld. Dat je dan ook echt naar [boerin] Nienke luistert. Zij zegt dat je daar niet moet komen, dan heb je echt vertrouwen in Nienke dat je daar niet moet komen, echt niet. En toen was er iemand in de mestput gevallen en dan heeft die persoon niet goed vertrouwen in Nienke gehad. Want als Nienke dat zegt, dan is het zo.'

Vergeleken met school ervaren de kinderen minder regels op de boerderijschool. Waarschijnlijk omdat de regels helder zijn en een duidelijke functie hebben. Regels hebben vaak te maken met gevaarlijke situaties. De regels bieden op deze manier ook veiligheid.

Op de boerderij is er ruimte tussen veiligheid en uitdaging. Er is ruimte om uitdaging zelf op te zoeken maar ook daarnaast de ruimte om iets te kiezen wat

veilig voelt.

Veilig bij de dieren

Loes 'Nou meestal als ik bij de koeien was – ik voel me altijd wel veilig, altijd bij dieren dus – dan voelde ik me veilig.'

De kinderen geven de dieren zorg en liefde. Daarnaast hebben de dieren iets waardoor het fijn is om bij ze te zijn en om alleen met ze samen te zijn. Verschillende kinderen vertellen dat ze zich dan rustig, veilig en op hun gemak voelen. Naomi vindt het fijn om heel dicht bij de dieren te zijn. Loes vertelt dat ze zich altijd veilig voelt bij dieren, als ze zich thuis een beetje bang voelt gaat ze even bij haar hond liggen.

'Vuur en

*We moesten hout en schors gaan sprokkelen voor het vuur.
Toen we terug gingen met genoeg hout voor het vuur, vroeg Emily wie er kruiden wou gaan zoeken voor...
Ondertussen vertelde Olga dat we een omelet gingen maken en dat we daarvoor de kruiden nodig hadden.
Ondertussen hadden we de takken neergelegd op de plek van het kampvuur.
Toen de kruiden waren gewassen en gesneden verdeelden we het over 6 bordjes.*

Pauze

Voor ons was er niet echt een pauze want het was zo leuk dat we de pauze daar hielden in plaats van in de kantine.

Groepjes en omelet!

*Er werden groepjes gemaakt van 4. Die 4 kinderen werden weer in 2e gesplitst en die 2 kinderen moesten weer samen een omelet maken.
Ze waren een beetje blubberig maar wel lekker.*

Uitdelen!!!

Op het laatst kwamen alle groepjes naar het kampvuur, en werd alle omelet uitgedeeld!

m m m m m m m
mmm.'

(Floor)

FIJNE PLEK

Floor 'Ik vond het gewoon heel leuk, genieten om met de dieren te zijn, samen met boer Teun enzo. Gewoon heel erg leuk om met je klas daar gewoon te zijn, van "ja het is echt heel erg leuk", dan is het gewoon echt jammer dat je weer terug gaat.'

I 'En genieten, hoe voelt dat?'

Floor 'Nou gewoon dat je rustig bent van binnen en dan denk je van "ja het is gewoon leuk". (...) Ook als je elke keer weer zin erin hebt omdat je gewoon dan... Ja, op een plek bent waar het gewoon heel fijn is.'

Hein 'Fijn, omdat ik het hele aardige mensen vind en daar is het fijn om aan het werk te zijn. Vrij, met de buitenlucht en omdat het zo groot is daar. Je kunt lekker uitdwalen en rennen. Blij, een beetje trots dat ik daar mag werken. Ik was altijd erg enthousiast laat ik het zo zeggen. Dit [vol energie] een beetje, omdat ik me zo fijn voel en blij en lekker rond kan dwalen voel ik me ook vol energie. Dat heeft allemaal met elkaar te maken.'

Hein vertelt dat hij heel veel van de positieve gevoelens zou willen pakken. Ook Loes vindt het moeilijk om twee gevoelens uit de rij van 'positieve gevoelens' te kiezen. Ze legt uit waarom.

Loes 'Nou kijk deze [vrij] hoort eigenlijk daar wel bij [rustig]... zo zijn er best veel dingen die erbij horen eigenlijk. Want ik ben ook gelukkig op de boerderij, en blij hoort daarbij vind ik, en tevreden, en vol energie ook altijd als ik buiten ben ook.'

Er zijn meerdere leerlingen die net als Loes een heleboel van de positieve gevoelens samen zouden willen kiezen. Deze 'fijne' gevoelens hangen voor hun allemaal samen en passen bij hun ervaringen op de boerderij. De kinderen genieten ervan om op de boerderij te zijn. De verschillende elementen samen maken dat het voor hen een fijne plek is.

Voor de aanwezigheid van dieren draagt eraan bij dat de boerderij een fijne plek is voor de leerlingen. Sterre en Dorien vertellen dat ze zich door de dieren thuis voelen op de boerderij. Marijn geniet ervan als hij rondloopt op de boerderij en naar de koeien kijkt.

Silvan 'Gewoon genieten dat je daar bent op zo'n boerderij met al die dieren.'

Marijn 'Als ik rondloop en ik kijk naar de koeien, dan geniet ik ervan.'

Daniël 'Ik ben een hele erge dierenvriend en de boerderij is dan een plek waar je goed terecht kunt komen. Je kon met de koeien spelen.'

Het leveren van inspanning kan ook een rustig gevoel geven.

Marijn 'Als ik heel hard gewerkt heb en dan heel moe ben en even ga zitten, dan ben ik heel rustig van binnen.'

'Als ik weer klaar ben met werken en dan kijk ik naar boven naar de zon en dan geniet ik ervan om even te rusten.'

Ook vertellen verschillende leerlingen dat ze ervan genieten om in de natuur te zijn. Silvan voelt zich vrij omdat er zoveel natuur is. Zoë wordt door de natuur rustig van binnen. Leon krijgt energie door de 'levende wezens' – planten en dieren – op de boerderij. Daardoor voelt hij zich er fijn en wordt hij niet moe.

Energie

Er zijn leerlingen die veel energie krijgen op de boerderij. Bewegen en hard werken geeft energie. Van de buitenlucht krijg je energie.

Hein 'Als het lekker fris weer is, een lekker briesje bijvoorbeeld en als ik dan met niet al te warme kleren in de wind sta, dan krijg ik daar veel energie.'

De leerlingen krijgen ook energie omdat ze leuke dingen doen op de boerderij. Zo vertelt Mark dat hij energie krijgt als hij bij het vuur zit of aan het metselen is. Dat vindt hij allebei heel leuk om te doen. Mark krijgt ook energie als hij hard aan het werken is.

Mark 'Ik vond het gewoon heel leuk en daarom kreeg ik heel veel energie. Mijn vader zegt altijd "als je heel moe bent dan moet je je moeheid overtreffen" en dan word je niet zo moe meer, en dat was toen ook zo.'

I 'Kan je ook een voorbeeld geven?

Mark 'Soms moesten we dan heel zwaar werk doen en toen was ik heel moe geworden en toen ging ik gewoon doorwerken en toen was ik niet moe meer.'

Op school krijgt Mark minder energie.

Mark 'Je zit ook heel veel, en daardoor kom je niet echt vol energie, je beweegt niet zo heel veel hier.'

EIGENAARSCHAP

Impressie

Tijdens het eindgesprek tussen leerlingen en boeren in de klas merkt iemand op over de boerderij: 'Het is bijna iets van jezelf omdat je er al zo lang werkt'.

In de loop van het jaar boerderijschool gaan de leerlingen de boerderij steeds meer als hun eigen plek beschouwen. Doordat ze bijdragen aan de ontwikkelingen op het bedrijf groeit een gevoel van eigenschap. Daarnaast ontwikkelen sommigen een gevoel van eigenaarschap over wat er gebeurt op de boerderij doordat ze weten dat ze inbreng kunnen hebben.

De leerlingen hebben vooral een gevoel van eigenaarschap bij hun 'eigen kalf'. Ze gaan steeds terug naar hun kalf. Daardoor gaan ze het kalf herkennen en zien hoe het verandert.

Voor sommige leerlingen lijkt een gevoel van eigenaarschap minder belangrijk. Merith geeft aan dat het haar juist niet uitmaakt dat zij geen 'eigenaar' is omdat ze het graag voor de mensen van de boerderij doet.

Merith 'Het is dan wel niet van mezelf, maar dat maakt niet uit.'

Na de zomervakantie:

'We kregen nieuwe groepjes. Ik ben nu groep 2. We hebben een project

*gekregen en dat is het **kippenhok** opknappen. Dat is heel leuk maar er lag mest van 3 jaar oud dus dat is heel hard en het stonk verschrikkelijk.'*

Drie weken later:

'We gingen hard doorwerken want vandaag was de opening van de projecten. We hebben nieuwe leghokken geplaatst en ik heb ze vastgespijkerd. En ik heb samen met Rosalie vorige keer een bord gemaakt en die hebben we nu geolied en dat geeft een warm kleurtje en we hebben het officieel geopend en de kippen waren volgens mij

heel blij!!

(Naomi)

GROEI

Marijn 'Toen ik er vaker kwam leek het net mijn thuis.'

De kinderen gaan gedurende een jaar bijna elke week naar de boerderij. Ze komen er in totaal zo'n 25 keer. Dit terugkeren geeft de kinderen het gevoel de boerderij te kennen. Zo wordt een vertrouwdheid met de mensen, de dieren, de werkzaamheden en de omgeving opgebouwd. Er is de tijd om de verschillende aspecten van het bedrijf te leren kennen. Het leren kennen van de boerderij en de groeiende vertrouwdheid met de verschillende elementen draagt voor de leerlingen bij aan een gevoel veiligheid en een gevoel van eigenaarschap. Marijn voelt zich op de boerderij 'rustig van binnen', dat gevoel groeide door het jaar heen. Voor Joris is het 'allemaal vertrouwd' geworden op de boerderij. Hij legt uit hoe dat komt.

Joris 'Omdat ik alles ken en alles al weet, en wie er allemaal zijn en wie er komen. (...) In het begin wist ik er niet veel vanaf. Later kende ik alles. En wist ik wie allemaal wat deden. En boer Teun vond ik ook aardig, die waren ook aardig. En ik vond het zo leuk dat we van alles deden, van alles wat, en ik wist steeds meer van de boerderij.'

De continuïteit stimuleert een ontwikkeling van verschillende gevoelens. Leerlingen groeien in de omgang met de dieren. Zo vertelt Anoush dat ze de varkens eerst eng vond en 'nu helemaal niet meer eng'. Er worden vriendschappen opgebouwd met de dieren en mensen van de boerderij. De volgende impressie illustreert hoe de opvattingen van leerlingen in een jaar kunnen veranderen.

Impressie

Op de één na laatste dag van de boerderijschool wordt 's middags in de klas gediscussieerd over stellingen. Bij het lezen van de stelling 'varkens zijn vieze beesten' schieten direct een heleboel vingers de lucht in. Iemand zegt dat het apart is dat varkens schoon kunnen blijven terwijl ze in de modder wroeten. Een ander vindt dat het bij varkens hoort anders zou het geen varken zijn. Een

derde merkt op dat het helemaal geen vieze dieren zijn en dat modder heel gezond is; mensen gebruiken ook modder in de sauna.

Andere uitspraken zijn:

- 'ze zijn heel erg speels'
- 'helemaal geen vieze beesten, ze doen soms wel vieze dingetjes'
- 'dat wij zo netjes zijn daar kunnen hun niks aan doen'
- 'misschien zijn hun wel normaal'

De algemene mening is dat varkens misschien wel vies zijn maar vooral heel lief. Wanneer de stemmen geteld worden steekt één jongen zijn vinger op om aan te geven dat hij het 'eens' is met de stelling. De hele klas zegt 'ah...'. De leerling trekt vervolgens zijn stem terug omdat hij het zowel eens als oneens met de stelling is. Uiteindelijk krijgt de stelling 'varkens zijn écht geen vieze beesten' twintig stemmen voor. De overige leerlingen stemmen niet omdat ze het eens en oneens zijn.

Vies wordt door de leerlingen opgevat als een negatief woord. Het past voor hen niet bij de varkens die ze zo lief zijn gaan vinden. Ze proberen de stelling daarom te relativiseren of van een andere kant te bekijken.

Klussen op de boerderij:

In de tuintjes werken.	<i>'Omdat we daarvan leren en om groente te oogsten en dan gebruiken wij dat voor het koken.'</i> (Iris)
Groente verbouwen.	<i>'Omdat je dan geld kan verdienen.'</i> (Leon)
Onkruid wieden.	<i>'Zodat de tuin er verzorgd uitziet en dat de wel bedoelde plantjes goed kunnen groeien.'</i> (Floor)
Hout sprokkelen.	<i>'Omdat we hout nodig hebben voor het vuurtje.'</i> (Iris)
Vuur maken.	<i>'Voor warmte en om op te koken.'</i> (Larissa)
Koken.	<i>'Omdat iedereen moet leren koken.'</i> (Hein) <i>'Omdat je dan kan eten.'</i> (Leon)
Kaas, karnemelk en yoghurt maken.	<i>'Maak je voor de verkoop of voor jezelf.'</i> (Floor)
Oven maken.	<i>'Dan kun je brood maken.'</i> (Ivo)
Hok uitmesten.	<i>'Voor het kalf of andere dieren, zodat ze niet ziek worden.'</i> (Floor) <i>'Mmm een schoon bedje.'</i> (Larissa)
Varkenshokken uitmesten.	<i>'Omdat het anders heel erg gaat stinken.'</i> (Loes)
Koeien melken.	<i>'Omdat de boer anders geen melk heeft en omdat de koeien anders uit elkaar knappen.'</i> (Loes)
Met de kalfjes wandelen.	<i>'Omdat je dan (vroeger) de kalfjes mee naar de veemarkt mee kon nemen.'</i> (Iris)
Kippenhok opknappen.	<i>'Omdat anders het instort als het stormt.'</i> (Loes)
Op de tractor.	<i>'Voor het land en nu ook voor hun plezier.'</i> (Floor)
Schrijven.	<i>'Omdat we dan weten wat er gebeurt.'</i> (Leon)

'We hebben vandaag de koeien gevoerd en ik heb een kalf tam gemaakt want hij is ook zo lief en we hebben gezaaid en die kalf die kun je nu ook gewoon aaien en dat was heel leuk en we hebben sla, bonen en wortels gezaaid en we hebben de varkens eten gegeven en we hebben met het varkentje gespeeld dat was ook heel leuk.' (Oscar)

NIEUWE ERVARINGEN

Silvan 'Ik vond het ook gewoon heel leuk, want ik heb eigenlijk ook nog nooit echt een koe geaaid en nooit in een weiland gestaan en voor het eerst gezien dat ze weer naar buiten gingen, gingen ze lekker springen enzo, dat vond ik ook heel leuk.'

De leerlingen hebben op de boerderij allerlei ervaringen die in een bepaald opzicht nieuw voor ze zijn. De leerlingen maken kennis met de boerderij en vormen zo een beeld van de boerderij. In de interviews is te zien dat dit beeld steeds voller wordt en veelzijdiger.

Veel leerlingen vinden het doen van 'nieuwe dingen' erg leuk. Het meest bijzondere vonden de leerlingen om erbij te zijn toen een kalfje geboren werd.

Mark 'Dat er een kalfje werd geboren. Toen hij werd geboren gingen we allemaal in de schuur zitten, gingen we tegen hooi zitten, dat was heel gezellig. Toen hij eruit kwam toen ging de koe helemaal, hoe heet dat ook alweer... heel hard schreeuwen zeg maar. De boer die moest dat kalfje er dan uittrekken, dan zette hij zo'n touw vast en dan ging hij volgens mij met één of andere staaf ging hij het kalfje eruit trekken en dan deed ie zo, met een hendel, dat werkte heel goed, dan ging hij steeds een schakeltje naar voren en dan trok hij het kalfje er zo uit. Toen viel het kalfje er zo uit en toen zag je allemaal bloed stromen en toen zag je zo'n heel vlies enzo en toen was het kalfje helemaal nat en toen moesten we het warm wrijven.'

Op de boerderij leren de kinderen nieuwe dingen. Ze doen dingen die ze nooit eerder hebben gedaan en ontdekken dat ze het leuk vinden. Zo verleggen ze hun grenzen. Ze ontdekken meer over wat ze zelf leuk vinden en wat er leuk kan zijn. Het 'nieuwe' maakt dat kinderen zichzelf en anderen op een nieuwe manier ervaren.

Daniël 'Eerst dacht ik "ik ben iemand die heel veel van de natuur houdt", maar sinds ik op de boerderij zit ben ik dit nog meer. (...) Ik wist niet dat koken zo leuk zou zijn. We hebben van alles gedaan. Takjes gehaald en kapot gemaakt. Zelf vuurtjes gestookt en als er kersen waren mochten we ze zelf plukken. Dat was allemaal erg leuk. En dan kon je om het vuur zitten. Hout erbij gooien of iets helemaal klein snijden. En uiteindelijk kom je achter heel lekkere dingen die zo uit de natuur komen.'

Op de boerderij ontdekken de leerlingen dat dingen anders zijn dan ze dachten. Dat het wel leuk is om met jongens samen te werken bijvoorbeeld. Doordat de leerlingen samen nieuwe ervaringen opdoen wordt het contact tussen de leerlingen versterkt.

Bas en Marco

Bas en Marco zijn mensen met een zorgvraag, die op de boerderij wonen. Tijdens het werk komen de leerlingen met hen in contact.

Zoë 'Bas en Marco zijn een beetje anders, daar moest ik eerst wel aan wennen. Ik ga niet echt met die mensen om. Op een gegeven moment kreeg ik heel erg vriendschap met hun, dat was heel leuk. En toen gingen we ook spelletjes spelen enzo. (...) Ook omdat ik een keer bij de Berkel was zwemmen en hun waren er ook. En Bas was wel vaak bij ons groepje en dat was ook wel heel leuk. Eerst vond ik het wel raar dat Bas zo praatte maar als je hem leert kennen weet je dat het normaal is voor diegene. Ik vind het ook goed dat die mensen wel op de boerderij mogen komen. Hun houden ook van de dieren en van de boerderij. Ik vind het ook leuk om te zien dat zij het ook zo leuk hebben. Ze kunnen minder doen dan normale mensen. Zij zijn hier tevreden mee dat vind ik wel goed.'

- Sterre 'En je maakt ook heel veel kennis met de mensen die er wonen en er waren ook heel veel mensen met een andere, die niet helemaal 100% waren. Bas en Marco. En dat was ook wel heel erg leuk.'
- I 'Wat maakt het leuk om met Bas en Marco om te gaan?'
- Sterre 'Ja, meestal denk je dat deze mensen niet zo veel kunnen en je kunt nu zien dat dit niet zo is en dat ze net zo leven als wij en ze hebben alleen andere beperkingen of hoe dat heet.'

Ontdekken wat een boerderij is

In de groepsgesprekken voorafgaande aan het begin van de boerderijschool hebben de leerlingen nog een vrij beperkt beeld van 'een boerderij'. Ze verwachten dat ze dieren gaan verzorgen en op het land gaan werken. In de individuele gesprekken een paar weken later – na ongeveer 7 bezoeken aan de boerderij – is dit beeld al wat meer ingevuld. De leerlingen hebben kennisgemaakt met de verschillende werkzaamheden, met de dieren, de mensen en de omgeving. Wanneer je deze gesprekken vergelijkt met de individuele gesprekken met leerlingen aan het eind van een heel jaar boerderijschool is er weer een aanzienlijk verschil. Deze leerlingen hebben erg veel te vertellen en kunnen beschrijven wat er in de loop van het jaar voor ze veranderd is. Ook in de klassengesprekken aan het einde van het jaar is duidelijk te merken hoeveel het beeld van een boerderij gegroeid is bij de leerlingen.

Impressie

Op de laatste dag van de boerderijschool komen de boerenbegeleiders 's middags mee naar school en hebben een gesprek met de klas. Ze vragen de leerlingen wat ze héél leuk hebben gevonden om te leren. Veel antwoorden beginnen met: 'Ik had nooit gedacht dat...'. Bijvoorbeeld: 'Ik had nooit gedacht dat je die bloemetjes kan eten.' De leerlingen spreken ook hun verbazing uit over wat ze allemaal geleerd hebben op de boerderij. Linde zegt: 'Ik wist niet dat je zóveel kunt leren'.

In de individuele gesprekken vertellen een paar leerlingen dat ze door de boerderijschool ontdekt hebben dat ze later misschien ook wel op een boerderij willen werken, of dat ze gesterkt zijn in het idee dat ze hier al over hadden.

- Zoë 'Ik wil later misschien ook op een boerderij wonen. (...) Ik dacht eerst dat het alleen maar dieren verzorgen was, maar je kunt veel meer doen en dat vind ik leuk, want ik wil niet mijn hele leven op een flatje zitten. Gewoon in de natuur werken, dat vind ik leuk.'
- I 'Wist je dat al of heb je dit nu pas ontdekt?'
- Zoë 'Ik wist het allang, maar nu ik op de boerderij kwam heb ik toch meer vertrouwen gekregen dat ik het echt ga doen. Ik vind het echt leuk.'

Negatieve gevoelens

- Floor 'Ik heb nergens de onpositieve kant zeg maar, de negatieve kant, nee.'

De ervaringen van de leerlingen op de boerderij zijn voor het grootste deel positief. De leerlingen hebben het goed naar hun zin gehad. Veel vinden het jammer dat de boerderijschool afgelopen is. Sommigen vinden het heel erg jammer. Andere leerlingen maakt het niet zo uit. Ze vonden het leuk toen ze gingen maar missen het nu niet bijzonder. Vaak vinden leerlingen het moeilijk om twee 'negatieve' gevoelens uit te kiezen. De negatieve gevoelens die gekozen worden hebben meestal betrekking op incidenten: bepaalde momenten dat de leerling zich bijvoorbeeld zorgen maakte of teleurgesteld was.

- Loes 'Nou heel soms teleurgesteld, een klein beetje, want boer Teun had nou niet echt beloofd maar die had gezegd en ook veel kinderen uit de klas, dat we met de trekker gingen maar dat ging niet. Dat kon niet, er moesten andere dingen gebeuren bijvoorbeeld.'

De negatieve ervaringen bevatten vaak een aanwijzing naar wat leerlingen waardevol vinden. Zo helpt juist ook het bespreken van deze incidenten om te ontdekken waar de waarde van ervaringen in schuilt. Een gevoel van teleurstelling kan bijvoorbeeld op iets wijzen wat voor de leerling erg belangrijk is.

Bij verschillende leerlingen is er een groot verschil tussen hoe ze zich op school voelen en hoe ze zich op de boerderij voelen. Bij andere leerlingen liggen de gevoelens op de boerderij en de gevoelens op school heel dicht bij elkaar. Sommige leerlingen vinden het moeilijk om te kiezen uit de gevoelens die betrekking hebben op jezelf.

‘Vandaag ging ons groepje naar de tuin. We gingen courgettesoep maken. In het begin dacht ik al meteen: “nee hè!” (vies!) maar toen het klaar was vond ik het hartstikke lekker!!! Veel lekkerder dan thuis. We gingen ook dingen oogsten zoals: wortel, maïs, courgette, en misschien nog meer maar dat ben ik vergeten! Ik vond dat er heel veel was veranderd want de kalfjes (Mara) waren veel groter geworden en de tuin was echt heel erg veranderd want alles was gegroeid. We (ik) gingen ook iets zaaien maar ik ben vergeten hoe het heet, maar ik vond dat het heel erg leuk was.’ (Linde)

VERBANDEN

De verbanden tussen elementen en waarden en de verbanden tussen waarden onderling zijn weergegeven in figuur 2 en figuur 3. Deze figuren zijn een versimpeling van de werkelijkheid. De verbanden die zijn weergegeven zijn de verbanden die er in de verhalen van de leerlingen uitspringen. In werkelijkheid hangt bijna alles met elkaar samen en kunnen er veel meer lijnen getrokken worden.

Verbanden tussen waarden en elementen

In figuur 2 zijn de elementen en waarden aangegeven, en de verbanden hiertussen die in de gesprekken naar voren komen. Dit figuur kan met de volgende vragen in het achterhoofd gelezen worden.

Welke waarde bieden de elementen de leerlingen?
Waar nodigen de elementen tot uit?

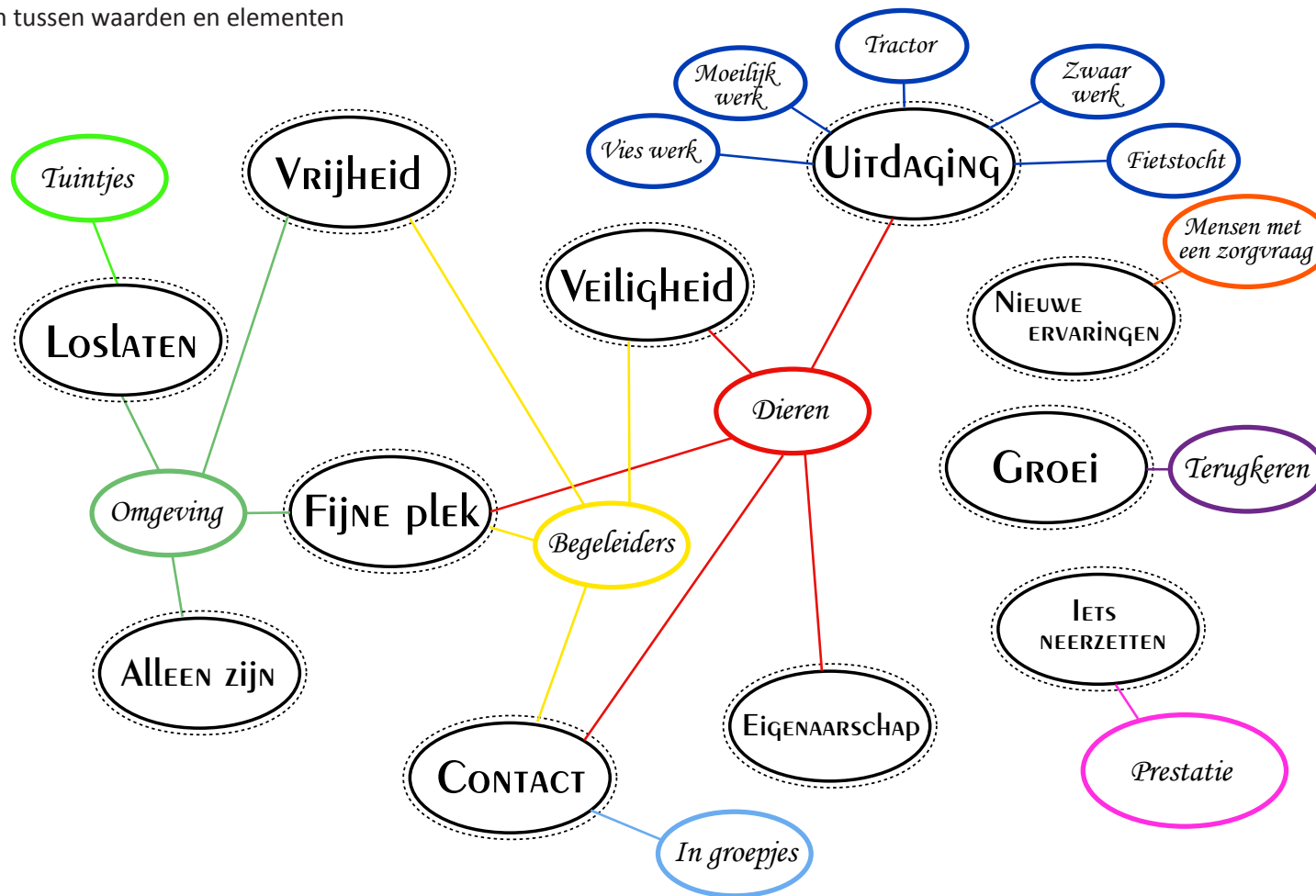
Bijvoorbeeld:

- Werk dat leerlingen als zwaar ervaren – ‘zwaar werk’ – biedt ze een ‘uitdaging’.
- De ‘dieren’ op de boerderij nodigen uit tot het maken van contact.

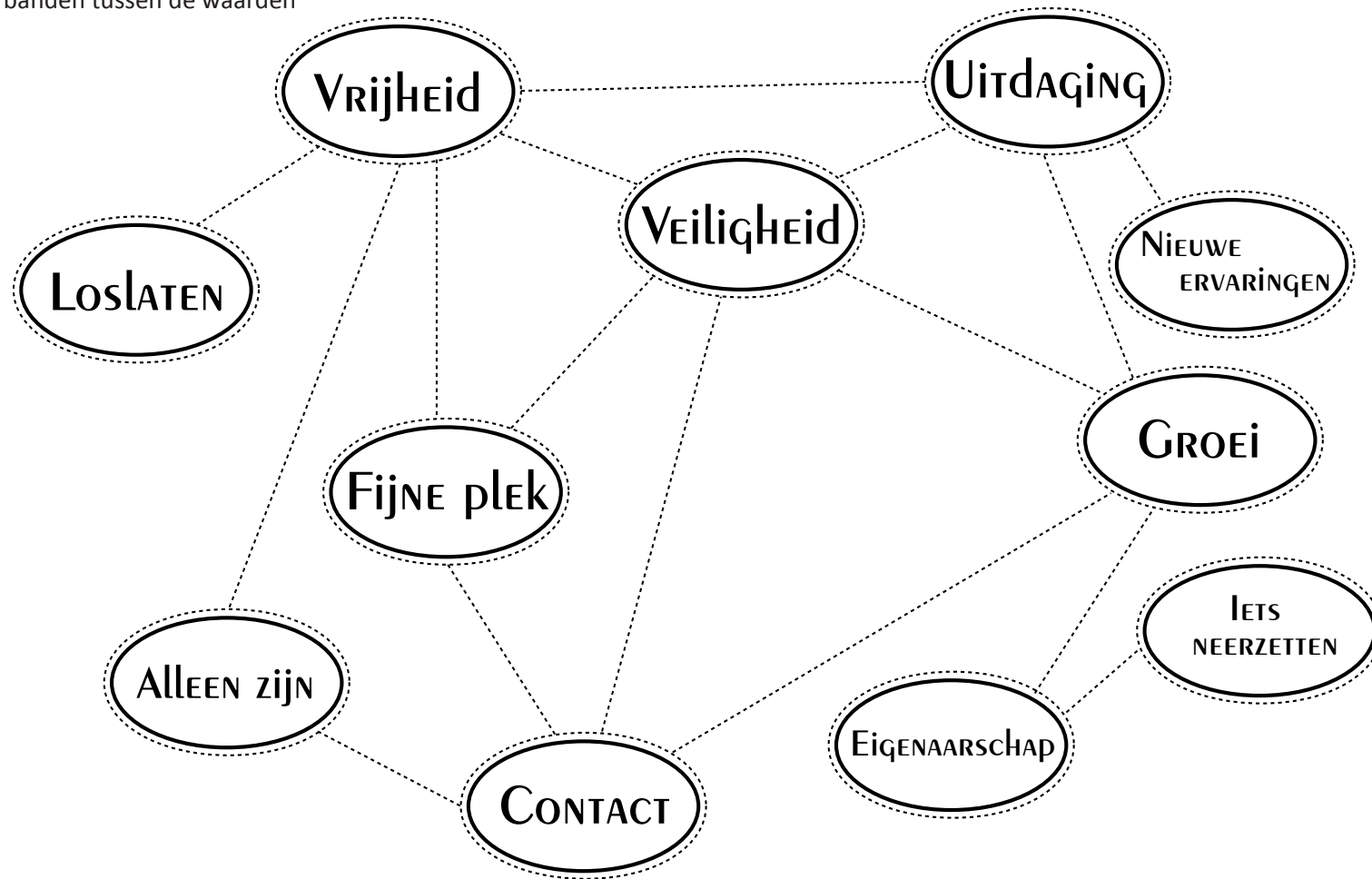
Verbanden tussen de waarden

In figuur 3 wordt aangegeven tussen welke waarden een duidelijke samenhang naar voren komt in de gesprekken met de leerlingen. De verbanden zijn in de resultaten terug te vinden en worden op de pagina ernaast in één zin beschreven. Daarna wordt er per verband een voorbeeld gegeven.

Figuur 2: Verbanden tussen waarden en elementen

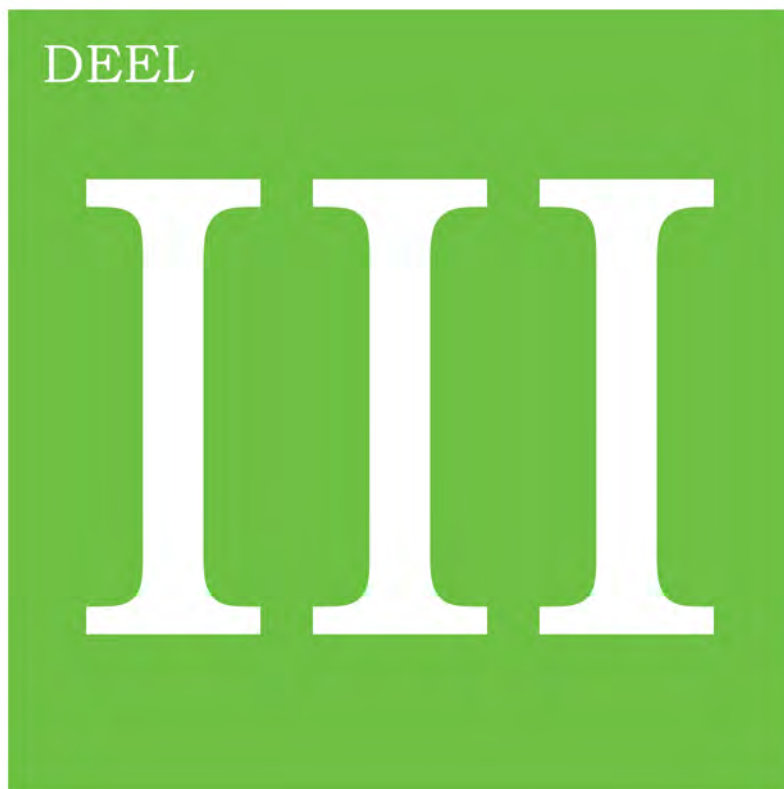

Figuur 3: Verbanden tussen de waarden

Waarden	Beschrijving van het verband + voorbeeld.
Groei – Uitdaging	Er is tijd om naar een uitdaging toe te groeien. De omgang met koeien en varkens kan in het begin spannend en eng voor de leerlingen zijn. In de loop van de tijd wennen de leerlingen aan deze dieren en ontdekken ze dat ze goed met ze om kunnen gaan en dat het leuk is.
Groei – Veiligheid	Het gevoel van veiligheid groeit met de tijd. Door het terugkeren op de boerderij raken de leerlingen vertrouwd met de gang van zaken wat een gevoel van veiligheid geeft.
Groei – Contact	Contact groeit en ontwikkelt zich in de loop van het jaar. In het samenwerken op de boerderij veranderen gaandeweg de onderlinge verhoudingen tussen leerlingen.
Groei – Eigenaarschap	Met het terugkeren op de boerderij groeit een gevoel van eigenaarschap. De leerlingen de boerderij steeds meer als ‘hun plek’ beschouwen.
Contact – Veiligheid	Het ervaren van contact draagt bij aan een gevoel van veiligheid. Het goede contact met de begeleiders geeft de leerlingen een stuk veiligheid en vertrouwen.
Contact – Fijne plek	De mogelijkheden tot contact dragen bij aan een fijne plek De aanwezigheid van dieren maakt de boerderij tot een fijne plek.
Contact – Alleen zijn	Soms wordt contact het sterkst ervaren in ‘samen alleen zijn’. Leerlingen kunnen ervan genieten om alleen met hun eigen kalf samen te zijn.
Vrijheid – Alleen zijn	Op de boerderij zijn er momenten waarop je vrij bent om alleen te zijn. De ruimte op de boerderij geeft een leerling de mogelijkheid een plekje op te zoeken waar hij alleen kan zijn in de pauze, zonder kinderen om zich heen.
Loslaten – Vrijheid	Loslaten geeft vrijheid. Wanneer een leerling tijdens het werken in de tuintjes lastige dingen los kan laten voelt hij zich vrijer.
Vrijheid – Fijne plek	Het ervaren van ruimte en vrijheid draagt bij aan een fijne plek. De vrijheid die leerlingen in het landschap ervaren brengt veel positieve gevoelens met zich mee, zoals je blij en fijn voelen.
Vrijheid – Uitdaging	Er is vrijheid in het omgaan met uitdaging. De leerlingen ervaren vrijheid om grenzen te verkennen. Ze kunnen het leuk en spannend vinden om risico’s te nemen.
Vrijheid – Veiligheid	Het krijgen van vrijheid draagt bij aan een gevoel van veiligheid. Door een leerling vrijheid te geven even om iets te doen dat bij hem past of waar hij behoefte aan heeft – bijvoorbeeld even een rondje lopen als hij zich boos voelt – voelt hij zich op zijn gemak en groeit een gevoel van veiligheid.
Veiligheid – Uitdaging	Er wordt de leerlingen zowel veiligheid als uitdaging geboden. Leerlingen kunnen een uitdaging aangaan vanuit een basis van veiligheid. Het vertrouwen dat ze hebben in de begeleiders helpt ze om iets te durven doen wat spannend voor ze is, zoals je groot maken wanneer de koeien naar buiten komen.
Veiligheid – Fijne plek	Het ervaren van veiligheid draagt bij aan een fijne plek. Leerlingen voelen zich op de boerderij op hun gemak en hebben het daardoor fijn.
Nieuwe ervaringen – Uitdaging	Nieuwe ervaringen kunnen een uitdaging zijn. Het is voor de leerlingen een uitdaging om iets te doen wat ze nog nooit gedaan hebben, zoals een tractor te besturen.
Iets neerzetten – Eigenaarschap	Iets neerzetten stimuleert het gevoel van eigenaarschap. Door het bouwen van de veldkeuken wordt de plek meer van jezelf.

DISCUSSIE VAN INHOUD

In dit hoofdstuk wordt vanuit andere onderzoeken gekeken naar de resultaten van dit onderzoek. De eerste twee paragrafen bieden samen een andere kijk op de resultaten. Hierbij komen de verschillende waarden en elementen aan bod. De discussie begint met de introductie van het begrip 'affordances'. Dit concept biedt een interessante manier om naar de resultaten – en in het bijzonder naar de verbanden tussen waarden en elementen – te kijken. Deze benadering geeft inzicht in de manier waarop leerlingen met hun verschillende persoonlijkheden en behoeften tot hun recht kunnen komen op de boerderij. In aansluiting hierop wordt in de tweede paragraaf gekeken hoe de boerderij met al zijn elementen tegemoet komt aan de basisbehoeften van leerlingen.

In de derde en vierde paragraaf wordt op twee aspecten van de resultaten nog verder ingegaan. De intensiteit van de boerderijschool wordt besproken omdat dit een karakteristieke eigenschap van het project is. De boerderijschool verschilt hierin sterk van andere vormen van boerderijeducatie in Nederland, waarbij bijvoorbeeld een eenmalig bezoek wordt gebracht aan de boerderij (Haubenhofer et al., 2008). Op welke manier beïnvloed het wekelijks terugkeren op de boerderij de ervaringen van leerlingen en de waarden? Ook is er gekozen om verder in te gaan op het contact met dieren, omdat de kinderen hier zo enthousiast over zijn. Waar komt dit enthousiasme vandaan en wat voor invloed kan het verzorgen van dieren hebben op de ontwikkeling van de kinderen? Het hoofdstuk wordt afgesloten met een aantal aanbevelingen tot verdere discussie.

Elementen zien als mogelijkheden

Als kinderen op de boerderij positieve ervaringen hebben kan dit bijdragen aan zorg voor de omgeving als ze volwassen zijn. Uit onderzoek van Louise Chawla en andere onderzoeken die zij presenteert (Chawla, 2007) blijkt dat actieve zorg voor de omgeving bij volwassenen sterk samenhangt met positieve ervaringen

met de natuur in de kindertijd en volwassenen die een stimulerend rolmodel zijn geweest. In het theoretisch kader dat Chawla vormt om deze bevindingen te onderbouwen komen ideeën naar voren die interessant zijn om te vergelijken met de waarde die kinderen toekennen aan hun ervaringen op de boerderij.

Chawla refereert in haar artikel aan het begrip 'affordances'. Dit zijn elementen van de omgeving die ingevuld worden in de relatie tussen de omgeving en het kind. De elementen bieden een bepaalde mogelijkheid waar een kind in overeenstemming met zijn vermogens gebruik van kan maken. Zo geeft Chawla het voorbeeld van een boom die een kind uit kan nodigen erin te klimmen wanneer de onderste takken binnen bereik van het kind zijn en het kind sterk genoeg is om zichzelf op te trekken.

Het is interessant om vanuit het concept van 'affordances' naar de waarde van de ervaringen van kinderen op de boerderijschool te kijken. We kijken dan naar de boerderij als leeromgeving waar elementen aanwezig zijn die op verschillende manieren gebruikt en benut kunnen worden. Wat bieden deze elementen de leerlingen? We kunnen de elementen als een uitnodiging zien. Een uitnodiging die voor ieder kind anders is en die het kind op zijn eigen manier interpreteert. Het kind heeft invloed op de manier waarop hij of zij het element gebruikt. Hierin schuilt de relatie tussen het kind en zijn omgeving. Hierbij hoeven we ons niet te beperken tot de fysieke eigenschappen van de omgeving, maar kan ook gekeken worden naar de mogelijkheden die bijvoorbeeld door de sociale elementen geboden worden.

Wat bieden de elementen de kinderen? Waar nodigen de elementen tot uit? Als je deze vragen stelt bekijk je de elementen als affordances. Figuur 2 (zie hoofdstuk 'Verbanden') kan gebruikt worden om op deze manier naar de boerderijschool te kijken. De waarden zijn hierbij een individuele uiting van de mogelijkheid die het element het kind biedt. De waarde geeft aan *hoe* het kind

de verbinding met het element benut; wat voor waarde er voortkomt uit de ervaringen met dit element.

Hoe de elementen als mogelijkheden gezien kunnen worden laten de volgende voorbeelden uit de resultaten zien (ter illustratie bij figuur 2):

- De dieren bieden Loes een gevoel van veiligheid
- Het werken in de tuintjes geeft Ivo de mogelijkheid lastige dingen los te laten en tot rust te komen.
- De openheid en weidsheid van de omgeving biedt Hein de mogelijkheid om te rennen en zich hierin vrij te voelen.
- De omgeving van de boerderij biedt plekken waar je alleen kan zijn.
- De groepjes waarin leerlingen werken bieden jongens en meisjes de kans samen te werken.
- Het terugkeren maak het voor leerlingen mogelijk om te wennen aan de werkzaamheden.

Je ziet in de resultaten duidelijk dat bepaalde elementen op de boerderij de leerlingen uitnodigen tot bepaalde acties. Elk kind gaat op zijn eigen unieke manier met de elementen om. Zo biedt het werken in de tuintjes Ivo de mogelijkheid in zijn eigen wereld te komen en lastige dingen los te laten, terwijl het Merith juist uitnodigt tot kletsen met haar groepsgenoten. Daarnaast heeft elk kind zijn eigen selectie van elementen die voor hem betekenis hebben. Voor Oscar komt het merendeel van de waardevolle ervaringen voort uit het contact met de dieren. Pim praat daarentegen nauwelijks over de dieren maar heeft het vooral over het contact met de begeleiders, over het samenwerken en over de fietstocht. De waarde van een ervaring komt naar voren in de interactie van een kind met een element.

Als je elementen bekijkt als de mogelijkheden die ze kinderen bieden geeft dit een verklaring voor de diversiteit in de ervaringen van de kinderen. In de

resultaten worden grote lijnen geschetst van waarden die voor veel kinderen relevant zijn maar de samenstelling en invulling blijft voor elke leerling uniek. De invalshoek van affordances benadrukt de verschillen tussen individuele leerlingen. Ieder kind gaat anders om met de elementen, bijvoorbeeld door verschillen in persoonlijkheid, opvoeding en eerdere ervaringen. De ene leerling ziet 'zwaar werk' als een positieve uitdaging en haalt hier energie uit terwijl de andere leerling het gevoel blijft hebben dat hij dit soort werk niet kan.

Basisbehoeften van kinderen

De waarden 'veiligheid' en 'een fijne plek' die in de gesprekken met kinderen naar voren komen vertonen veel overeenkomsten met de indicator 'welbevinden' die binnen het ervaringsgericht onderwijs als een cruciale indicator voor de kwaliteit van onderwijs wordt beschouwd.

Het welbevinden van kinderen is volgens Laevers (1992) afhankelijk van de mate waarin hun omgeving aan de volgende basisbehoeften tegemoet komt:

- fysische behoeften
- behoefte aan affectie, warmte, geborgenheid
- behoefte aan duidelijkheid, continuïteit, houvast
- behoefte om iemand te zijn in de ogen van de anderen
- behoefte om zichzelf als kundig te ervaren

Het is interessant om vanuit de basisbehoeften van kinderen zoals gedefinieerd door Laevers naar de resultaten te kijken. Hoe komt de boerderijschool volgens de leerlingen tegemoet aan deze basisbehoeften?

Kinderen kunnen fysiek de behoefte hebben om zich energiek uit te leven (Laevers, 1992). Uit de gesprekken blijkt dat sommige leerlingen erg genieten van rennen en bewegen op de boerderij. Dit is bijvoorbeeld sterk bij Hein, die

vertelt dat op school zijn energie er niet uit kan.

De leerlingen vinden de begeleiders erg aardig en ze voelen dat hun aardigheid oprecht is. Ook voelen de leerlingen zich gewaardeerd om zichzelf. Uit de gesprekken blijkt dat de begeleiders goed luisteren en kijken naar de kinderen en aandacht hebben voor hun persoonlijke behoeften. De begeleiders komen op deze boerderijschool heel goed tegemoet aan de behoefte aan affectie, warmte en geborgenheid van de kinderen en aan hun behoefte om iemand te zijn in de ogen van de anderen.

Naast waardering is ook het ervaren van successen belangrijk voor kinderen (Laevers, 1992). De behoefte om zichzelf kundig te ervaren komt vooral naar voren in de waarde 'uitdaging' en 'nieuwe ervaringen'. Hierbij beschrijven leerlingen vaak dat ze ontdekt hebben dat ze iets kunnen waarvan ze niet wisten dat ze het konden. Ook het neerzetten van een mooi en zichtbaar resultaat wordt ervaren als een succes. Zo voelden de leerlingen zich erg trots op de veldkeuken die ze gebouwd hadden.

Het wekelijks terugkeren naar de boerderij en de terugkerende werkzaamheden daar geven continuïteit en houvast. De ochtend op de boerderijschool verloopt via een vast programma en er is regelmaat in de afwisseling van het soort werkzaamheden en de begeleider. De leerlingen vertellen dat de begeleiders goed uitleggen. De kinderen weten daardoor wat ze moeten doen. Ook zijn er duidelijke regels. Op deze manier wordt op de boerderijschool tegemoet gekomen aan de behoefte aan duidelijkheid, continuïteit en houvast.

Het welbevinden van de leerlingen lijkt over het algemeen hoog te zijn op de boerderij. Voor verschillende leerlingen komt de boerderij meer tegemoet aan hun basisbehoeften dan de school. Omdat er aan de basisbehoeften wordt voldaan is er de mogelijkheid voor kinderen om zich te ontwikkelen, om te

groeien en om te leren.

Deze vergelijking kan ons inzicht geven in het belang van de waarden 'veiligheid' en 'een fijne plek', en het hebben van positieve gevoelens op zich. Wanneer een leerling zich op de boerderij niet prettig voelt zal hij waarschijnlijk minder leren op de boerderij.

Intensiteit van de boerderijschool

Het terugkeren gedurende langere tijd wordt in het projectplan van de boerderijschool als een wezenlijk element van de boerderijschool gezien.

'De centrale gedachte van de boerderijschool is dat door een langere tijd regelmatig bij een boerderij betrokken te zijn kinderen aan den lijve kunnen ervaren wat er op een boerderij gebeurt. Doordat de kinderen terugkomen ontstaat er nieuwsgierigheid naar de ontwikkelingen en wordt het een stukje van henzelf. De nadruk ligt op deelname gedurende een langere tijd, waardoor een grotere identificatie mogelijk is en de mogelijkheid voor kinderen met verschillende capaciteiten om hun talenten te gebruiken.' (Schreurs, 2007a)

In de resultaten komt de rol van het terugkeren duidelijk naar voren. Er is tijd om de begeleiders, de dieren, de locatie en de gang van zaken te leren kennen. De leerlingen ontwikkelen een band met dieren en begeleiders en raken vertrouwd met de werkzaamheden en de plek. Dit leren kennen draagt bij aan een gevoel van veiligheid. Er is de tijd om uitdagingen aan te gaan. De verhoudingen in de klas veranderen in de loop der tijd. Leerlingen die eerst niet veel met elkaar omgingen leren elkaar bijvoorbeeld beter kennen. Ook gaan de leerlingen zich gedurende

het jaar steeds meer eigenaar voelen van de boerderij.

Peacock (2006) onderzocht de impact en de voordelen van het 'Guardianship Scheme', waarin een school een relatie aangaat met een terrein van een 'National Trust'. De leerlingen doen op het landgoed aan beheerswerkzaamheden, onderzoek, veldwerk en tuinieren. De opzet van dit project vertoont overeenkomsten met de boerderijschool. Bij beide projecten wordt een langdurige verbinding aangegaan, waarbij een plek meerdere malen wordt bezocht. Binnen het Guardianship Scheme zijn de bezoeken verspreid over meerdere jaren van de basisschool. Bij de boerderijschool gaan kinderen gedurende één jaar regelmatig naar de boerderij. De intensiteit van de bezoeken is hiermee hoger op de boerderijschool, maar de periode korter. De aard van de werkzaamheden vertoont veel overeenkomsten: de kinderen werken mee met praktische activiteiten, waarbij ze veel met hun handen werken. De begeleider is een specialist in zijn beroep en niet gespecialiseerd in educatie. Bij Peacock is dit de beheerder; op de boerderijschool is het de boer, boerin of tuinder.

Band met de begeleider

Peacock heeft gekeken hoe leerlingen de impact van hun ervaringen en leerproces beoordelen. De kinderen zijn erg enthousiast over het werk op het landgoed en geven er de voorkeur aan boven werken in de klas op school. Ook vinden ze het veel beter om van de begeleiders op het landgoed te leren dan van hun docenten. De kinderen zijn heel positief over de begeleiders. Ze praten over hen met respect, affectie en bewondering en worden door ze geïnspireerd. Peacock constateert dat de relatie met de begeleider even belangrijk – of zelfs belangrijker – is dan de verbinding met de plaats.

Dit vertoont een duidelijke overeenkomst met de verhalen van de leerlingen op de boerderijschool. Ook zij praten veel en vol genegenheid over hun begeleiders op de boerderij, waarbij ze uiting geven aan hun vertrouwen in ze.

Op 't Hulshof zijn de leerlingen erg positief over de begeleiders. De begeleiders lijken een grote bijdrage te leveren aan de positieve ervaringen. Hoewel ook op andere boerderijen meegelopen is met de kinderen, is het moeilijk te beoordelen welke waarde begeleiders hier hebben voor de kinderen. Dit komt goed naar voren in individuele gesprekken, maar is moeilijk af te lezen tijdens het meelopen en meewerken op een dag boerderijschool. Je kan je daarom afvragen hoeveel invloed de persoonlijke kwaliteiten van de begeleiders hebben en hoeveel voortkomt uit de tijd die er is om de begeleider te leren kennen. Waarschijnlijk is het een combinatie. De resultaten van Peacock laten in ieder geval zien dat in een vergelijkbare leeromgeving de leerlingen het contact met de begeleider als zeer waardevol ervaren. We kunnen dus verwachten dat ook op andere boerderijen binnen het project boerderijschool de leerlingen waarde zullen hechten aan het contact met de begeleiders.

Eigenaarschap

In de werkzaamheden op een landgoed binnen het Guardianship Scheme ontwikkelen de leerlingen een gevoel van eigenaarschap met betrekking tot hun plek en gaan er verantwoordelijkheid voor voelen (Peacock, 2005). De leerlingen zijn trots geworden op hun lokale omgeving en voelen ook vijf jaar later nog de zorg om het gebied te beschermen.

De bevindingen van Peacock bevestigen de resultaten van dit onderzoek. Wanneer we de resultaten van dit onderzoek en het onderzoek van Peacock samennemen kunnen we stellen dat het aangaan van een langere verbinding

met een plek het gevoel van eigenaarschap stimuleert.

Zorg voor dieren

Voor de kinderen is het contact met de dieren één van de hoogtepunten van de boerderij. De leerlingen genieten ervan om voor de dieren te zorgen en vinden het fijn om bij ze te zijn. Ze voelen zich betrokken bij het welzijn van de dieren en leven zich in hen in. De dieren maken de boerderij voor de kinderen tot een fijne plek.

Myers en Saunders (2002) stellen dat de zorg voor dieren een brug kan bieden naar zorg voor de natuurlijke wereld in het algemeen. Ze beschrijven hoe de zorg voor een dier bij kinderen op een natuurlijke manier tot stand komt. Dieren bieden de mogelijkheid tot interactie. Kinderen zien een dier als een sociaal ander wezen waarmee ze een relatie kunnen aangaan. Uit het contact met een dier ontwikkelt een gevoel van zorgzaamheid voor het dier. Zorg uit zich in het open staan voor de behoeften van de dieren, wat kan leiden tot motivatie om in deze behoefte te voorzien en het dier te willen verzorgen. In het verzorgen is de reactie van het dier belangrijk voor een kind. Wanneer een dier voordeel lijkt te hebben van het verzorgen en er een gevoel van wederzijdsheid ontstaat geeft het verzorgen voldoening. Als een kind om een dier geeft worden ook de omstandigheden die het welbevinden van het dier stimuleren belangrijk voor het kind. Wanneer kinderen ook inzicht krijgen in ecologische relaties ontdekken ze dat de zorg voor een dier ook zorg voor leefgebieden en ecosystemen inhoudt. Myers en Saunders geloven dat uit een sterk gevoel van zorg en liefde voor een individueel dier op deze manier een meer algemeen gevoel van zorg voor de natuur ontstaat.

Het proces dat Myers en Saunders beschrijven is duidelijk te herkennen in de verhalen van leerlingen. De dieren nodigen uit tot het maken van contact en

het geven van aandacht en liefde. De leerlingen vinden het fijn om de dieren te verzorgen en om iets voor ze te kunnen doen. Ze willen graag zorgen dat de dieren het goed hebben. Vanuit het inleven in de dieren denken de leerlingen na over het welzijn van de dieren. Ze kunnen zich hier ook zorgen om maken. Mogelijk dragen de waardevolle ervaringen die leerlingen op de boerderijschool opdoen in het contact met dieren bij aan zorg voor natuur en milieu.

Aanbevelingen tot verdere discussie

In dit hoofdstuk zijn een aantal kwesties ter discussie gesteld. De eerste twee paragrafen bieden een andere kijk op de resultaten. Het derde punt is geselecteerd omdat dit ingaat op een karakteristiek element van de boerderijschool en het vierde punt is gekozen omdat dit voor de leerlingen één van de hoogtepunten is van de boerderijschool. Door deze selectie komen andere vragen niet aan de orde. Ik wil nog een aantal onderzoeken en artikelen noemen die in mijn ogen interessant zijn om naast de resultaten van dit onderzoek te leggen.

- De ervaringen van kinderen op de boerderijschool kunnen bekeken worden vanuit een omgevingspsychologisch perspectief, waarin gekeken wordt naar de interactie tussen kind en omgeving. Dit sluit aan op het bekijken van elementen als mogelijkheden, zoals in het begin van dit hoofdstuk gedaan wordt. Wendy Titman beschrijft in het rapport 'Special Places; Special People' hoe kinderen elementen in de omgeving aflezen. Zij gaat hierbij in op de relatie tussen de identiteit van een plaats en de identiteit van kinderen (Titman, 1994). Dit perspectief kan ook een interessante kijk bieden op de boerderijschool. Hoe lezen kinderen de omgeving van de boerderij? Uit deze resultaten blijkt dat 't Hulshof een bijzondere plek voor de leerlingen is. Hoe heeft de identiteit van deze plaats invloed op hun eigen identiteitsontwikkeling?
- Stuart Nundy formuleert op basis van fenomenologische analyse clusters

en thema's van de betekenis die veldwerk heeft voor leerlingen van 9 tot 11 jaar oud. Hierin zijn veel waarden te herkennen die naar voren komen in de verhalen van leerlingen over de boerderijschool, bijvoorbeeld uitdaging, nieuwe en bijzondere gebeurtenissen, relaties en locatie. Nundy (1999) bespreekt welke elementen het meest bijdragen aan betekenisvol leren en zelfontplooiing. Het is boeiend om het framework van Nundy te vergelijken met de resultaten van dit onderzoek.

- Omdat de boerderij gezien wordt als een plek waar kinderen in contact kunnen komen met natuur (Schreurs, 2007a) kan het interessant zijn om hier verder op in te gaan. Er zijn verschillende onderzoeken die kijken welk impact contact met de natuur heeft op de ontwikkeling van kinderen. Kees Both geeft een goed overzicht van onderzoek naar de persoonlijkheidsvormende kracht van natuur met een uitgebreide literatuurlijst erbij (Both, 2004). Dit overzicht kan gebruikt worden om te kijken waar deze onderzoeken aanknopingspunten bieden voor vergelijking met de ervaringen op de boerderijschool.

DISCUSSIE VAN METHODEN

In dit hoofdstuk worden de gebruikte methoden besproken. Er is in de opzet van het onderzoek gekozen voor een mix aan methoden: participerende observatie, interviews – met groepen en individueel – en het bekijken van logboekjes (zie hoofdstuk ‘Methoden’). In de eerste paragraaf wordt gekeken hoe deze combinatie van methoden heeft bijgedragen aan de onderzoeksvraag en wat er beter zou kunnen. In de volgende paragraaf wordt ingegaan op de manier waarop de individuele gesprekken zijn vormgegeven. De vraag hoe de resultaten van deze casestudy te generaliseren zijn komt in de derde paragraaf aan bod. Ook sta ik stil bij mijn eigen overtuigingen en de rol die ze hebben gespeeld in het onderzoek. Het hoofdstuk eindigt met een aantal vragen met betrekking tot het uitdrukkingsvermogen van de leerlingen.

Combinatie van methoden

Tijdens de analyse van de gegevens verkregen uit verschillende methoden bleken deze methoden allemaal een andere bijdrage te leveren aan het beantwoorden van de onderzoeksvraag.

De waarde die ervaringen op de boerderij hebben voor kinderen komt het sterkst naar voren in de individuele gesprekken met leerlingen. Hierin beschrijft een leerling hoe hij zelf de boerderijschool heeft ervaren. De persoonlijke waarde klinkt hierin door. Hierdoor bleken de individuele interviews de belangrijkste bron te zijn voor het beantwoorden van de onderzoeksvraag.

Er is gekozen om participerende observaties te doen op de boerderij die centraal staat in deze casestudy en die is bezocht door de geïnterviewde leerlingen. Daarnaast deed tijdens het veldwerk de mogelijkheid zich voor om op een andere boerderij zelf een groepje te begeleiden. Dit was interessant omdat het de mogelijkheid bood leerlingen van een andere school te zien op een ander bedrijf. De positie van observatie was in deze situatie ook anders, namelijk

vanuit een rol als begeleider.

In de opzet van het onderzoek was het idee om de resultaten van de open interviews aan te vullen met bevindingen uit deze observaties. De observaties bleken achteraf vooral van nut te zijn om inzicht te krijgen in hoe een boerderijschool eruit kan zien in de praktijk. Daarnaast was het heel waardevol de ervaringen van de kinderen zelf mee te ervaren. Dit geeft een stuk herkenbaarheid bij het teruglezen van wat kinderen in interviews zeggen en maakt het mogelijk om opmerkingen beter te kunnen plaatsen. Je weet als onderzoeker beter waar ze het over hebben; bijvoorbeeld hoe de stallen, de tuintjes, de kantine en het landschap eruit zien, wie de begeleiders zijn waar ze over praten, hoe zij instructies geven en hoe een dag op de boerderijschool kan verlopen. De observaties waren dus zeer nuttig om de context te leren kennen.

De resultaten van de observaties bleken minder bruikbaar te zijn voor het beantwoorden van de onderzoeksvraag dan verwacht. Op basis van observaties – in de vorm zoals deze tijdens het onderzoek zijn uitgevoerd – kunnen geen conclusies getrokken worden over de waarde die kinderen vinden in hun ervaringen op de boerderij. Op 't Hulshof heb ik zeven ochtenden meegewerkt met hetzelfde groepje van zeven leerlingen. Ook heb ik deze zeven leerlingen tweemaal 's middags in de klas geobserveerd, tijdens het verwerken van de ervaringen in de logboekjes. Er was gekozen om steeds met hetzelfde groepje mee te doen op de boerderij om deze kinderen beter te leren kennen en de ontwikkeling te kunnen waarnemen die zij doormaken gedurende de bezoeken op de boerderij. Het is heel moeilijk om uitspraken te doen over de ontwikkeling van de leerlingen.

Als onderzoeker was het meewerken in het groepje mijn eerste kennismaking met de leerlingen. Enerzijds heb ik dit als een voordeel ervaren. Je hebt nog

helemaal geen beeld van de leerlingen en kan daardoor heel open naar ze kijken. Je leert ze kennen zoals ze op de boerderij zijn. Dit zijn direct ook de redenen dat het lastig is om hun ontwikkeling te 'zien'. Je moet de leerlingen eerst nog leren kennen. Zeven ochtenden is erg weinig om ze te leren kennen, laat staan om ook ontwikkeling te kunnen zien. Je hebt geen vergelijking omdat je niet weet hoe het kind zich in andere situaties gedraagt. Daarnaast brengt de vertaling van het waarnemen van gedrag naar het identificeren van waarde een groot stuk interpretatie met zich mee, waarbij je je kan afvragen hoe 'correct' deze interpretatie is.

Het zou wel heel interessant zijn om ook te kunnen 'zien' of een kind verandert. Hiervoor zou je veel langer moeten observeren en waarschijnlijk met meer focus en selectie (van kind en/of ontwikkelingsgebied). Een andere mogelijkheid is de docent of de ouders te vragen of zij veranderingen in het kind waarnemen, op school, op de boerderij of thuis. Je beweegt dan weg van het perspectief van het kind, naar het perspectief van volwassenen op het kind. Voor dit onderzoek valt dit buiten de doelstelling, maar het kan zeker ook waardevol zijn om op die manier naar de ontwikkeling van het kind te kijken.

Het aanreiken van gevoelens

Zoals in de vorige paragraaf wordt opgemerkt gaven de individuele interviews het meeste inzicht in de waarde die ervaringen voor kinderen hebben gehad. In deze interviews zijn elementen gebruikt van de zelfkonfrontatiemethode (zie hoofdstuk 'Methoden'). In deze paragraaf wordt ingegaan op de invloed die de keuze voor deze methode heeft gehad op het onderzoek .

In de individuele interviews werden kaartjes met gevoelens gebruikt als ingang tot het gesprek over ervaringen en de persoonlijke betekenis hierin voor de leerling. Aan het gesprek werd op verschillende manieren structuur gegeven:

- Er wordt een selectie van gevoelens aangeboden aan de leerlingen.
- Deze gevoelens zijn in vier groepen verdeeld.
- Er wordt de leerlingen gevraagd van elke groep twee gevoelens te kiezen die voor hen bij de boerderijschool passen.
- Er wordt ze gevraagd per gevoel een cijfer te geven voor de mate waarin ze dit gevoel hebben op de boerderij.
- Vervolgens wordt de leerlingen gevraagd per gevoel een cijfer te geven voor de mate waarin het aan de orde is op de boerderij.

Deze stappen hebben samen een sturing aan het gesprek gegeven. Door een selectie van gevoelens te presenteren beïnvloed je de leerlingen. Je reikt ze bepaalde gevoelens aan waarvan je niet weet of ze deze ook spontaan zouden noemen. De keuze voor het gebruik van deze methode is dus een afweging tussen de voordelen die het ontlokken met gevoelens brengt en de nadelen van beïnvloeding die dit met zich meebrengt. Ikzelf heb de methode als waardevol ervaren (positieve ervaringen met de methode gehad) en denk dat de voordelen opwegen tegen mogelijke nadelen.

De leerling kiest zelf uit de aangeboden selectie die gevoelens uit die voor hem bij de boerderijschool passen. De gevoelens die hij kiest roepen blijkbaar een associatie met de boerderijschool op. Ze raken hem dus op een bepaalde manier en zeggen hem iets. We zijn op zoek naar de motivatie achter deze keuze.

Ook is het belangrijk om te beseffen dat het uiteindelijk in het gesprek uiteindelijk niet draait om de gevoelens. De gevoelens worden gebruikt als een 'ontlokker', een ingang tot de ervaringen van leerlingen. Bovendien zijn gevoelens in het licht van de vraagstelling van dit onderzoek een geschikte ontlokker. Gevoelens zijn persoonlijk en hangen nauw samen met wat voor een kind belangrijk en waardevol is. Zo bieden de gevoelens de mogelijkheid om op

een 'dieper' niveau in het verhaal van het kind te stappen en toegang te krijgen tot de persoonlijke betekenis en waarde die ervaringen voor hem heeft.

De gevoelens zijn ingedeeld in vier kleuren en worden in rijen voor de leerling gelegd. De leerling wordt gevraagd om per rij twee gevoelens te kiezen en deze keuze uit te leggen. Door deze vier groepen van gevoelens apart aan bod te laten komen wordt de leerling gestimuleerd een diversiteit aan gevoelens te beschrijven. Met deze diversiteit aan gevoelens wordt beoogd een diversiteit aan ervaringen in het gesprek te krijgen. Dat bepaalde gevoelens samenhangen met bepaalde ervaringen is in de resultaten terug te zien. Zo hangen gevoelens uit de rode rij (bijvoorbeeld trots of flink) vaak samen met het overwinnen van uitdaging. Gevoelens uit de blauwe rij (bijvoorbeeld dat er een band is of vriendschap) leveren vaak verhalen op over contact met begeleiders, dieren en medeleerlingen. Op deze manier worden verhalen over verschillende ervaringen ontlokt waarvan je niet weet of ze in een 'open' interview ook allemaal naar boven zouden komen.

Naast de structuur is de houding van de onderzoeker een belangrijk element tijdens de gesprekken dat ook invloed heeft op wat leerlingen vertellen. De van te voren vastgestelde aanpak is gebruikt als richtlijn maar niet altijd streng vastgehouden. Goed luisteren naar de leerling kwam op de eerste plaats. Ik probeerde steeds gevoelig te blijven voor het verhaal van de leerling. Waar wil hij over vertellen? Waar zit meer achter? Het gesprek hoeft niet bij de twee gevoelens die de leerling kiest te blijven; via associatie kan het ook een heel andere kant opgaan. De leerlingen kregen de tijd na te denken over de gevoelens. Wanneer het ze niet lukte een gevoel te kiezen werd ze gevraagd of er dan een gevoel bij was dat ze wel kennen van andere situaties dan de boerderij, bijvoorbeeld van thuis of op school. Wanneer een leerling veel meer dan twee gevoelens wil kiezen was dit ook goed. Aan het eind kreeg de leerling de mogelijkheid om dingen te uiten die nog niet aan bod waren gekomen en

waarover hij wel graag wilde vertellen.

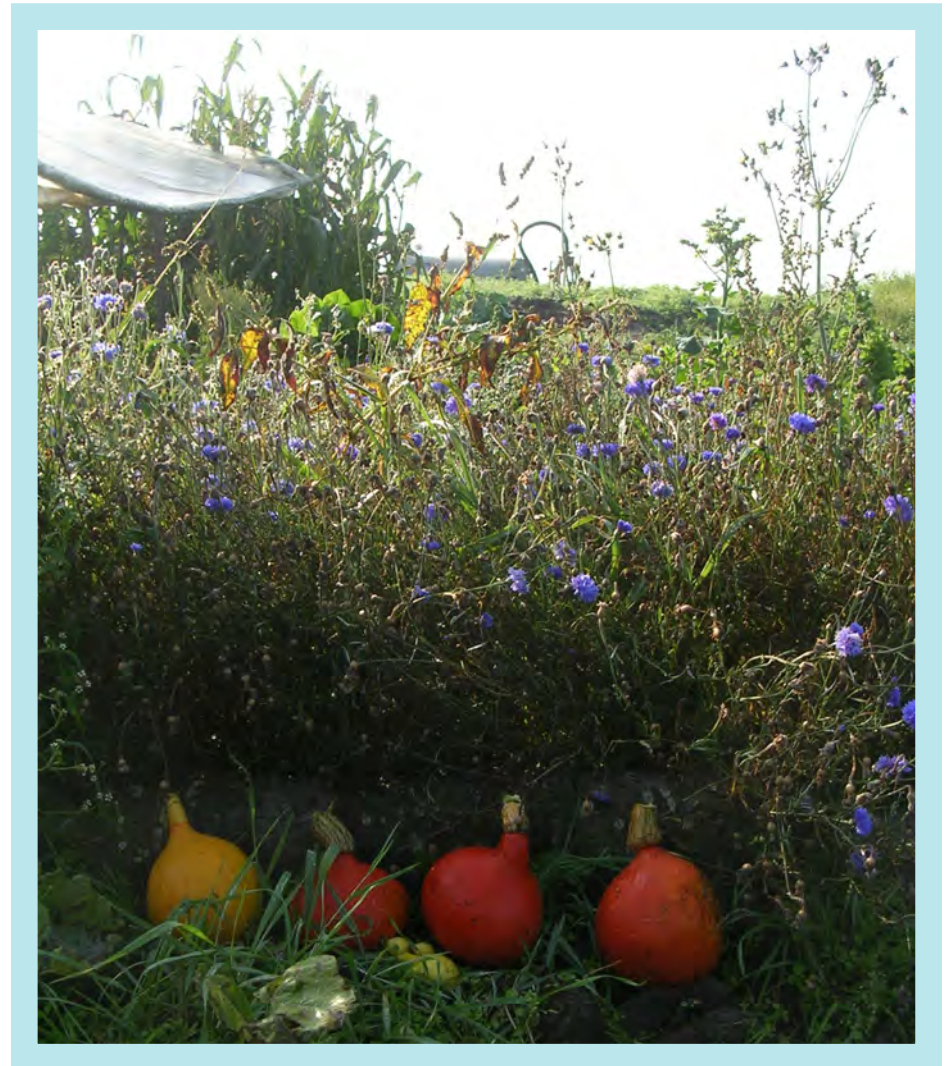
De gesprekken hebben veel bruikbaar materiaal opgeleverd over de waarde die de ervaringen hebben gehad voor de kinderen. De rijkdom aan gegevens die de interviews hebben opgeleverd is te zien in de vergelijking met wat leerlingen in hun logboekjes hebben geschreven. Hier blijven de beschrijvingen vaak bij een opsomming van wat er gedaan is en wat ze 'leuk' vonden.

Een case

Dit onderzoek is een casestudy van een voorbeeld van de vorm die een boerderijschool kan hebben in de praktijk. Er is onderzoek gedaan onder leerlingen van twee klassen van een bepaalde school op een bepaalde boerderij. In hoeverre zijn de resultaten te generaliseren? En in hoeverre worden de resultaten bepaald door unieke eigenschappen die samenhangen met de klas, school of boerderij?

Elke boerderij is uniek. Op de boerderij zijn veel variabelen. Het landschap verschilt per boerderij en elk bedrijf is anders ingericht. De begeleiders hebben andere persoonlijkheden, een andere stijl van begeleiden en leggen hun eigen accenten. Zo zijn op de ene boerderij vier vaste begeleiders en op de andere boerderij twee. Op de ene boerderij ontwerpen de leerlingen per groepje zelf een tuin; op de andere boerderij krijgt elke leerling zijn eigen stuk grond en een plattegrond waarop hij kan zien wat hij waar moet zaaien. Op de ene boerderij zijn koeien, varkens en kippen, op een andere boerderij zijn alleen koeien, op de volgende zijn ook paarden en op weer een ander bedrijf zijn helemaal geen dieren. Ook de werkzaamheden en activiteiten verschillen per boerderij.

Om de bevindingen op de boerderij die centraal staat in het onderzoek in breder verband te kunnen plaatsen heb ik op meerdere boerderijen meegekeken, op

één van deze boerderijen meerdere keren achter elkaar. Op basis van gedane observaties is het echter moeilijk uitspraken te doen over de waarde die leerlingen op deze boerderijen vinden in hun ervaringen en in hoeverre dit samenhangt met de verschillen op het bedrijf en de verschillen in achtergrond van de leerlingen.

Het is mogelijk dat specifieke karakteristieken van de 'case' de resultaten beïnvloeden. Tegelijkertijd kan verwacht worden dat de waarden die in de resultaten gepresenteerd worden ook relevant zullen zijn voor leerlingen van andere scholen op andere boerderijen. In grote lijnen is het idee van de boerderijschool overal hetzelfde: meewerken met de veel voorkomende werkzaamheden op een 'echte' boerderij, met de boeren als begeleiders. De elementen die mogelijkheid bieden tot bepaalde ervaringen zijn grotendeels hetzelfde. Er kan daarom verwacht dat leerlingen ook op andere boerderijen dezelfde waarden zullen ervaren, met verschillen in de nuances en invulling. De grootste verschillen zullen misschien ontstaan vanuit de verschillen tussen begeleiders. Hiermee kunnen waarden als 'contact met de begeleider', 'veiligheid' en 'vrijheid' beïnvloed worden.

Deze manier van generaliseren komt overeen met 'naturalistische generalisatie', zoals beschreven door Myers in navolging van Stake (Myers, 2000). Hierbij wordt vanuit de resultaten van een onderzoek naar een enkel geval gekeken naar een ander vergelijkbaar geval. In dit geval wordt de boerderijschool zoals deze gevormd wordt in de samenwerking tussen de school De Zwaan en het bedrijf 't Hulshof als uitgangspunt genomen. Vanuit de resultaten hierover kan gekeken worden naar de boerderijschool op andere plekken. Bij deze manier van generaliseren is het belangrijk dat het onderzoeksverslag de resultaten nauwkeurig beschrijft zodat lezers essentiële overeenkomsten met andere gevallen zelf kunnen herkennen (Myers, 2000). Met dit verslag worden de lezers uitgenodigd om zelf vanuit de beschrijving van de resultaten een vergelijking te

maken naar de boerderijschool zoals deze eruit ziet op andere plekken.

Naast de eigenschappen van de boerderij kan ook de achtergrond van de leerlingen en de school invloed hebben op de resultaten. De leerlingen die nu geïnterviewd zijn komen allemaal van de vrije school. Je kan verwachten dat er verschillen zijn tussen de leerlingen op een vrije school in Zutphen en de leerlingen op een christelijke school in het dorp Vorden, bijvoorbeeld verschillen in achtergrond, opvoeding of sociaal milieu. Ouders kiezen waarschijnlijk vaak bewust voor een vrije school. De kinderen krijgen vanuit hun opvoeding mogelijk andere ideeën over biologisch en vegetarisch eten mee. Het is de vraag in hoeverre de achtergrond van een kind de waarden beïnvloedt die hij in ervaringen vindt.

Het zou erg interessant zijn om leerlingen van verschillende scholen te interviewen. Ten eerste om de verhalen van leerlingen over verschillende boerderijen te kunnen vergelijken en ten tweede om een meer gemengde groep van kinderen te hebben, afkomstig van verschillende soorten scholen. Dit maakt het waarschijnlijk mogelijk om nog scherper te kijken waarin de waarde van de ervaringen precies schuilt.

Rol van eigen overtuigingen

In het onderzoek staat het perspectief van kinderen centraal. Het gaat om de waarde die *zij* toekennen aan hun ervaringen en dus niet om de waarde die *wij* – als opvoeders, onderwijzers, onderzoekers – voor ze zien in de boerderijschool. Het was voor mijzelf ook belangrijk om zoveel mogelijk aannames los te laten. Ik heb tijdens het onderzoek getracht steeds zo open mogelijk te blijven kijken en luisteren naar de kinderen.

Ondanks het streven zo open mogelijk in een onderzoek te staan is het naar mijn

mening niet mogelijk om zonder overtuigingen een onderzoek in te stappen. Ik wilde dit onderzoek graag uitvoeren omdat het project de boerderijschool me erg aansprak. Daarnaast heb ik ook goede herinnering aan eigen ervaringen als kind op verschillende boerderijen. Hierdoor ben ik met een positieve houding het onderzoek ingestapt.

De volgorde waarin het onderzoek is uitgevoerd werd gedeeltelijk bepaald door de mogelijkheden die de boerderijschool bood voor de verschillende dataverzamelingsmethoden in de periode tussen december en mei. Achteraf gezien is de opeenvolging van de verschillende methoden gunstig uitgevallen.

Eerst was er de mogelijkheid tot interviews met de leerlingen die hun hele jaar boerderijschool juist achter de rug hadden. Deze interviews bleken achteraf de rijkste bron te zijn voor analyse. Voorafgaande aan de interviews was ik pas twee keer op de boerderijschool geweest en had hierbij vooral een beeld gekregen van wat de leerlingen op de boerderij deden, zonder ideeën te ontwikkelen met betrekking tot persoonlijke betekenis. Ik kon daardoor voor mijn gevoel heel open en nieuwsgierig in de interviews stappen. In de volgende fase liep ik mee met een groepje dat begon op de boerderijschool. Het zelf mee ervaren van de ochtenden op de boerderij bracht herkenning van de uitspraken die leerlingen hadden gedaan tijdens de interviews. Ook kreeg tijdens de observaties mijn beeld van hoe een boerderijschool eruit kan zien meer vorm en inhoud.

De taligheid van de kinderen

Tijdens het houden van de individuele gesprekken met kinderen en tijdens het opnieuw doorlezen van de uitwerking hiervan in de analysefase was ik verwonderd hoe bewust de kinderen zich kunnen zijn van hun gevoelens en hoe goed ze vaak kunnen verwoorden wat belangrijk voor hen is. Dit roept een aantal vragen bij me op. In hoeverre is deze 'taligheid' karakteristiek voor de

leerlingen van deze klas en van deze school? Zegt de manier waarop kinderen over hun gevoelens en ervaringen praten iets over hun gevoelsleven en de manier waarop ze ervaren?

Je kan je afvragen of de 'taligheid' van kinderen samenhangt met hun ervaringen. De ervaringen hoeven niet meer waarde gehad te hebben voor iemand die zijn ervaringen en de waarde daarin veel uitgebreider en preciezer kan omschrijven. Een rijk uitdrukkingsvermogen hoeft geen maat te zijn voor de rijkdom van de ervaringen.

CONCLUSIES

Welke waarde hebben de ervaringen die leerlingen opdoen tijdens de boerderijschool volgens henzelf? Deze vraag staat centraal in dit onderzoek en is onderzocht met een kwalitatieve casestudy waarbij een voorbeeld van een boerderijschool – een combinatie van een boerderij en een school – centraal stond. Om de onderzoeksvraag te beantwoorden zijn individuele interviews gehouden met leerlingen uit een klas in de beginfase van de boerderijschool en leerlingen van een klas in de eindfase. De resultaten zijn aangevuld met observaties, groepsgesprekken en bezoeken aan andere boerderijen. In dit hoofdstuk worden een aantal conclusies getrokken uit de resultaten.

Gezien vanuit de leerlingen kan deze boerderijschool beschouwd worden als een succes. De ervaringen die de leerlingen beschrijven zijn zeer positief. Negatieve ervaringen komen weinig voor en zijn incidenteel van karakter. De leerlingen hebben het goed naar hun zin op de boerderij en vinden de meeste werkzaamheden erg leuk. Ze vinden de boerderij een fijne plek en hebben heel veel waardering voor de begeleiders van de boerderijschool.

In de analyse van de resultaten zijn verschillende waarden naar voren gekomen die leerlingen aan hun ervaringen toekennen: contact, iets neerzetten, uitdaging, vrijheid, alleen zijn, loslaten, veiligheid, een fijne plek, nieuwe ervaringen, eigenaarschap en groei (zie hoofdstuk 'Resultaten' voor uitleg en voorbeelden). Sommige van de waarden gelden voor het merendeel van de leerlingen, andere juist voor een paar van hen.

De boerderijschool is een project waar een school bewust voor kiest en ruimte voor vrij maakt in het programma. Afwegingen over de (leer)opbrengst van de kinderen spelen hierbij een belangrijke rol. Wat is de meerwaarde van de ervaringen die de leerlingen op de boerderijschool opdoen, gezien vanuit het perspectief van de leerlingen?

- Leerlingen genieten erg van het contact met de dieren.
- Er komen verschillende waarden naar voren die samenhangen met de aard van de werkzaamheden die de kinderen op de boerderij uitvoeren. De leerlingen ervaren bepaalde klussen als spannend, eng, zwaar, moeilijk of vies. Er wordt dan een beroep gedaan op bijvoorbeeld doorzettingsvermogen of moed. Wanneer de leerlingen ervaren dat ze iets wat in eerste instantie uitdagend voor ze was toch kunnen, voelen ze zich trots en zelfverzekerd en groeit het vertrouwen in hun eigen kunnen. De kinderen voelen zich ook vaak trots wanneer ze een zichtbaar resultaat hebben neergezet zoals het opgeknapte kippenhok. Daarnaast zijn er veel werkzaamheden waarbij je echt moet samenwerken. Door het samenwerken veranderen de onderlinge contacten tussen de leerlingen. De leerlingen zien elkaar van een andere kant, ze gaan meer om met anderen waar ze eerst niet veel mee samenededen en ook jongens en meisjes gaan meer met elkaar om. Deze veranderingen werken door in de klas. Tenslotte zijn er ook verschillende leerlingen die bij bepaalde werkzaamheden, bijvoorbeeld tuinieren, lastige dingen kunnen loslaten en tot rust komen.
- Een derde meerwaarde is de vrijheid die leerlingen op de boerderij kunnen ervaren in de open en grote omgeving, de buitenlucht en de natuur om zich heen. Sommige leerlingen hechten veel waarde aan dit gevoel van vrijheid.

Uit de gesprekken met de leerlingen blijkt dat begeleiders een belangrijke rol spelen in het ontstaan van waardevolle ervaringen. De begeleiders bieden de leerlingen een basis van veiligheid. Er ontstaat daardoor een ruimte tussen uitdaging en veiligheid waarin leerlingen uitdagingen durven aangaan omdat ze voelen dat ze kunnen terugvallen op de begeleiders. Daarnaast geven de begeleiders de leerlingen de mogelijkheid om kansen te benutten en om te zetten tot waardevolle ervaringen. Ze laten leerlingen meedenken en meebeslissen en stimuleren zo een gevoel van eigenaarschap. Ze geven vrijheid

waardoor leerlingen ruimte krijgen om aan te sluiten op hun eigen behoeften zoals alleen zijn.

De bovengenoemde waarden staan in verband met de verschillende elementen van de boerderijschool (zoals dieren, omgeving, begeleiders, verschillende soorten werkzaamheden, tuintjes). Elk element biedt mogelijkheden waar een kind zijn eigen waarde uit kan halen, naar gelang zijn persoonlijkheid, behoeften en de situatie. Op deze manier wordt de beleving van een element door ieder kind op een eigen manier ingevuld. De waarde die een ervaring heeft is persoonlijk. Voor ieder kind komen een aantal waarden naar voren in de tijd op de boerderij.

Juist het geheel aan elementen en de diversiteit hierbinnen lijkt heel belangrijk te zijn voor de kinderen. Deze boerderijschool biedt in zijn elementen een diverse verzameling aan mogelijkheden tot waardevolle ervaringen. Waarom is deze verscheidenheid belangrijk? Elke leerling heeft zijn eigen behoeften en voor veel van deze behoeften is op deze boerderijschool een plekje. Juist doordat ieder kind ervaringen kan hebben die voor hem belangrijk zijn kan je deze boerderij een rijke leeromgeving noemen.

De intensiteit van het bijna elke week naar de boerderij gaan is uniek aan dit project. Dit terugkeren is een belangrijk – soms essentieel – element in het tot stand komen van de waarden. Door het terugkeren is er tijd voor groei, en sommige waarden ontstaan pas door groei. Dit is vooral bij de waarden 'contact' en 'veiligheid'. Er is de tijd om te wennen, om de gang van zaken, de plek en de mensen te leren kennen. Dit geeft een basis van veiligheid en vertrouwen. Contact met dieren en begeleiders groeit in de loop der tijd en het contact met medeleerlingen ontwikkelt zich. Daarnaast is er door het terugkeren de tijd om dingen op het moment te doen dat het voor de leerling goed is. Er is de tijd om naar een uitdaging toe te groeien. Andere waarden staan meer los van het

terugkeren, bijvoorbeeld 'nieuwe ervaringen', 'iets neerzetten', 'vrijheid' en 'loslaten'.

Toepassing van de resultaten

Het is belangrijk om er bewust van te zijn dat de resultaten het perspectief van de leerlingen laten zien. In dit onderzoek wordt door de ogen van leerlingen naar hun ervaringen op de boerderij gekeken en de waarde die hier voor hun in schuilt. Wat kunnen we met deze resultaten?

Elke boerderijschool krijgt in de praktijk zijn eigen vorm, die ontstaat in de samenwerking tussen de boerderij en de school. De resultaten van dit onderzoek presenteren een manier om naar de boerderijschool te kijken, vanuit elementen, waarden en de verbanden hiertussen. Andere combinaties van boerderijen en scholen kunnen op deze manier ook naar hun eigen boerderijschool kijken en de resultaten meenemen in het bepalen van de richting die ze met de boerderijschool opwillen en hoe de vorm van de boerderijschool op deze plek verder uitgewerkt kan worden. Er kan bijvoorbeeld gekeken worden welke waarden men het belangrijkst vindt en deze kunnen vervolgens gericht ontwikkeld worden. Zo kan men bijvoorbeeld het gevoel van eigenaarschap belangrijk vinden en de boerderijschool zo inrichten dat er veel mogelijkheden zijn die hieraan bij kunnen dragen, bijvoorbeeld door leerlingen op verschillende manieren verantwoordelijkheid te geven in de werkzaamheden.

Directie en teamleden van een school kunnen kiezen welke waarde die de boerderijschool kan bieden zij belangrijk vinden; op welk gebied willen ze dat kinderen zich ontwikkelen? Er kan dan gerichter sturing worden gegeven aan het leerproces van de kinderen. Er kan bijvoorbeeld gekozen worden om de nadruk te leggen op het ontwikkelen van gevoelens met betrekking tot zelfvertrouwen of het stimuleren van de sociale ontwikkeling. Ook kan het zijn dat een school

het ervaren op zich en het praktisch bezig zijn het belangrijkst vindt en beslist om dit centraal te stellen.

Daarnaast kunnen scholen ook los van de boerderijschool naar de resultaten kijken, gezien vanuit de meerwaarde die de boerderij voor de kinderen kan hebben. Welke waarden komen in het perspectief van kinderen naar voren en zouden we kinderen ook graag op school bieden? Zo zijn er kinderen die er behoefte aan hebben om soms alleen te zijn. Kunnen we aan deze behoefte tegemoet komen? Kunnen we de school, het klaslokaal, het schoolplein of onze regels zo inrichten dat een kind soms de mogelijkheid heeft om alleen te zijn? Of misschien wil een school leerlingen meer uitdaging bieden, of juist de sociale ontwikkeling stimuleren. Hiervoor kan men ideeën opdoen aan de hand van de verhalen van de leerlingen over de boerderijschool

Voor begeleiders op de boerderijschool kunnen de resultaten inzicht geven in hoe leerlingen de boerderijschool beleven en welke rol begeleiders hierbij kunnen spelen. Begeleiders kunnen hiermee reflecteren op hun eigen rol als begeleider en op basis hiervan relevante aandachtspunten bepalen. Zo kunnen ze bijvoorbeeld stilstaan bij een vraag als: Hoe kan ik de leerlingen zowel vrijheid als veiligheid bieden?

Inzicht in de waarden en ervaringen van leerlingen kan meegenomen worden in het vormgeven van het onderwijsconcept boerderijschool. De waarden van leerlingen kunnen vergeleken worden met doelen en visie van de boerderijschool en zo helpen deze aan te scherpen.

REFERENTIES

Alblas, A. (1999) *Onderwijzen voor een natuurbetrokken bestaan. Didactische uitgangspunten voor natuur- en milieu-educatie*. Proefschrift: Wageningen Universiteit.

Baarda, D.B., De Goede, M.P.M. & Teunissen, J. (1995) *Basisboek Kwalitatief Onderzoek. Praktische handleiding voor het opzetten en uitvoeren van kwalitatief onderzoek*. Houten: Stenfert Kroese / Educatieve Partners Nederland.

Beekman, T. & Mulderij, K. (1977) *Beleving en ervaring. Werkboek fenomenologie voor de sociale wetenschappen*. Meppel: Boom.

Both, K. (2004) *Ruimte voor de jeugd en voor de natuur. Een notitie ten behoeve van het netwerk 'Ruimte voor de Jeugd'*. Verkregen 20 juli 2008, van <http://www.springzaad.nl/literatuur.php>.

Bryman, A. (2004) *Social Research Methods*. Oxford University Press, Oxford.

Chawla, L. (2007) Childhood Experiences Associated with Care for the Natural World: A Theoretical Framework for Empirical Results. *Children, Youth and Environments*, 17 (4), 144-170. Verkregen 20 juli 2008, van <http://www.colorado.edu/journals/cye/>.

Dillon, J., Morris, M., O'Donnell, L., Reid, A., Rickinson, M. & Scott, W. (2005) *Engaging and Learning with the Outdoors - The Final Report of the Outdoor Classroom in a Rural Context Action Research Project*. Slough: National Foundation for Education Research.

Doorn, F. van & Louwe, J.J. (2006) De Kinder-ZKM. In: Louwe, J.J. & Nauta, J.F. (red) *Zelfonderzoek met kinderen en jongeren. Een relationele methodiek*. Utrecht: Uitgeverij Agiel.

Eggermont, M. (1999) Belevingsonderzoek en participerende observatie. In:

Levering, B. & Smeyers, P. (red) *Opvoeding en onderwijs leren zien. Een inleiding in interpretatief onderzoek*. Amsterdam: Uitgeverij Boom.

Fjørtoft, I. (2004) Landscape as Playscape: The Effects of Natural Environments on Children's Play and Motor Development. *Children, Youth and Environments*, 14 (2), 21-44. Verkregen 20 juli 2008, van <http://www.colorado.edu/journals/cye/>.

Gezondheidsraad en Raad voor Ruimtelijk, Milieu- en Natuuronderzoek. (2004) *Natuur en gezondheid. Invloed van natuur op sociaal, psychisch en lichamelijk welbevinden*. Den Haag: Gezondheidsraad en RMNO.

Haubenhofer, D., Hassink, J. & Kragt, I. (2008) *Inventarisatie Jeugdboerderijen*. Wageningen: Plant Research International.

Hermans, H.J.M & Hermans-Jansen, E. (1995) *Self-Narratives. The Construction of Meaning in Psychotherapy*. New York: The Guilford Press.

Hermans, H.J.M. & Hermans-Jansen, E. (1996) *Het verdeelde gemoed. Over de grondmotieven in ons dagelijks leven*. Baarn: Uitgeverij H. Nelissen.

Jolly, L., Krogh, E., Nergaard, T., Parow, K., & Verstad, B. (2004) *The Farm as a Pedagogical Resource. An evaluation of the co-operation between agriculture and primary school in the county of Nord-Trondelag, Norway*. Paper submitted for the 6th European Symposium on Farming and Rural Systems Research and Extension, Vila Real, Portugal. Verkregen 20 juli 2008, van <http://www.livinglearning.org/>.

Kahn, P. H. & Kellert, S.R. (2002) *Children and Nature: Psychological, Sociocultural, and Evolutionary Investigations*. Cambridge, MA: MIT Press.

Kellert, S.R. (2002) *Experiencing Nature: Affective, Cognitive, and Evaluative*

Development in Children. In: Kahn, P. H. & Kellert, S.R. (2002) *Children and Nature: Psychological, Sociocultural, and Evolutionary Investigations*. Cambridge, MA: MIT Press.

Laevers, F. (1992) Welbevinden en betrokkenheid. Richtsnoeren voor een ervaringsgerichte onderwijspraktijk. In: Oers, B. van & Janssen-Vos, F. (red) *Visies op onderwijs aan jonge kinderen*. Assen: Van Gorcum.

Louv, R. (2005) *Last Child in the Woods. Saving our Children from Nature-Deficit Disorder*. New York: Alonquin Books of Chapel Hill.

Louwe, J.J. & Nauta, J.F. (2006) *Zelfonderzoek met kinderen en jongeren. Een relationele methodiek*. Utrecht: Uitgeverij Agiel.

Margadant-van Arcken, M. & Kempen, M. van (1990) *Groen verschiet. Natuurbeleving en natuuronderwijs bij acht- tot twaalfjarige kinderen*. 's Gravenhage: SDU uitgeveij.

Myers, O.E. and Saunders, C.D. (2002) Animals as Links toward Developing Caring Relationships with the Natural World. In: Kahn, P. H., Jr & Kellert, S. R. (red) *Children and Nature: Psychological, Sociocultural, and Evolutionary Investigations*. Cambridge, MA: MIT Press.

Myers, M. (2000) Qualitative Research and the Generalizability Question: Standing Firm with Proteus. *The Qualitative Report*, 4 (3/4). Verkregen 20 juli 2008, van <http://www.nova.edu/ssss/QR/QR4-3/myers.html>.

Morris, N. (2003) *Health, Well-Being and Open Space. Literature Review*. Verkregen 20 juli 2008, van <http://www.openspace.eca.ac.uk/pdf/HealthWellbeing.pdf>.

Nundy, S. (1999) The Fieldwork Effect: The Role and Impact of Fieldwork in the Upper Primary School. *International Research in Geographical and Environmental Education*, 8 (2), 190-198.

Parlett, M. & Hamilton, D. (1977) Evaluation as illumination: A new approach to the study of innovatory programmes. In: Hamilton, D., Jenkins, D., King, C., MacDonald, B., & Parlett, M. (red) *Beyond the Numbers Game: A Reader in Education Evaluation*. London: Macmillan.

Peacock, A. (2006) *Changing Minds. The lasting impact of school trips*. A study of the long-term impact of sustained relationships between schools and the National Trust via the Guardianship scheme. Verkregen 20 juli 2008, van http://www.nationaltrust.org.uk/main/w-schools-guardianships-changing_minds.pdf.

Punch, K.F. (2005) *Introduction to Social Research. Quantitative and Qualitative Approaches*. Second Edition. London: Sage Publications.

Rickinson, M., Dillon, J., Teamey, K., Morris, M., Choi M. Y., Sanders, D., & Benefield, P. (2004) *A review of Research on Outdoor Learning*. Shrewsbury: Field Studies Council.

Schreurs, E. (2007a, januari) *Praktijkverslag 'Pilot Boerderijschool Achterhoek'. Hoeve 't Hulshof, Almen. Vrije School de Zwaan, Zutphen*.

Schreurs, E. (2007b, februari) Samen werken en contact met natuur geeft kinderen zelfbewustzijn. Een jaar lang op vrijdagochtend aan de slag. In: *Werkplaats voor de leefomgeving. Fundament onder boerderijeducatie*, 5 (1). Uitgave van KNHM in samenwerking met Vrienden van het Platteland, Coöperatie Stadteland en Stichting Educatief Platteland!

Schreurs, E. (2007c, juni) *Projectplan Boerderijschool, naareen onderwijsconcept boerderijschool*.

Schreurs, E. (2008) De Boerderijschool. In: *Zorg Primair. Vakblad voor het primair en speciaal onderwijs, nummer 1*. Thema: De Natuur als Leerschool. CNV Onderwijs.

Titman, W. (1994) *Special Places; Special People. The hidden curriculum of school ground*. Surrey: WWF UK.

Spradley, J.P. (1980) *Participant Observation*. New York: Holt, Rinehart and Winston.

Verheij, C. (2003, november) De boerderij als klaslokaal. *Mensenkinderen*. Verkregen 20 juli 2008, van http://www.stichtingoase.nl/literatuur/doc/doc_22.pdf.

Wells, N.M. & Lekies, K.S. (2006) Nature and the Life Course: Pathways from Childhood Nature Experiences to Adult Environmentalism. *Children, Youth and Environments*, 16 (1), 1-24. Verkregen 20 juli 2008, van <http://www.colorado.edu/journals/cye/>.

BIJLAGE 1

Een jaar lang een dagdeel naar de boerderij

De Boerderijschool biedt unieke leerervaringen voor kinderen

Evelyne Schreurs

Een proefproject van een 4-tal basisscholen in de Achterhoek (Gelderland), met als doel het realiseren van levend leren (over het echte leven en in het echte leven) op de boerderij voor kinderen van groep 6 en 7 van de basisschool.

Gedurende ca. 25 dagdelen bezoeken kinderen een boerderij om er te leren en te werken. Hoe ziet een schooldag op de boerderij er uit? Wat leren de kinderen zoal op de boerderijschool? Heeft dit onderwijsconcept iets toe te voegen aan de lesstof van een school?

Een schooldag op de boerderij

De boerderijschool begint gewoon op school. De leerkracht fietst met de kinderen naar een boerderij in de omgeving. De boerderijen liggen tussen de drie en tien kilometer van school. Dit betekent dus een behoorlijke fysieke inspanning voor de kinderen. Door weer en wind gaan ze iedere week op pad. Met vrieskou en hagelbuien in de winter en in de zomer onder een brandende zon. Terwijl de kinderen bijkomen van de fiets-tocht geeft de boer uitleg over de werkzaamheden van die dag. De kinderen gaan vervolgens in groepjes aan het werk. Ze helpen mee met alle voorkomende werkzaamheden op de boerderij, zoals het voeren van de dieren (koeien, varkens), het uitmesten van de stallen; het afzetten van een wei; het kappen van een houtwal; het zand scheppen van de kuil; het uitpoten van slantjes; het wieden van onkruid; het oogsten van groenten en fruit. Tevens

maken allerlei additionele activiteiten onderdeel uit van de boerderijschool, zoals het bereiden van voedsel van geoogste groente; zuivel: yoghurt, boter en karnemelk bereiden; het maken van een nestkastje of een dierenhotel; een buitenoven bouwen en daarin brood bakken; Op een boerderij gebeurt naast de geplande werkzaamheden ook veel spontaan. Zo ontdekte een groepje kinderen engelingen in de composthoop. Enkele kinderen waren bang en deden een paar stappen terug. Anderen waren weer erg nieuwsgierig. Het duurde even, maar toen viel de spanning weg. Samen onderzochten ze de larven. Uiteindelijk durfde iedereen de larven aan te raken. Op de boerderij leren de kinderen op een andere manier en ze leren ook andere dingen dan in een schoolgebouw mogelijk is. Door langere tijd bij een boerderij betrokken te zijn ervaren kinderen aan den lijve wat er op een boerderij gebeurt. Doordat de kinderen

terugkomen, ontstaat er nieuwsgierigheid naar de ontwikkelingen door de seizoenen heen.

Directe ervaringen in de natuur

De boerderijschool geeft kinderen de mogelijkheid om een diepere relatie met de natuur aan te gaan. De kinderen komen op de boerderij in contact met de natuur door verzorgende relaties met aarde, planten en dieren te ontwikkelen. Op de boerderijschool worden de zintuigen enorm gestimuleerd, geprikkeld en verzorgd, zoals bijvoorbeeld bij het verzorgen van de kalfjes. "Hij likt met zijn tong over mijn hand, net schuurpapier." De levenszin wordt gevoeld en gesterkt door het gevoel van behaaglijkheid en tevredenheid.

"Ik voel me fijn na een ochtend werken op de boerderij", zegt een meisje. "Mijn dochter komt vrijdag altijd met rode wangen thuis.", aldus een moeder. En dan de reukzin! "Jeetje wat stinkt het hier!", klinkt het uit de koeienstal. "Ik vind het juist lekker ruiken." De geur van vers hooi, mest en kuilvoer vermengen zich in de stal. Ook de smaakzin (proeven) wordt met de werkzaamheden in de keuken (soep koken, yoghurt, boter en karnemelk maken) geprikkeld. De kinderen openen hun zintuigen en kunnen iets ervaren van verbondenheid met de natuur, als de wereld waar we als mens bijhoren. Op de boerderij wordt de levenszin van kinderen op een heel eigen wijze aangesproken en gewekt. Ervaringen in de natuur, met planten en dieren, tijdens de jeugdjaren leggen een basis voor de omgang met de natuur en met je eigen natuur in het latere leven. De boerderijschool draagt bij aan de ontwikkeling tot een natuurbetrokken bestaan.

Reflecteren op leerervaringen

Op de boerderij is het concrete werk het vertrekpunt. De werkzaamheden op de boerderij leveren leerervaringen op. De verschillende leerdomeinen komen hier op een geïntegreerde wijze aan bod. Het contact van de kinderen met een leef- en werkgemeenschap op een boerderij levert naast leerervaringen op het gebied van natuur en milieu, taal en rekenen ook leerervaringen op die van betekenis zijn voor de ontwikkeling van de persoonlijkheid zoals zelfvertrouwen, samenwerken en doorzettingsvermogen. Zo kan een kind dat op school niet zo goed mee kan in de cognitieve vakken op de boerderij andere (praktische) kwaliteiten van zichzelf laten

De Boerderijschool: iets dat je ieder kind zou gunnen!!

Foto: Hendriks FOTOgrafie

zien en daarmee een ander beeld van zichzelf krijgen. De klas kan zich hierdoor als groep ontwikkelen en ook kinderen kunnen zich hierdoor breder ontwikkelen. Op school wordt teruggeblikt op de boerderijervaringen. Kinderen leren reflecteren op hun ervaringen door op school in hun logboek te tekenen of een verslag te schrijven. Ook worden ervaringen in een kringgesprek of individueel gesprek gedeeld. Reflectievragen zijn bijvoorbeeld: wanneer was je enthousiast; wat doe je graag; wat heeft je het meest geraakt; wat heb je deze week op de boerderij geleerd(top) en wat wil je nog leren (tip!).

Het terugblikken vormt een wezenlijk onderdeel van de boerderijschool.

Het gaat hierbij om de persoonlijke betekenisgeving aan ervaringen en gebeurtenissen. In het terugblikken wordt het leren geoogst.

Toekomst van de Boerderijschool

De boerderijschool bevindt zich nog in een ontwikkelfase. Scholen van verschillende signatuur (traditionele vernieuwingscholen en scholen zonder specifiek pedagogisch etiket) zijn betrokken bij het uitwerken van een onderwijsconcept en een handleiding voor het starten van een boerderijschool. Er wordt hierbij uitgebreid ingegaan op aansluiting van de leerervaringen bij de verschillende vakgebieden en kerndoelen. In het project wordt toegevoegd naar een verankering van de boerderijschool in het onderwijs.

Evelyne Schreurs is medewerker bij de Stichting Boerderijschool i.o. 0575 520 102 / evelyne.schreurs@tiscali.nl

BIJLAGE 2

uit de praktijk

TEKST EVELYNE SCHREURS FOTOGRAFIE NATHALIE ROBERTSON-PORTER

Een jaar lang op vrijdagochtend aan de slag

Samen werken en contact met natuur geeft kinderen zelfbewustzijn

Een pilot met boerderijbezoek van de Zutphense Vrije School krijgt een vervolg op meerdere scholen. Een volwaardig onderwijsconcept Boerderijschool is het doel. Ouders, onderwijzers en kinderen zijn na het eerste jaar een hele ervaring rijker. "Roos is trots dat ze die eigenwijze kalfjes in de wei krijgt."

De vierde klas van Vrije School de Zwaan uit Zutphen ging in 2006 een heel jaar op vrijdagochtend naar Boerderij 't Hulshof in Almen. Opdracht aan de leerlingen: zoveel mogelijk helpen bij alle voorkomende werkzaamheden. Boerderij 't Hulshof is een gemengd bedrijf met koeien, varkens, kippen, akkerbouw en er worden biologische groenten geteeld. De boerderij ligt zo'n zes kilometer van school; de kinderen konden er op de fiets naartoe. Na ontvangst in de kantine gingen de kinderen in groepjes aan de slag: twee op de boerderij en de andere twee in de tuinderij. Na de pauze werd gewisseld, zodat iedereen zowel met de dieren als met

planten werkte. Initiatiefneemster Evelyn Schreurs: "De kracht van de boerderijschool is dat er – anders dan bij een eenmalig bezoek – door de herhaling en het ritme in de boerderijwerkzaamheden een verdieping van de ervaringen ontstaat. Op de boerderij leren de kinderen vanuit de directe praktijkervaring. Terug op school kunnen de opgedane ervaringen worden verwerkt."

Respect voor de boer

De kinderen bleken vanaf de eerste kennismaking met de boerderij enthousiast. De fietstocht naar de boerderij was even wennen, maar al snel voor niemand meer een probleem. De kinderen hebben plezier in het 'verwennen' van de koeien met suikerbieten. Bij de kippen zijn er vragen over de vogelpest en het uitplanten van de spinazie gebeurt met extra aandacht als ze horen dat die groenten op de markt verkocht gaan worden en dat de boer hiervan moet leven.

In interviews met de kinderen over hoe ze het leren op de boerderij beleven, komt regelmatig de speciale rol van de boer naar voren. Hij is de deskundige, iemand waarvoor ze veel respect hebben en

Niet alleen je cognitieve, maar ook je praktische vaardigheden gebruiken, zet kinderen stevig met twee benen op de grond.

die hun vertrouwen geeft. Zo vertelt Sam over het verzorgen en het wandelen met de kalfjes: "Je bent niet zo snel bang. De boer is erbij en die weet het allemaal". Bart zegt: "De boer heeft veel vertrouwen in mij. In iedereen. [...] Hij vraagt lastige dingen aan mij om te doen, bijvoorbeeld om de koeien naar de wei te brengen." Linde vertelt dat ze het werken in groepjes erg leuk vindt. "Je werkt op de boerderij als groepje. Je doet het samen. Iedereen hoort erbij. En dat doe je in de klas niet. Misschien wel samen een verhaal schrijven, maar niet samen bezig zijn. Samen werken."

Ander zelfbeeld

Ouders zien de waarde van het werken op de boerderij, dat een traditionele schooldag hun kinderen niet kan geven. Op de boerderij leren de kinderen ervaringsgericht en levensrecht. Ervaringsleren doet de verschillen tussen de kinderen verdwijnen. Een kind dat niet zo goed mee kan in de cognitieve vakken kan andere (praktische) kwaliteiten van zichzelf laten zien en daarmee een ander beeld van zichzelf krijgen. Een moeder vertelt: "Op de boerderij kan Maïke lekker werken, zonder zich daar heel erg druk bij te maken. Maïke leert op een andere manier. Ze is een beelddenker. Op school heeft ze erg veel moeite met het leren. Dat heeft haar erg onzeker gemaakt. Ook in het sociale werkt dat door: niet iedereen wil een werkstuk maken met een meisje dat moeilijk kan lezen en schrijven. In het werken met de handen kan ze wel wat laten zien. Op de boerderij is ze in haar element. We hopen dan ook dat ze erwaart, dat bij het zetten van een omheining moet berekenen wat de afstand is tussen de palen. Daardoor kan ze weer gemotiveerd raken om de rekenlessen op school goed te volgen. Je hebt het immers nodig."

Bietjes moeten groeien

Het enthousiasme van de ouders is natuurlijk ook een wisselwerking met het enthousiasme van hun kinderen. De vader van Roos vertelt: "Wat Roos helemaal cool vindt is om de kalfjes naar de wei te brengen. Verguld vertelt ze daarover en ze is trots dat het haar lukt die eigenwijze beestjes te krijgen waar ze wil. Behalve dat heeft het werken op het land haar ook wat gedaan. Ze is zich veel bewuster geworden wat er allemaal moet worden gedaan voordat je een krop sla of bietjes kan eten. Het was voor haar een aanzet om zelf met een moestuintje te beginnen op de Kaardebol [het Natuur- en Milieu-educatiecentrum, red.], wat ze ook met plezier doet. Kortom: ze klimt vol verwachting op de fiets als het weer boerdijdag is."

In verband met privacy zijn de namen van de kinderen veranderd.

Meer informatie:

Evelyn Schreurs, tel. (0575) 520 102,
e-mail: evelyn.schreurs@tiscali.nl

Nederland in vogelvlucht Projecten Boerderijeducatie

- 1 Bij de pinken (www.bijdepinken.nl)
- 2 Boerengids (www.boerengids.nl)
- 3 Educatienetwerk Waterland
- 4 Midden Delfland
- 5 Boerderij in de kijker
- 6 Koe en Kaas (www.koeenkaas.nl)
- 7 Belevend Leren
- 8 Boerderijschool
- 9 Klasseboeren (www.klasseboeren.nl)
- 10 Boerderijweek (www.elshorst.nl)

Door heel Nederland

- Overige gespecialiseerde educatieboerderijen
- Biologische infocentra (BIC) (www.biologischnetwerk.nl)
- ICT Biologische landbouw (www.educatiefplatteland.nl)
- NZO-boeren (www.nzo.nl)
- Met de Klas de Boer op / PlattelandImpuls
- Educatiewerkgroepen agrarische natuurverenigingen

BIJLAGE 3

Tabel 2: Bruikbare gevoelens bij de kinder-ZKM (Doorn & Louwe, 2006)

Z gevoelens	A gevoelens	P gevoelens	N gevoelens
ik kan het zelf aan	sympathie voelen	blij	boos / kwaad
ik voel me vanbinnen krachtig / krachtig van binnen	verbonden voelen met	ik ben vol energie	verdrietig
ik voel me zeker van mijzelf / zelfverzekerd	ik voel dat er een band is	ik voel me op mijn gemak	ik voel me angstig / ik ben bang
eigenwaarde	bij elkaar horen / ik hoor erbij	ik ben gelukkig	ik ben teleurgesteld
ik voel me dapper	samen één voelen	enthousiast	alles gaat anders dan ik gewend ben / ik voel me niet op m'n gemak
ik ben trots op mezelf	lief vinden	tevreden	alsof ik mijzelf niet ben
ik voel me van binnen stoer / flink	iemand aardig vinden	fijn	eenzaam / ik voel me alleen
	tederheid / teder	ik voel me vanbinnen rustig	minderwaardig
	vriendschap	ik geniet	ik voel me schuldig
	behulpzaam / ik wil graag helpen	ik voel me vrij vanbinnen	ik schaam me hierover
	intiem	ik vertrouw het helemaal / ik voel me veilig	ik voel me machteloos
	zorgzaam / ik wil voor de ander zorgen		ik maak me hierover zorgen
			ik voel me rot
			ik baal hiervan

BIJLAGE 4

Tabel 3: Samenvatting van het gesprek met Zoë

Gevoel	Uitleg bij het gevoel en voorbeelden	Mate waarin het gevoel aan de orde is	
		boerderij	school
Rustig (van binnen)	Door de natuur word je rustig van binnen. Door de dieren kom je meer in het boerderijleven. Je gaat je rustig voelen bij de koeien voeren omdat je dan samen met de koeien leeft als het ware. Het is gewoon een rustige omgeving daar.	4	2
Vol vertrouwen	Als je een vuurtje maakt moet je niemand hebben die iets raars doet, want je kunt je erg verbranden. Het is heel gezellig, maar je moet ook goed opletten. Vertrouwen in de ander dat ze goed naar je luisteren. Als je op een hoge, wankel ladder staat moet je erop vertrouwen dat de andere kinderen die goed vasthouden. Bij de mestput moet je vertrouwen op de boerin die zegt dat je daar niet mag komen. Vol vertrouwen had ik eerst niet maar is nu gekomen na de boerderij.	4	4
Op mijn gemak	Het is heel erg leuk om de dieren te verzorgen. De begeleiders zijn heel aardig. Ze leggen goed uit, wat je moet doen en wat je niet moet doen.	5	4
	Ik wil later misschien ook op een boerderij wonen omdat ik me op mijn gemak voel en ze heel aardig zijn en goed uitleggen wat je moet doen. Gewoon in de natuur werken, dat vind ik leuk. Op de boerderij heb ik meer vertrouwen gekregen dat ik het echt ga doen. Je leert heel veel over dieren en je doet tenminste wat.		
Behulpzaam	De begeleiders helpen je, bijvoorbeeld als je gevallen bent. Ze zorgen goed voor je. Je mag naar de wc en drinken als dat moet.	4	4
Samen één	De klas is er een beetje aardiger van geworden, want we hebben veel met elkaar gewerkt. Eerst waren we meer in groepjes. Nu is het meer dat we samen zijn en aardig tegen elkaar doen. Kinderen die net nieuw zijn in de klas leer je beter kennen. Het is bijzonder dat je zo naar elkaar kunt groeien als je gewoon met de klas wat leuks gaat doen. Op de boerderij hebben we gewoon een soort band gekregen. En dat we samen een soort boerderij zijn geworden met zijn allen. Met de klas en ook met de begeleiders. Bas en Marco zijn een beetje anders, daar moest ik eerst wel aan wennen. Ik ga niet echt met die mensen om. Op gegeven moment kreeg ik heel erg vriendschap met hun, dat was heel leuk.	5	5
Dat ik erbij hoor	Als we iets leuks gaan doen en je daar heel graag aan mee wilt wordt je niet uitgesloten, maar wordt er een oplossing gezocht waardoor je toch mee kunt doen. Als je ziek bent geweest gaan ze je niet afstoten dat ze geen opdracht meer voor je hebben, dat zou ook niet leuk zijn. Dan hebben hun een oplossing dat je er toch bij kunt horen. Ik wilde eerst een keer heel graag carboleumen. Ik wilde dat heel graag maar toen was het eigenlijk vol maar gelukkig was bij carboleumen nog een plekje vrij. Toen mocht ik daar bij.	4	2

Dat ik het zelf aankan	Soms dan kan ik het zelf wel en dan vind ik het vervelend als er andere kinderen bij zijn die ik niet zo aardig vind. Maar daardoor zijn we elkaar wel meer gaan begrijpen, bijvoorbeeld met Dorien. Ze is altijd een beetje snel boos en dat ben ik dus niet. Toen we op de boerderij samen aan het werk waren gingen we steeds aardiger tegen elkaar doen en dat was wel leuker voor mij en voor haar ook.	3	4
Sterk (in mijn schoenen)	Omdat ik zelf wel weet wat ik doe. Ik ga niet zomaar een huis bouwen want ik weet niet hoe dat moet. Ik kan wel goed verven dus bedacht ik dat ik dat ging doen.	5	3
Teleurgesteld	Bij sommige dingen bij het tuintje had ik een beetje het gevoel van “wat moet ik nou doen?” en daar was ik dus een beetje teleurgesteld over. De begeleiders zijn ook erg druk en toen werd ik dus niet zo goed uitgelegd en snapte het niet en toen voelde ik me een beetje teleurgesteld. Maar dat moet je ook gewoon kunnen voelen. Je moet niet je hele leven zeuren en teleurgesteld blijven. Op een keer gingen ze allemaal taken uitdelen en toen waren de taken op en mocht ik zelf wat verzinnen en dat vond ik niet zo leuk. Ik was teleurgesteld; ik wilde ook graag een taak. Toen vroeg ze of ik vlierbessensap wou maken. En toen was ik wel weer blij, want dat heb ik nog nooit gedaan. Teleurgesteld is eerst en daarna verzinnen ze iets dat het weer opgelost is. Dat is ook wel fijn.	2	3
Verdrietig	[Er is bij de ‘negatieve’ gevoelens niet echt een ander gevoel dat voor Zoë bij de boerderij hoort. Ze kiest ‘verdrietig’ als een gevoel dat ze van school kent.] Verdrietig soms over een paar dingen van school. Sommige kinderen doen soms heel vervelend tegen mij, dan word ik verdrietig. Maar dat moet ook gewoon kunnen. Mensen moeten kunnen zeggen wat ze van je vinden. En dat moet je ook gewoon kunnen voelen. Want anders word je zo’n angstig meisje later die niets kan aanhoren over zichzelf.	1	2
Verder?	[Is er nog iets wat belangrijk is geweest voor jou, waar we het niet over gehad hebben?] Dat we veel maakten en veel leuke dingen deden en experimentjes met eten. Met kaarsenvet gingen we nagellak maken en van natuurspullen gingen we vuur maken zonder lucifers.		

NOTEN

- 1 Deze acht organisaties zijn: Stichting wAarde (initiatiefnemer), Staatsbosbeheer, IVN Nederland, Vereniging Natuurmonumenten, Veldwerk Nederland, Natuurcollege, WILDzoekers, Landschapsbeheer Nederland. Zie www.nationaleuitdaging.nl.
- 2 Twee korte beschrijvende artikelen over de boerderijschool zijn opgenomen in bijlage 1 (Schreurs, 2008) en bijlage 2 (Schreurs, 2007b).
- 3 In de waarderingstheorie van Hermans en Hermans-Janssen (1995) worden de termen 'waardering' en 'waardegebieden' gebruikt. De definitie van 'waarde' als 'persoonlijke waarde' die in dit onderzoek gebruikt wordt komt het meest overeen met het concept 'waardegebied' in de waarderingstheorie van Hermans: datgene wat iemand in een reflectieve terugblik op zijn ervaringen belangrijk vindt. Voor Hermans zijn 'waarde' en 'waardegebied' echter niet hetzelfde (Alblas, 1999). De terminologie van de waarderingstheorie is in dit onderzoek losgelaten.
- 4 Evelyne Schreurs is ZKM consultant en heeft de gespreksmethode gebaseerd op de zelfkonfrontatiemethode ontwikkeld.
- 5 De foto's in het verslag zijn gemaakt door Sigrid Blokker, Freddy Zoethorst en Anne Remmerswaal.

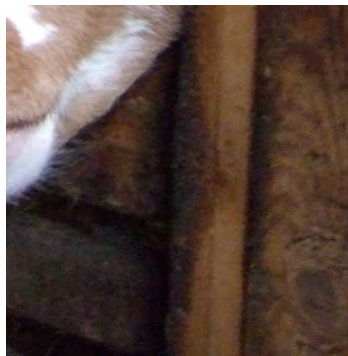
KALF

MAIS

BOER

HOE ERVAREN
KINDEREN
DE
BOERDERIJSCHOOL

